

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

DƏRSLİK

II hissə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin,*
sözləri *Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

RAFİQ İSMAYİLOV, ÜLKƏR NURULLAYEVA,
AYSEL XANALIYEVA, REYHAN HƏBİBLİ, SAHİBƏ MƏMMƏDOVA

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik
(2-ci hissə)

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDƏKİLƏR

İncəsənət və informasiya

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Danışan ilmlər	Saylardan sonra isimlərin təkdə və ya cəmdə olması	6-13
Fəsil 2	Rəqslərin dili	Numerativ sözlər	14-19
Fəsil 3	Heykəltaraş Mirəli Mirqasımov	Tamamlıq	20-23
Fəsil 4	Qoca aşpaz	Qeyri-müəyyən təsirlik hal	24-28
	Ümumiləşdirici təkrar		29

Ədəbiyyatda fantastika

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Doktor Salvator ittihamları rədd edir	Hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlər	30-35
Fəsil 2	Görünməz adam	Təyin	36-40
Fəsil 3	Skelliq	Zərflik	41-45
Fəsil 4	Yaddaş	Söz birləşmələri cümlə üzvü kimi	46-50
	Ümumiləşdirici təkrar		51

Nəqliyyatda ixtiralar

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Avtomobil necə yarandı?	Cümlədə söz sırası	52-57
Fəsil 2	Havada uçuş	Xəbər vəzifəsində olan feillərin deyilişi və yazılışı	58-62
Fəsil 3	Rəlslər üzərində hərəkət	"L" samiti ilə başlanan bezi şəkilçilərin tələffüzü	63-67
Fəsil 4	Gələcəyin nəqliyyatı	"-la" şəkilçisinin funksiyaları	68-72
	Ümumiləşdirici təkrar		73

Kitabın tarixi

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Qədimdə kitab işi	Mənsubiyyət şəkilçisinin yazılışı	74-79
Fəsil 2	Kitab çapı	"O" və "bu" əvəzliliklərindən sonra vergül	80-84
Fəsil 3	Naşirlər və oxucular		85-88
Fəsil 4	Müasir kitablar		89-91
	Ümumiləşdirici təkrar		92-93
	İzahlı sözlük		94-95

KİTABINIZLA TANIŞ OLUN

Dərsliyin müxtəlif bölmələrində təkrar olunan başlıqlarla – rubrikalarla qarşılaşacaqsınız.

Söz boğçası

Oxuduğunuz mətnlərdə rast gəldiyiniz yeni söz və ifadələrlə tanış edirik.

Söz ehtiyatı

Mətnə rast gəlinən yeni söz və ifadələrlə bağlı tapşırıqlar verilir.

Nə anladın?

Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı suallar verilir.

Düşün və cavab ver

Mətndəki obraz və hadisələrə münasibət bildirmək, əsas fikri müəyyənləşdirmək tapşırılır.

Dinləmə 01

Dinlədiyiniz mətnlə bağlı sual və tapşırıqlar verilir.
Audiomətnləri sağda göstərilən QR kodu oxutmaqla trims.edu.az saytıdan əldə edə bilərsiniz.

Yazı

Oxuduğunuz və ya dinlədiyiniz mətnin mövzusu ilə bağlı yazı tapşırıqları verilir.

Araşdırma-təqdimat

Mövzu ilə bağlı araşdırma aparmaq və təqdimat etmək tapşırılır.

Yadda saxla

Dil qaydaları ilə bağlı nəzəri bilgiler təqdim olunur.

Diqqət et

Nitq bacarıqları üzrə müxtəlif məlumat və tövsiyələr verilir.

Xatırla

Əvvəlki siniflərdə və ya dərslərdə öyrədilmiş bilik və bacarıqlar xatırladılır.

Qlossari

Müxtəlif elm sahələrinə aid terminlərin və akademik sözlərin izahı verilir.

1-ci
fəsil

1a Rəsm əsərinə diqqətlə baxın. Hər bir obrazı və detallı nəzərdən keçirin. Aşağıdakı suallar əsasında tablону şərh edin.

- Sizcə, əsər nə üçün belə adlanır?
- Bu ailə haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Jest və mimikalarına görə obrazların (ananın, bacının, qardaşın, itin) baş qəhrəmana münasibəti haqqında fikirlərinizi söyləyin.

Fyodor Reşetnikov. "Yenə də iki"

Diqqət et

Hər bir bədii əsər kimi, incəsənət əsərləri də insanları duyğulandırır, düşünməyə vadar edir. Bununla yanaşı, bir çox əsərlər müəyyən dövr, həmin dövrün insanları haqqında məlumat verir.

Bu əsərləri şərh edərkən oradakı detallara diqqət yetirmək lazımdır. Detallara görə müəllifin ötürdüyü informasiyanı müəyyən etmək olar.

b Aşağıdakı rəsmi şərh edin və əsəri adlandırın.

C Dərsliyin 2-ci bölməsində kurqan haqqında öyrəndiklərinizi xatırlayın.

- Kurqanlar daha çox hansı ərazilərdə tapılmışdır?
- Sizcə, kurqanlarda aparılan arxeoloji qazıntılar tariximiz üçün vacib olan hansı faktları aşkar edə bilər?

Danışan ilmələr

Ucsuz-bucaqsız Sibirin cənubunda yerləşən Altay dağları qədim tarixi abidələrlə zəngin bir diyardır. XX əsrin ortalarında rus arxeoloqları qədim yaşayış məskəni kimi tanınan bu əraziyə ekspedisiya təşkil etdilər. Onların əsas məqsədi burada yaşamış qədim tayfalar haqqında məlumat əldə etmək idi.

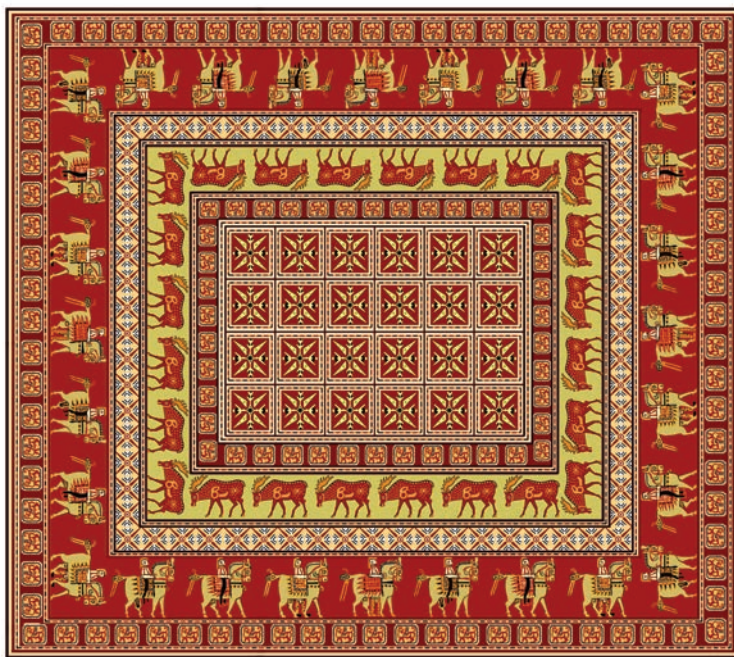
Yol və nəqliyyat əlaqəsinin olmaması ekspedisiyanın işini çətinləşdirirdi. Nəhayət, arxeoloqlar Pazırıq deyilən yerə çatıb düşərgə saldılar. Bir neçə gündən sonra onlar burada bir qəbiristanlığın qalıqlarını aşkar etdilər. Üst-üstə qalaqlanmış daşlardan ibarət bir təpəcik alimlərin diqqətini xüsusilə cəlb etdi. Bütün əlamətlər bu təpəciyin nüfuzlu bir şəxsə aid kurqan olduğundan xəbər verirdi. Arxeoloqlar qazıntı işlərinə başladılar. Bir müddət sonra kurqanın altında qədim məzar aşkar edildi.

Qəbirdən qədim Altay mədəniyyəti haqqında zəngin informasiya verən əşyalar tapıldı. Bu artefaktlar kurqanın varlı bir elbəyiyyə (hökm-dara) aid olduğunu göstərirdi. Məzardan tapılmış xalça arxeoloqları daha çox heyrtəndirdi: min illər boyu torpaq altında qalmış bu xalça, demək olar, solmamış, rənglərini itirməmişdi.

Pazırıq xalçası aşkar edildikdən sonra kimyəvi analizə verildi və məlum oldu ki, onun 2500 il yaşı var. Beləliklə, bu tapıntı indiyə qədər aşkar edilmiş ən qədim xalça kimi tarixə düşdü.

Qlossari

- **İlmə** – xalçalarda və başqa toxunma məhsullarda halqaşəkilli düyünlər.

Sözün mənşəyi

Qədim türk sözü olan kurqan “qurmaq” anlamına gəlir. Bu sözü bəzən “qorunmaq”, “qala”, “gorxana” (qəbir) sözləri ilə də əlaqələndirirlər. Kurqan tikilərkən əvvəlcə yeri qazır, orada ağacdan kiçik ev – tabut düzəldirdilər. Mərhumun yanına onun əşyalarını qoyurdular. Məzarın üstündə təpə salırdılar.

Pazırq xalçasının qədimliyi və bir sənət əsəri kimi mükəmməlliyi onun hansı xalqa məxsus olması barədə fərqli fikirlərə yol açdı. Sözsüz ki, müxtəlif ölkələrdən olan sənətşünaslar dünyada ən qədim xalçanın məhz öz xalqına aid olduğunu sübut etməyə çalışdılar. Kimi bu xalçanın İran, kimi Çin, kimi də erməni xalçası olduğunu iddia edirdi. Lakin faktlar və **obyektiv** elmi təhlillər onların iddialarını alt-üst edirdi. Bir çox alimlər araşdırmalardan sonra bu qənaətə gəlmişlər ki, Pazırq xalçası qədim türk xalçasıdır.

Gəlin ilk növbədə xalçanın tapıldığı əraziyə nəzər salaq. Altay ərazisi ta qədimdən köçəri türklərin məskəni olmuşdur. Qədim Çin salnamələrində bu ərazilərin türklərə məxsus olduğu göstərilir. “Altay” sözünün özü də qədim türk dilinə aiddir və “yüksək dağ” mənasını verir. Ərazidən tapılmış bir sıra abidələrdə qədim türk əlifbası ilə yazılmış kitabələrə rast gəlinir.

Xalçanın tapıldığı kurqandan çıxan əşyalar: yun, keçə, alaçıq və araba qalıqları da türklərin yaşayış tərzini əks etdirir. Məlumdur ki, qoyun yunundan hazırlanan və su keçirməyən keçə materialı türklərin ixtirasıdır. Türklər köçəri həyat sürdүklərinə görə **səyyar** alaçıqlar tikirdilər və bu zaman keçədən istifadə edirdilər. Kurqandan araba qalıqlarının tapılması da təsadüfi deyil. Çünki türklər köç edərkən yüklərini arabalarda daşıyırdılar.

Pazırq xalçası 183 x 200 sm ölçüsündədir. Xalçanın hər kvadrat metrində 360 000 ilmə var. Bu cür sıxlıqla toxunan xalçalara, əsasən, türklərdə, xüsusilə oğuz türklərində rast gəlinir. Müqayisə üçün deyək ki, Çin xalçalarında hər kvadrat metrə orta hesabla 120 000 ilmə düşür.

Nəhayət, naxışlar. Hər bir xalqın incəsənətində özünəməxsus naxışlar olur ki, bu da onun yaşayış tərz, mifologiyası, dini görüşləri və başqa amillərlə bağlıdır. Qədim türklər daim təbiət qoynunda yaşadığına görə onların xalçalarında həndəsi naxışlarla yanaşı, **nəbat**i naxışlar və heyvan təsvirlərindən də geniş istifadə olunmuşdur.

Xalçanın mərkəzi hissəsində 24 ədəd səkkiz-bucaqlı naxış – nilufər çiçəyi və eyni sayda maral təsvir olunur. Ta qədimdən türklər nilufər çiçəyinə ümidin, marala isə həyatın simvolu kimi baxmışlar.

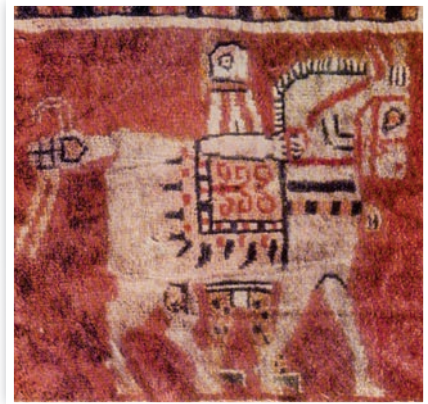
Dastanlarda deyildiyinə görə, oğuz türklərinin əcdadı Oğuz xaqanın altı oğlu və hər oğlunun da dörd oğlu var imiş. Oğulların hərəsi bir **boy** yaratmış və nəticədə oğuz türkləri 24 boydan ibarət olmuşlar. Ehtimal edilir ki, xalıdakı marallar və nilufər çiçəkləri 24 oğuz bəyinin sayına uyğun toxunmuşdur.

Xalının kənarına yaxın hissədə isə quyruğu düyünlü atlar təsvir edilir. Atların quyruğunu düyünləmək adəti türklərə məxsus idi. Məşhur dilçi alim Mahmud Kaşğari (XI əsr) bunu öz əsərində “düymək” kimi qeyd etmişdir. “Quyruğunu düyüb getdi” ifadəsi Qarabağda hələ də işlənməkdədir. Adətə görə, cəsur xalq kimi tanınan türklər döyüşə gedərkən ölümü gözə alır və özü ilə birgə atını da şəhid olmağa hazırlayırdılar. Bunu nümayiş etdirmək üçün də atlarının quyruğunu düyünləyirdilər. Aradan min illər keçsə də, türk xalçaçıları indi də toxuduqları naxışlarda savaş atının quyruğuna düyün vururlar.

Beləliklə, Pazırıq xalçasının tapıldığı ərazi, arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış əşyalar, xalçanın hazırlanma texnologiyası və **ornamentləri** bu nadir tapıntının qədim türk xalqına məxsus olduğunu sübut edir.

Bu, maraqlıdır

Bəzi türk boyları maralı yer üzünün rəmzi sayırdılar, **damğalarını** maral buynuzuna bənzədirdilər. Hətta bəzi türk dövlətlərinin pullarında və dabilqəsində maral təsvir olunurdu.

Söz boğçası

- detal • artefakt • obyektiv • səyyar
- boy • nəbatı • ornament • damğa

Söz ehtiyatı

Ç “Artefakt” sözünün etimologiyası və izahı ilə tanış olun.

Artefakt (lat. *artefactum* < *arte* – süni + *factus* – düzəldilmiş) – arxeoloji qazıntı zamanı aşkar edilmiş, insan fəaliyyətinin nəticəsi olan, süni surətdə yaradılmış əşya.

Pazırıq kurqanlarından tapılmış hansı əşyanı artefakt saymaq olmaz?

- a. insan və heyvan skeletləri b. araba qalıqları c. keçə d. muncuqlar e. xalça

d Sözlərin izahlarını oxuyun. Hansı söz “obyektiv” sözünün antonimidir?

Pozitiv – müsbət emosiya yaradan, xoşagələn.

Subyektiv – tək bir şəxsin fikirlərini əks etdirən.

Effektiv – yaxşı nəticə verən, faydalı, məqsədəuyğun, əlverişli, səmərəli.

e Nəyə görə mətn “Danışan ilmələr” adlanır?
Bu ifadədə hansı söz məcazi mənada işlənmişdir?

ə Mətndəki haşiyədə “damğa” sözü hansı mənada işlənmişdir?

1. Bəzi heyvanların dərisi üzərinə qızdırılmış dəmirlə vurulan nişan
 2. Qədim türklərdə tayfaları bir-birindən fərqləndirən nişan, möhür
 3. Qədimdə cinayət işlətməmiş insanların bədənində qızdırılmış dəmirlə vurulan nişan
- Dilimizdə “damğa vurmaq” (ləkələmək, böhtan atmaq) ifadəsi işlədilir. Sizcə, bu ifadə “damğa” sözünün hansı mənası ilə bağlıdır?

f “Boy” sözünün izahlarını oxuyun. Mətnə bu söz hansı mənada işlənmişdir?
Sizcə, bu söz omonimdir, yoxsa çoxmənalı söz?

1. Bədənin uzunluğu, qədd-qamət
2. Dastanlarda müəyyən hadisəyə həsr edilmiş hissə, fəsil
3. Qəbilə, nəsil anlamında işlədilir, “birləşmə” deməkdir.

Nə anladın?

2 a Nə üçün xalçaya “Pazırıq” adı verildi?

b Mətnə əsasən Pazırıq xalçasındakı naxışların simvolik mənalarını izah edin:

- quyruğu düyünlü döyüş atı
- maral
- nilufər gülü

c Mətnə əsasən fikirlərin doğru, yanlış, yoxsa ehtimal olduğunu müəyyən edin.

1. Pazırıq Altay dağlarında yerləşir.
2. Pazırıq xalçası 1949-cu ildə tapılmışdır.
3. Pazırıqdakı kurqandan yalnız xalça tapıldı.
4. Xalçada 24 atlı təsvir edilmişdir.
5. Pazırıq xalçasının ölçüsü 4 kvadrat metrə yaxındır.
6. Pazırıq xalçası muzeydə şüşə altında saxlanılır.

Düşün və cavab ver

ç Mətni yazmaqda müəllifin məqsədi nədir?

Məqsəddən asılı olaraq mətnin növünü müəyyən edin və fikrinizi əsaslandırın.

- a. İnformativ mətnidir.
- b. Təsviri mətnidir.
- c. Arqumentativ mətnidir.
- d. İzahedici mətnidir.

- d Sxemdəki boşluqları tamamlamaqla “Danışan ilmələr” mətninin strukturunu şərh edin.

Qlossari

• **Tezis** – doğruluğu faktlarla sübut edilməli olan fikir, müddəa.

Giriş

Mövzu

→ Pazırq xalçası haqqında məlumat

Problem

→ Pazırq xalçası hansı xalqa məxsusdur?

Əsas tezis (müəllif mövqeyi)

→ **Pazırq xalçası qədim türk xalçasıdır.**

Əsas hissə

I arqument

Tezis: Pazırq ərazisi qədim türklərin məskəni olmuşdur.
Faktlar: *Ərazidə tapılmış qədim türk abidələri: kurqanlar, daş kitabələr. Qədim Çin salnamələri.*

II arqument

Tezis: Pazırq xalçasının tapıldığı kurqanda qədim türklərə məxsus əşyalar olmuşdur.
Faktlar:

III arqument

Tezis: Pazırq xalçası hazırlanma texnologiyasına görə türk xalçasıdır.
Faktlar:

IV arqument

Tezis: Pazırq xalçasında istifadə olunan naxışlar qədim türk incəsənətinə xas ornamentlərdir.
Faktlar:

Nəticə

Arqumentlərin ümumiləşdirilməsi və əsas tezisə təsdiqi

→

3a Hansı fikir fərziyyədir?

- Pazırıq xalçasının 2500 yaşı var.
- Atların quyuğunu düyləmək adətindən M.Kaşğarının əsərində də bəhs edilir.
- Xalçada nilufər gülü və maral naxışları oğuz bəylərinin sayına uyğun toxunmuşdur.
- Pazırıq xalçasının hər kvadrat metrində 360 000 ilmə var.

Qlossari

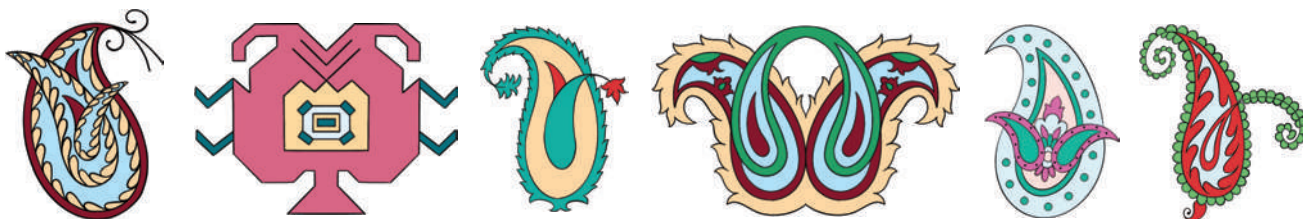
Fərziyyə – müəyyən bir varlıq və ya hadisə haqqında güman, ehtimal; sübuta yetirilməmiş mülahizə.

Dinləmə 08

b Dinlədiyiniz mətndə butanın rəmzi mənası ilə bağlı hansı mülahizələr səsləndi?

c Aşağıdakı cümlələri oxuyun. Sizcə, bu fikirlər hansı buta rəsinə aiddir?

Bu buta naxışı sanki iki insan arasındakı münasibətlərdən bəhs edir. Onlar bir-biri ilə kəsülü olsalar da, daxilən çox bağlıdırlar və daim bir-birinə meyil edirlər.

ç Verilmiş fikirlər hansı mətne aiddir: “Danışan ilmələr” (Dİ), yoxsa “Buta” (B)?

1. Mətn yalnız mülahizələrdən ibarətdir.	Dİ	B
2. Müəllifin məqsədi mövcud fikirləri şərh etməkdir.	Dİ	B
3. Müəllifin məqsədi oxucunu inandırmaqdır.	Dİ	B
4. Verilmiş fikirlər argument və faktlara əsaslanır.	Dİ	B
5. Mətn müəllifinin problemlə bağlı qəti fikri var.	Dİ	B

Yazı

d Pazırıq xalçasını təsvir edən mətn yazın.

- Xalçanın ölçüsü
- İlmələrin sıxlığı
- Daha çox istifadə olunan rənglər
- Xalçanın bədii kompozisiyası
- Naxışlar
- Bu mətnin strukturunu “Danışan ilmələr” mətni ilə müqayisə edin.

Saylardan sonra isimlərin təkdə və ya cəmdə olması

4a Cümlələrdə işlənmiş sayların məna növlərini müəyyən edin. Hansı saylardan sonra gələn isimlər təkdə, hansılardan sonra cəmdə işlənir?

1. Bu abidələr hələ eramızdan əvvəl VII əsrdə mövcud olmuşdur.
2. Bir çox alimlər Orxon-Yenisey abidələrini oxumağa cəhd edirdilər.
3. Düşmənlər oğuzları dörd tərəfdən mühasirəyə almışdılar.
4. Yer səthinin üçdə iki hissəsi su ilə örtülüb.

Yadda saxla

Müəyyən miqdar saylarından sonra işlənən isimlər təkdə olur. Məsələn: *beş şagird, on dəftər* və s.

Bir sıra, bir çox qeyri-müəyyən miqdar saylarından sonra gələn isimlər cəmdə işlənir: *bir sıra məsələlər, bir çox ölkələr*.

Çox, çoxlu, yüzlərlə, minlərcə saylarından sonra gələn isimlər həm təkdə, həm də cəmdə ola bilər:

- *Qarşıda çoxlu işlərimiz var.*
- *Bu gün çox adamla görüşdüm.*

Digər qeyri-müəyyən miqdar saylarından sonra gələn isimlər təkdə olur: **beş-altı** uşaq, **az** tapşırıq, **bir neçə** jurnalist, **xeyli** iş, **bir qədər** şəkər və s.

Sıra sayları ilə işlənən isimlər kontekstdən asılı olaraq həm təkdə, həm də cəmdə ola bilər: **XX** əsr, **6-cı** siniflər, **90-cı** illər.

b Uyğunluğu müəyyən edin.

a. bir çox → şəhər/shəhərlər	c. üç-dörd → ev/evlər
b. az → adam/adamlar	ç. yüz → insan/insanlar

c Hansı cümlədə sayla işlənən isim cəmdə də ola bilər?

- a. Adətən, altıncı gün piano dərslərinə gedirəm.
- b. Artıq üçüncü sırada boş yer yoxdur.
- c. 1991-ci ilin qışı idi.
- d. Oyunun ikinci hissəsində komandamız daha bir qol vurdu.

ç Cümlələrdəki grammatik səhvləri müəyyən edin.

1. O, XIX əsrin 60-cı ilinin ən məşhur müğənnilərindən biri idi.
2. Bir sıra məsələ hələ də həllini tapmayıb.
3. İki tərs keçilər körpünün üstündə bir-birinə rast gəldilər.
4. Getdim gördüm, bir dərədə iki kar, kor, kürkü yırtıq kirpilər yatıb.
5. Az adamlar tapılar ki, klassik ədəbiyyatı sevməsin.

1a “Bədən dili” dedikdə nə başa düşürsünüz?

Sizcə, danışq olmadan, yalnız jest və mimikaların köməyi ilə başqalarına informasiya ötürmək mümkündürmü?

Rəqslərin dili

Yəqin ki, hər birimiz “Rəqs nədir?” sualına belə cavab verərik: “Musiqiyə uyğun əl-qol, ayaq hərəkətləri”. Lakin rəqs, sadəcə, hərəkətlər deyil. O bizə çox şeydən xəbər verir. Rəqslərdə xalqın həyatı, dünyagörüşü, adət-ənənəsi, sevinci, kədəri, ümidi, inamı və s. əks olunur. Bəs nitq olmadan rəqslər bütün bunları necə ifadə edir?

XV əsrdə İtaliyada tarantula adlı zəhərli hörümçəklərin sayı artmışdı. Onların sancması nəticəsində insanlarda *tarantizm* adlanan xəstəlik yaranırdı. İtalyanların inanclarına görə, onları bu xəstəlikdən yalnız rəqs xilas edə bilərdi. Beləliklə, sonralar bütün dünyada məşhurlaşmış *tarantella* rəqsi yarandı. Bu rəqs cütlərlə ifa olunur. Rəqqaslar əllərindəki zıncırovlu dəf ilə cingiltili səs çıxarır, sanki xəstəlik ruhunu qovurlar. Tərəfmüqabillər gah bir-birinə yaxınlaşır, gah da aralanıb üzbəüz dayanaraq rəqsin ritminə uyğun hərəkətlər edirlər.

Bütün bunlar göstərir ki, hər bir milli rəqsin əsasında xalqın keçdiyi tarixi yol, qədim inanclar dayanır. Azərbaycan milli rəqsləri də bu mənada **istisna** deyil.

Uzaq keçmişdə Azərbaycan ərazisində oğuz, qıpçaq tayfaları mövcud olmuşdur. Bu tayfalar köçəri həyat tərzini sürür, heyvandarlıqla məşğul olurdular. Yaşayışlarını təmin etmək üçün mal-qaranı yayda yaylağa, qışda qışlağa aparırdılar. Onların həyat tərzini Azərbaycan rəqslərində əks olunur. Məsələn, “Xançobanı”, “Çobanlar”, “**Tərəkəmə**” rəqsləri köçəri türklərin həyat tərzini, məişətini əks etdirir. Bu rəqslərdə çobanların yaşayışı, süd sağımı, yun qırımı və s. əks olunur.

“Çobanlar” rəqsi bir neçə çobanın səhnəyə gəlişi ilə başlayır. Onlar əvvəlcə orta tempdə rəqs edir, əllərindəki çomağı heyvan qovlayırmış kimi ritmlə fırladırlar. Baş çobanın gəlişindən sonra ritm yavaş-yavaş sürətlənir. Sonda baş çoban **yapıncısını** kənara qoyur və digər çobanlarla birlikdə sürətli rəqs edir.

Beləliklə, bu rəqs qədim dövrdə türklərin, əsasən, heyvandarlıqla məşğul olduğunu göstərir. Eyni zamanda bu rəqslərdə çobanların zəhmətinə hörmət və minnətdarlıq ifadə olunur. Axı bu insanlar həftələrlə, aylarla ağır çöl həyatına tab gətirir, el-obanın sürüsünü yırtıcı heyvanlardan, qaçaq-quldurdan göz bəbəyi kimi qoruyurdular (“Kitabi-Dədə Qorqud”dakı Qaraca Çobanı xatırlayın). Məhz bu səbəbdən xalq onların şərəfinə rəqs **havaları** bəstələyir və ifa edirdi.

Elə rəqslər də var ki, xalqımızın qədimdən bəri daşıyıcısı olduğu mənəvi dəyərləri əks etdirir. Bunlardan biri də “Yallı” rəqsidir. Bu rəqs qədimliyinə və ötürdüyü **mesajlara** görə təkrarolunmazdır. Rəqqaslar bir-birinin əlini yuxarı qaldırır və aşağı endirirlər. Beləliklə, sanki həm ağır, həm də şad günlərdə xalqın birlik və həmrəyliyi nümayiş etdirirlər. Rəqs zamanı ifaçılar uzun dairə boyunca irəliləyirlər. Bununla onlar xalqımızın necə uzun və çətin tarixi yol keçdiyini göstərirlər.

Bəzən isə ayaqlarını yerə möhkəm vurur, xalqımızın cəsarətini, qətiyyəti və igidliyini nümayiş etdirirlər. Eyni hərəkətlər Qobustan qaya rəsmlərində də təsvir olunur. Bu isə “Yallı” rəqsinin çox qədimlərdə yarandığını göstərir.

Məşhur və sevimli rəqslərimizdən biri də “Naz eləmə” rəqsidir. Bu rəqs zamanı xanım ifaçı örpəklə üzünün bir hissəsini örtür, yəni **yaşmanır**. O, gözlərini **tərəf-müqabili** olan oğlandan yayındırır, üzündəki utancaqlılıqla Azərbaycan qadınlarına xas abır-həyanı, **isməti** əks etdirir. Qızın qarşısında daha şux və çevik hərəkətlər edən oğlan isə sevgisi yolunda hər əziyyətə sinə gərəcəyini göstərir. Bəzən rəqqas bir əlini geniş açıb, digərini qulağının dibinə qoyur, sonra papağını azca gözünün üstünə itələyir və qızın arxasınca fırlanır. Bu hərəkətlə o, hər zaman öz xanımını qoruyacağını bildirir. Burada papaq şərəfi, namusu simvolizə edir.

Xalqımızın adətləri haqqında məlumat almaq çox maraqlıdır. Eyni zamanda rəqs etməyi öyrənənlər üçün bütün bunları bilmək vacibdir.

Musiqinin, rəqsin dili beynəlmiləldir. Rəqslərimiz xalqımızın kimliyi, tarixi, mədəniyyəti haqqında sözsüz, kəlməsiz məlumat verir. Hər hansı əcnəbi bizim dilimizi bilməsə də, rəqslərimizi seyr etməklə xalqımızın adət-ənənələri, milli dəyərləri haqqında məlumat ala bilər.

Söz boğçası

- istisna • hava • mesaj
- ismət • yaşmanmaq
- tərəkəmə • yapıncı
- tərəf-müqabil

Söz ehtiyatı

- b** “Söz boğçası”nda verilmiş hansı sözün izahı mətndəki mənasına uyğun deyil? Həmin sözü kontekstə uyğun izah edin.

- a. İsmət – namus, həya, abır.
- b. Mesaj – açıq şəkildə, birbaşa söylənməyən, lakin anlaşılan məlumat.
- c. Hava – Yer atmosferini əmələ gətirən qazların qarışığı.
- d. Tərəkəmə – Azərbaycan xalq oyun havalarından birinin adı.

- c** “İstisna” və “müstəsna” sözlərinin izahlarını oxuyun. Bu sözləri leksik və qrammatik baxımdan müqayisə edin.

İstisna *is.* – ümumi qaydadan kənara çıxan, başqalarından fərqlənən varlıq, hadisə.

Müstəsna *sif.* – başqalarına bənzəməyən; misilsiz, qeyri-adi, fəvqəladə, daha üstün.

- Kontekstdən asılı olaraq nöqtələrin yerinə “istisna” və ya “müstəsna” sözlərini işlətməklə cümlələri oxuyun.

1. Azərbaycan musiqisinin inkişafında Üzeyir Hacıbəyovun ... rolu var.

2. Türk mənşəli sözlərimiz ahəng qanununa tabe olur. “İldırım”, “ilan” kimi bir neçə söz ... təşkil edir.

- Mətdən seçilmiş aşağıdakı cümləni hansı cümlə ilə əvəz etmək olar?

Azərbaycan milli rəqsləri də bu mənada istisna deyil.

- a. Azərbaycan milli rəqsləri bu mənada bir qədər fərqlidir.
- b. Eyni fikirləri Azərbaycan milli rəqsləri haqqında da söyləmək olar.
- c. Bu baxımdan Azərbaycan milli rəqslərinin misilsiz rolu var.

Nə anladın?

- ç** “Tarantella” rəqsinin adı nə ilə bağlı olub?
- d** Mətnə hansı Azərbaycan rəqsləri haqqında danışılır?
- e** Uyğunluğu müəyyən edin.
1. “Çobanlar” rəqsi	a. Azərbaycan qadınına və kişisinə xas olan keyfiyyətlər
2. “Yallı” rəqsi	b. qədim türklərin qoyunçuluqla məşğul olması
3. “Naz eləmə” rəqsi	c. xalqın birliyi və həmrəyliyi
- ə** İnternet resurslarından istifadə etməklə Azərbaycan rəqsləri haqqında araşdırma aparın və vacib məqamları qeyd edin.

Mirzəyi, Qaytağı, Uzundərə, Qazağı, Nəlbəki, Xançobanı, Heyvagülü, Vağzalı

Düşün və cavab ver

- 2a** “Rəqslərin dili” mətnini yazmaqda müəllifin məqsədi nədir? Seçiminizi əsaslandırın.
- a) mövzu ilə bağlı ümumi **məlumat vermək**
- b) irəli sürülən fikri arqumentlərlə **əsaslandırmaq**
- c) mövzu ilə bağlı fikri nümunələr əsasında **izah etmək**

Diqqət et

İzahedici mətnlərdə “necə?” və ya “nə üçün?” sualına cavab axtarılır. Məsələn, “Rəqslərdə xalqın yaşayış tərzini necə ifadə olunur?” Arqumentativ mətndən fərqli olaraq, izahedici mətnə mövzu ilə bağlı bir-birinə zidd fikirlər verilmir. Ona görə də müəllif fikrini sübut etməyə ehtiyac duymur, sadəcə, onu izah edir.

- b** Aşağıdakı fikirlər hansı mətnə aiddir?

A – “Danışan ilmələr”

B – “Rəqslərin dili”

1. Müəllif mövzu ilə bağlı müxtəlif fikirlər olduğunu qeyd edir.	A	B
2. Mətnə müəllifin fikrini şübhə altına alan heç bir fikir verilmir.	A	B
3. Müəllif öz fikrini əsaslandırmaq üçün arqumentlər gətirir.	A	B
4. Müəllif fikri izah etmək üçün nümunələrdən istifadə edir.	A	B
5. Müəllifin əsas məqsədi irəli sürdüyü fikri izah etməkdir.	A	B
6. Müəllifin əsas məqsədi oxucunu öz fikrinə inandırmaqdır.	A	B

Yazı

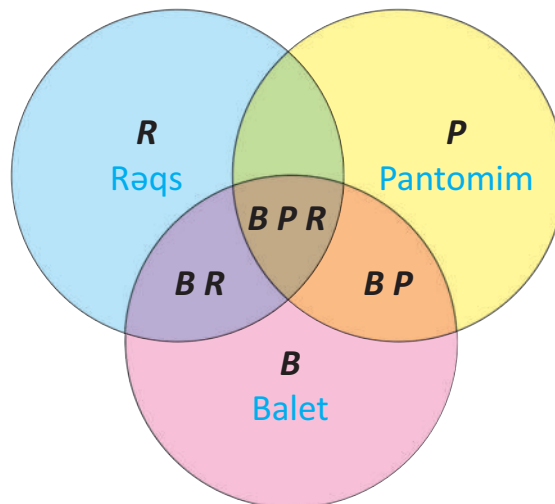
- c** “Azərbaycan rəqsləri” mövzusunda informativ mətn yazın. Yazdığınız mətni məzmun və struktur baxımından şərh edin və oxuduğunuz mətnlə müqayisə aparın.

Dinləmə 09**3a** Müəyyən edin: mimika, yoxsa jest.

- Yaşmaqla üzünü örtmək
- Gözləri süzdürmək
- Üzə utancaqlıq ifadəsi vermək
- Papağı gözün üstünə salmaq
- Qaşları çatmaq

b “Pantomim və balet” mətnini dinləyin. Mətnə əsasən aşağıdakı hansı şəklin pantomim, hansının balet səhnəsinə aid olduğunu müəyyən edin.**c** Venn diaqramından istifadə etməklə aşağıdakı fikirlərin hansı sənət növünə aid olduğunu müəyyən edin.

1. Daha qədim janrdır.
2. Musiqili dram əsəridir.
3. Jest və mimikalardan istifadə olunur.
4. Musiqinin olması vacib deyil.
5. Müəyyən süjetə malik olur, hadisələri əks etdirir.
6. Musiqinin müşayiəti ilə ifa olunur.

Numerativ sözlər

- 4 a** Nümunəyə baxaraq söz birləşmələrində nöqtələrin yerinə uyğun sözlər artırın.

Nümunə bir *stəkan* çay

bir ... su, üç ... buğda, iki ... corab, dörd ... kabab, iki ... alma, üç ... mebel

Yadda saxla

Müəyyən miqdar sayları ilə isimlər arasında çox zaman numerativ sözlər işlənir.

Məsələn: *iki **ədəd** boşqab, dörd **cüt** corab* və s. Bu zaman sayla numerativ söz birlikdə *nə qədər?* sualına cavab verir: *iki dəst (nə qədər?) mebel*.

Bir çox isimlər cümlələrdə numerativ söz kimi də işlənir. Məsələn: *Həyatə iki **maşın** (nə qədər?) daş gətirdilər*.

Hər bir numerativ söz, adətən, müəyyən isimlərlə işlənir. Məsələn, **nəfər** insan anlayışı, baş – ferma heyvanları, **dənə**, **ədəd** isə cansız varlıq bildirən isimlərlə işlənir.

Ölçü vahidi bildirən bir çox sözlər də numerativ söz kimi işlənə bilər: *iki **kilometr** yol, beş **kiloqram** un*.

- b** Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər isim, yoxsa numerativ söz kimi işlənib?

- a.** Bir **top** parçanı dəyər-dəyməzinə satdı.

b. İdman mağazasından bir **top** aldım.
- a.** İki **göz** lazım idi ki, bu gözəlliyə tamaşa etsin.

b. Kənddə iki **göz** otaqdan ibarət evimiz və bağçamız var idi.
- a.** Süfrədə iki **qaşıq** çatmırdı.

b. Qoca çayına iki **qaşıq** zoğal mürəbbəsi əlavə edib qarışdırdı.

- c** Uyğunluğu müəyyən edin.

1. bir nəfər	a. çanta
2. beş baş	b. parça
3. üç top	c. meyvə
4. altı səbət	ç. qoyun
5. üç dənə	d. adam

- ç** Nöqtələrin yerinə uyğun gələn numerativ sözləri əlavə edib yazın.

Ana oğluna üç ... əl dəsmalı, beş ... corab və bir ... kostyum göndərdi.

- d** Verilmiş sözləri həm isim, həm də numerativ söz kimi cümlədə işlədib yazın.

damcı, parça, vedrə, torba, ədəd, qutu

1a İnsanlar hansı incəsənət növləri ilə fikirlərini sözsüz ifadə edə bilirlər?

Heykəltaraş Mirəli Mirqasımov

Mirəlinin altı yaşı olanda həkimlər onun valideynlərinə bildirdilər ki, uşaq tədricən eşitmə qabiliyyətini itirəcək. Üstəlik, onları xəbərdar etdilər ki, erkən yaşında eşitmə qabiliyyətindən məhrum olanlar tədricən danışma bacarığını da itirirlər.

Böyük bir faciə ilə üz-üzə qalan ana təslim olmaq istəmirdi. O, uşağına kömək etməli idi. Ceyran xanım saatlarla oğlu ilə söhbət edirdi. Sonra o, Mirəliyə oxumağı öyrətmək qərarına gəldi. Balaca Mirəli əlifbanı çox tez öyrəndi.

Bundan sonra ana ilə oğulun ünsiyyəti asanlaşdı. Mirəli danışır, sual verir, ana isə cavabını kağızda yazırdı.

Amma həmişə kağız-qələmlə gəzmək böyük narahatlıq yaradırdı. Odur ki ana ünsiyyət üçün başqa yollar axtarırdı. Bir azdan Mirəli saitləri dodaqların vəziyyətinə görə tanımağa başladı. Samitləri isə anası həmin hərflə başlayan bir əşyanı göstərməklə bildirirdi. Bəzi samitləri isə barmaqları ilə göstərirdi. Məsələn, şəhadət barmaqlarını çarpazlamaqla “x” səsini tanıdırdı. Beləliklə, ana ilə oğul arasında kağız-qələmsiz, şifahi nitq yarandı. Bu yalnız onların dili idi, başqaları onu başa düşmürdülər. Anası kiminsə yanında Mirəli ilə bu əlifba vasitəsilə danışanda və ya onun başqa birisi ilə söhbətində tərcüməçi kimi çıxış edəndə uşaq çox utanırdı.

Nəhayət, çıxış yolu tapıldı. Ceyran xanım Moskvada nəşr olunmuş bir kitab əldə etdi. Kitabda eşitmə qabiliyyətini itirmiş adamlarda dodaqdan oxumaq vərdişinin yaradılması üsulundan danışılırdı. Ana bu kitab əsasında oğlu ilə məşğələlərə başladı. Bir neçə ay sürən məşğələlərdən sonra Mirəli artıq yaxınları ilə sərbəst söhbət edə bilirdi. O danışır və gözləri ilə **“eşidirdi”**.

...1932-ci il. Mirəli 1-ci sinfə gedəsidir. Şəhərdə eşitmə qabiliyyətini itirmiş uşaqlar üçün məktəb var idi. Lakin anasının söyləri nəticəsində Mirəli adi məktəbdə oxumağa hazır idi. Bununla belə, Ceyran xanım çox narahat idi. Görəsən, normal eşidən, danışan uşaqlar arasında oğlu özünü necə hiss edəcək?

Nəhayət, Mirəli 1-ci sinfə getdi. Kifayət qədər hazırlıqlı olduğuna görə dərslərində çətinlik çəkmirdi. Uşaqların da ona münasibəti yaxşı idi. Hamı ona kömək etməyə çalışırdı. Ceyran xanım sinfə gələndə uşaqlar onu əhatəyə alır, bir-birinin sözünü kəsərək Mirəlidən danışırıdılar: müəllim ondan nə soruşdu, o necə cavab verdi, neçə aldı...

Söz boğçası

• təmənnasız • təcəssüm

Ana ona zillənən bu müxtəlif, amma eyni zamanda oxşar, təmiz, **təmənnasız** gözlərə minnətdarlıqla baxır, bu körpə balaları qucaqlayıb öpmək istəyirdi!..

İllər ötdü. Yuxarı siniflərdə Mirəlinin incəsənətə marağı, rəssamlığa və heykəltaraşlığa meyli valideynlərin də, müəllimlərin də gözündən yayınmadı. Mirəli artıq özünə həyat yolu seçmişdi.

Bu yol onu Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət rəssamlıq məktəbinin heykəltaraşlıq şöbəsinə gətirib çıxardı. Rəssamlıq məktəbini “əla” qiymətlərlə bitirən Mirəli təhsilini davam etdirmək üçün Sankt-Peterburq İncəsənət Akademiyasına daxil oldu.

Oğluna görə narahatlıq hissi ananı bir an belə tərk etmirdi. İndi o, Mirəli ilə yalnız məktubla əlaqə saxlaya bilirdi. Mirəli anasını sakitləşdirirdi: “Anacan, sən narahat olma, mən özümə nəzarət edirəm: danışiram və **“dinləyirəm”**, mənim çoxlu yaxşı dostlarım var”.

Təhsil illəri arxada qaldı. Mirəli Vətənə heykəltaraşlıq üzrə ali təhsil almış ilk azərbaycanlı kimi qayıtdı. Qarşıda onu gərgin əməklə, yaradıcılıq uğurları ilə dolu həyat gözləyirdi. Həyatda öz yerini tapmaq, sevimli peşəsi ilə məşğul olmaq üçün Mirəli başqalarının rastlaşmadığı böyük maneələrə sinə gərməli oldu. Nəticədə onun yaratdığı əsərlər nəinki Azərbaycanda, eləcə də xaricdə yüksək qiymətləndirildi. 1955-ci ildə Varşavada keçirilən Gənclərin V Ümumdünya festivalında Mirəlinin “Qız portreti” əsəri bürünc medala layiq görüldü.

İndi Azərbaycanın Xalq rəssamı, Əməkdar incəsənət xadimi Mirəli Mirqasımovun yaratdığı heykəllər paytaxtımızın və başqa şəhərlərin küçə və meydanlarını bəzəyir, muzeylərdə nümayiş etdirilir. Onların arasında bir heykəl xüsusi yer tutur. Bu, yenilməz ana məhəbbəti və fədakarlığının **təcəssümünə** çevrilən “Ananın portreti” əsəridir.

*Ceyran xanım Mirqasımovanın
“Bir ananın qeydləri” kitabı əsasında*

Söz ehtiyatı

- b** Kontekstdən çıxış edərək “təmənnasız”, “təcəssüm” sözlərinin mənalarını izah edin.
- c** Nə üçün “dinləyirəm” və “eşidirəm” sözləri dırnaq içərisində verilmişdir?

Nə anladın?

- ç** Nəyə görə Ceyran xanım oğlunun daim danışmasına çalışırdı?
- d** Mirəlinin məktəb həyatı ilə bağlı ananı narahat edən nə idi?
- e** Uyğunluğu müəyyən edin.

- 1** Mətnə verilən məlumata ziddir.
- 2** Mətnə bunu təsdiq edən məlumat yoxdur.
- 3** Mətnə birbaşa deyilməsə də, bu nəticəyə gəlmək olar.
- a** Mirəli ailənin yeganə övladı idi.
- b** Mirəli eşitmə qabiliyyətindən məhrum olduğuna görə anası onunla birlikdə Sankt-Peterburqa getdi.
- c** “Ananın portreti” əsərində Ceyran xanımın obrazı yaradılmışdır.

Düşün və cavab ver

- 2 a** Mətnin məzmun və struktur xüsusiyyətləri haqqında fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1. Obraz və hadisələrin təsvirində müəllif öz təxəyyülünə əsaslanır. **D Y**
- 2. Mətnə dialoqlara və obrazın düşüncələrinə geniş yer verilir. **D Y**
- 3. Mətnin məzmunu real faktlar üzərində qurulur. **D Y**
- 4. Mətnə hadisələrin dəqiq tarixi, yeri, real şəxslərin adları göstərilir. **D Y**
- 5. Mətn sənədli fotoşəkillərlə müşayiət olunur. **D Y**

• Cavablarınıza əsasən mətnin bədii, yoxsa qeyri-bədii olduğunu müəyyən edin.

Dinləmə 10

- b** “Səssiz ifa” mətnini dinləyin. Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnləri növünə, mövzu və məzmununa görə müqayisə edin.

- 3 a** **Cütlərlə iş.** Mətnin aşağıdakı hissələrini ananın dilindən nəql edərək genişləndirin. Həmin epizodlarda ananın keçirdiyi hissləri təsvir edin.

- Həkimin sarsıdıcı xəbəri: Mirəli eşitmə və danışma qabiliyyətini itirə bilər.
- Mirəliyə “səssiz dinləmə”ni öyrətmək cəhdləri.
- Məktəbdə ilk dərs.
- Sankt-Peterburqda oxuyan Mirəli üçün narahatlıq hissləri.

Tamamlıq

- 4 a** Nöqtələrin yerinə uyğun sözlər artıraraq cümlələri genişləndirin.
Artırdığınız sözlərə sual verin.

tapşırıq, dəniz, qapı, müəllif, ov iti

1. O ... tamaşa edirdi.
2. Qardaşım ... örtdü.
3. Mən ... əməl etdim.
4. Ovçu ... ilə meşəyə gedirdi.
5. Uşaqlar bu ... haqqında çox eşitmişdilər.

Yadda saxla Tamamlığın cümlədə rolu

Cümlədə əsas məlumat baş üzvlər – mübtəda və xəbər vasitəsilə çatdırılır. İkinci dərəcəli üzvlər isə bu məlumatı genişləndirir.

İkinci dərəcəli üzvlərdən biri də tamamlıqdır. Tamamlıq *kimə? nəyə? kimi? nəyi? haranı? nə? kimdə? nədə? kimdən? nədən?* və s. suallarından birinə cavab verir. Məsələn: *Gülər **qələmi** (nəyi?) **dostuna** (kimə?) **uzatdı**.*

- b** Cümlələrdəki tamamlıqları seçin və ismin hansı halında olduğunu müəyyən edin.

1. Biz internetdən səmərəli istifadə etməliyik.
2. Şah İsmayıl Sultan Səlimin məktublarına cavab verdi.
3. O, sakitcə işığı yandırdı.
4. Sualın cavabı vərəqdə yazılmışdı.
5. Leyla gülü dərdi.

Yadda saxla Tamamlığın ifadə vasitələri

Tamamlıq isimlə və ya isimləşmiş başqa nitq hissələri ilə ifadə olunur.

*Mən **çantanı** (isim) özümlə götürdüm.*

*Səlim **oxumağı** və **yazmağı** (feil) beş yaşında öyrənmişdi.*

*Sən **yaxşını** (sifət) **pisdən** (sifət) ayır.*

Hər bir cümlə üzvü kimi, tamamlıq da söz birləşməsi ilə ifadə oluna bilər:

*Sevinc **ulduzların sayrışmasını** (nəyi?) izləyirdi.*

- c** Tamamlıqları göstərin və ifadə vasitəsini müəyyənəldirin.

1. Yeddi üçə bölünmür.
2. Biz qocalara hörmət etməliyik.
3. Babam dəniz quldurlarından tez-tez bəhs edərdi.
4. Meşələri yanğından qorumalıyıq.
5. Sərkərdələr hər zaman əsgərin rəşadətinə arxalanıblar.

1 a Soltan Hacıbəyovun “Karvan” simfoniyasını dinləyin. Bu musiqi sizdə hansı assosiasiyalar yaratdı?

Assosiasiya – insanın gördüyü və ya eşitdiyi ilə yadına düşənlər arasında əlaqə.

Qoca aşpaz

1786-cı ilin qış axşamlarının birində Vyana şəhərinin kənarında, balaca bir evdə **qrafinya** Tunun keçmiş aşpazı son saatlarını yaşayırdı. Əslində, bu heç ev də deyildi, bağın lap qırağında hasara bitişik köhnə gözətçi daxması idi.

Artıq neçə il idi ki, aşpazın gözləri görmürdü. Qızı Mariya olmasaydı, həyatda onun üçün çox çətin olardı. On səkkiz yaşlı Mariya atası ilə bir daxmada yaşayırdı. Bu daxmanın bütün avadanlığı çarpayidan, sınıq-salxaq **kətillərdən**, yöndəmsiz masadan, üstü çatlarla örtülmüş saxsı qablardan və köhnə **klavesindən** ibarət idi.

Son saatlarını yaşayan aşpaz qızına dedi:

– Mən heç vaxt keşisləri və rahibləri sevməmişəm. Günahlarımı yumaq üçün etiraf etməyə keşiş çağır bilmərəm, amma ölüm ayağında vicdanımı təmizləməliyəm.

– Bəs mən nə edim? – deyərək Mariya təşvişlə soruşdu.

– Küçəyə çıx və ilk rast gəldiyin adamdan bizə gəlməyini xahiş elə.

Mariya bağın paslanmış qapısını zorla açıb qaranlıq küçəyə çıxdı. Bir hənirti eşitmək ümidi ilə xeyli gözlədi. Nəhayət, ona elə gəldi ki, hasarın dibi ilə kimsə zümzümə edə-edə yaxınlaşır. Mariya səs gələn tərəfə bir neçə addım atdı, yolla gələn adamla toqquşdu, diksinib qışqırdı. Adam ayaq saxlayıb soruşdu:

– Burada kim var?

Mariya onun əlindən yapışib titrək səslə atasının xahişini çatdırdı.

– Yaxşı, – deyərək adam sakitcə dedi, – düzdür, mən keşiş deyiləm, amma bunun əhəmiyyəti yoxdur. Gedək.

* * *

Onlar evə daxil oldular. Şam işığında Mariya gətirdiyi adamı gözdən keçirdi. Bu, arıq, bəstəboy bir gənc idi. Sadə, amma zövqlə geyinmişdi. Gələn adam uşaq kimi başını silkələyərək **parikini** düzəltdi, kətli çarpayuya yaxınlaşdırıb oturdu, əylənərək qocanın üzünə baxdı və gümrah səslər:

– Danışın! – dedi. – Günahlarınızı etiraf edin. Bəlkə, son dəqiqələrinizi yüngülləşdirərək, ürəyinizdəki yükü götürə bildim.

Qoca ağır-ağır nəfəs alaraq sözə başladı:

– Uzun illər əvvəl arvadım vərəm xəstəliyinə tutuldu. Həkim ona cürbəcür bahalı dərmanlar yazıb yaxşı yedirtməyi tapşırırdı. Mən çarəsiz qalıb qrafinyanın **servizindən** bir dənə kiçik qızıl boşqab oğurladım. Onu xırda parçalara bölüb satdım. İndi mənə bunu xatırlamaq çox ağır gəlir.

– **Bəs qrafinyanın xidmətçilərindən kimsə buna görə cəzalandırıldı mı?**

– And içirəm, cənab, heç kəs, – deyər qoca cavab verdi və ağladı. – Bilsəydim ki, qızıl mənim Martama kömək etməyəcək, heç oğurlamazdım.

Naməlum adam əlini qocanın gözlərinin üstünə qoyaraq dedi:

– Qulaq asın, sizin insanlar qarşısında təqşiriniz yoxdur. Sizin hərəkətiniz günah deyil. Əksinə, bəlkə də, məhəbbət naminə edilmiş qəhrəmanlıqdır. İndi isə mənə son arzunuzu söyləyin.

Qoca gülümsündü və bərkdən dedi:

– Mən Martanı bir dəfə də görmək istəyərdim, özü də gəncliyimdə rast gəldiyim kimi. Günəşi və bu bağı baharda, gül açan vaxt görmək istəyərdim. Amma bu, mümkün deyil, cənab. Axmaq sözlərimə görə məni bağışlayın. Görünür, xəstəlik mənim aqlımı lap çaşdırıb.

Naməlum adam ətrafa boylanıb otağın küncündəki klavesinə baxdı. Ona yaxınlaşıb arxasında oturdu.

– Yaxşı, – dedi, – dinləyin. Diqqətlə dinləyin. Bəlkə, görə bildiniz.

O çalmağa başladı. Uzun illərdən bəri klavesin ilk dəfə idi ki, ətrafa səs salırdı. Bir müddətdən sonra qoca çarpayısında dikəlib qışqırdı:

– Mən görürəm, cənab! Mən Marta ilə rastlaşdığım günü görürəm.

Naməlum adam gözünü qara pəncərəyə dikərək çalırdı.

– İndi necə, – deyər o çalmaqda davam edərək soruşdu, – bir şey görürsünüzmü? Siz məgər görmürsünüz ki, haradansa yuxarıdan ılıq işıq süzülür, sizin qoca ağacların budaqlarında ağ çiçəklər açılır? Baxın, daş hasarın üzərinə günəşin ilk şüası düşdü, onu isitdi və artıq ondan buxar çıxır. Bu, görünür, yaş mamırdan çıxan buxardır.

– Mən bütün bunları görürəm! – deyər qoca qışqırdı. – Allah xatirinə, mənə yaxınlaşın.

Naməlum adam qalxıb çarpayuya yaxınlaşdı. Qoca nəfəsi kəsilə-kəsilə:

– Mən hər şeyi çox illər bundan qabaqki kimi aydın görürdüm, – dedi.

– Ancaq mən adınızı bilmədən ölmək istəməzdim... Adınız?..

– Mənim adım Volfqanq Amadey Motsartdır, – deyər naməlum adam cavab verdi.

Söz boğçası

- kətil
- klavesin
- parik
- serviz
- qrafinya

Konstantin Paustovski

Söz ehtiyatı

- b** Aşağıdakı şəkilləri “Söz boğçası”nda verilmiş sözlərlə uyğunlaşdırın.

- c** Lüğətin köməyi ilə “servis” sözünün mənasını müəyyən edin.
Bu sözü fonetik və leksik baxımdan mətndə işlənmiş “serviz” sözü ilə müqayisə edin.

Qlossari

- Fonetika** – dilin səs tərkibini, danışığ səslerini öyrənən elm sahəsi.

Nə anladın?

- ç** Doğru, yanlış, yoxsa ehtimal? Mətnə istinad edərək əsaslandırın.

1. Qoca aşpaz arvadı ilə yazda tanış olmuşdu.
2. Qoca aşpaz oğurladığı qızılla xəstə arvadını sağaltmışdı.
3. Qonağın ifası qoca aşpazın qəlbindəki xatirələri oyatdı.

- d** Mətnəki dialoqlarda hansı obrazlar iştirak etmir?

1. qoca aşpaz
2. Marta
3. gənc bəstəkar
4. qrafinya
5. aşpazın qızı

Düşün və cavab ver

- 2a** Mətnə fərqləndirilmiş cümləni bir daha oxuyun. Sizcə, naməlum adam bu sualı nə üçün verdi?
- b** Naməlum adam qocaya nə üçün haqq qazandırdı?
- c** Oxuduğunuz mətndən və həyatdan nümunələr gətirməklə mavi çərçivədə verilmiş aforizmi şərh edin və ona münasibət bildirin.

Məqsəd vasitəyə haqq qazandırır. (Nikkolo Makiavelli)

Məqsəd – insanın nail olmağa çalışdığı niyyət, məram.

Vasitə – məqsədə çatmağın yolları.

ç “Qoca aşpaz” mətnində müəllifin oxucuya çatdırmaq istədiyi iki əsas fikri seçin.

1. Qocalara diqqət və qayğı göstərmək lazımdır.
2. Vicdan insanın ən böyük məhkəməsidir.
3. İnsan heç vaxt ruhdan düşməməlidir.
4. Musiqi çox böyük təsir gücünə malikdir.

d “Diqqət et” rubrikasında verilmiş məlumatlarla tanış olun. Verilmiş sxem əsasında “Qoca aşpaz” mətnini mövzu, məzmun, ideya baxımından təhlil edin.

Diqqət et

Bəzi əsərlərin mövzusu bir neçə komponentdən ibarət olur. Buna **motiv** deyilir. Məsələn, “Qoca aşpaz” mətnində hadisələr iki motiv üzrə cərəyan edir:

1. Bir qocanın etirafları
2. Musiqinin gücü

Müəllif hər bir motivlə bağlı müəyyən bir fikri oxucuya çatdırır.

“Qoca aşpaz” hekayəsi

1-ci motiv: Bir qocanın etirafları

- Ölüm ayağında olan bir qoca günahlarını yumaq istəyir.
- Yoldan keçən bir adam ona yardımçı olur.
- Qoca günahını etiraf edir.
- Naməlum adam onu sakitləşdirir və bağışlandığını bildirir.

2-ci motiv: Musiqinin gücü

- Görmə qabiliyyətini itirmiş bir qoca gəncliyində qarşılaşdığı gözəl mənzərələri bir daha görmək istəyir.
- Naməlum adam klavesində gözəl musiqi ifa edir və qoca həmin mənzərələri gördüyünü deyir.
- Məlum olur ki, naməlum adam məşhur bəstəkar Amadey Motsartdır.

Dinləmə 11

e Lüdviq van Bethovenin “Ay işığı sonatası”nı dinləyin. Bu musiqinin sizdə yaratdığı təəssüratlar və assosiasiyalar haqqında danışın. “Ay işığı sonatası” mətnini dinləyin. Mətndəki qızın assosiasiyaları ilə öz təəssüratlarınızı müqayisə edin.

ə “Qoca aşpaz” mətnindəki hansı motiv dinlədiyiniz mətnə öz əksini tapır?

Təqdimat

3a **Qruplarla iş.** Lüdviq van Bethoven və Volfqanq Amadey Motsart haqqında araşdırma aparın. Bu iki bəstəkarın həyat və yaradıcılığını müqayisə edin.

Qeyri-müəyyən təsirlik hal

- 4a** Cümlələrdə tamamlığı müəyyən edin. Həmin sözün qrammatik formaları arasındakı fərqi izah edin.

1. Uşaqlar çərpələng uçurtdular.
2. Uşaqlar çərpələngi uçurtdular.

Yadda saxla

Cümlədə hərəkətin icraçısını bildirən söz **subyekt** adlanır və mübtədə rolunda olur. Hərəkət müəyyən varlıq, yəni **obyekt** üzərində icra olunur. Obyekti bildirən söz isə tamamlıq vəzifəsində çıxış edir.

Cümlədə tamamlıq müəyyən (konkret) və ya qeyri-müəyyən (ümumi) obyektı bildirir.

Mən yolda **maşını** (konkret) gördüm.

Mən yolda **maşın** (ümumi) gördüm.

Hər iki cümlədə “maşın” sözü təsirlik haldadır. Lakin bu söz qeyri-müəyyənlik bildirəndə şəkilçi qəbul etmir. Buna ismin **qeyri-müəyyən təsirlik halı** deyilir.

- b** Hansı cümlələrdə tamamlıq ismin təsirlik halı ilə ifadə olunmuşdur?

1. Dünən kəndlilər meşədə ayı görüblər.
2. Gəmiyə xeyli insan toplaşdı.
3. O, kitabxanadan üç kitab götürdü.
4. Sevda ağacları dərmanlayırdı.
5. Kitabı məndə qalmışdı.

- c** Verilmiş cümlələrdə müəyyən və qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sözləri seçin.

1. El bir olsa, dağ oynadar yerindən.
2. Müəllim xəritəni divardan asdı.
3. Biz öz mövqeyimizi daima müdafiə etdik.
4. Təbiəti qorumaq, vətəni qorumaq deməkdir.
5. Adam var ki, çörək tapmaz dünyada,
Adam var, yağ yeyər, balı bəyənmez.
(Aşıq Abbas Tufarqanlı)

Ümumiləşdirici təkrar

1 Nöqtələrin yerinə isimlər artırıb cümlələri tamamlayın.

1. Mən daha çox ... həll edə bilərdim, təəssüf ki, zəng vuruldu.
2. Bir neçə ... yol gedəndən sonra mənzilbaşına çatdılar.
3. Bir sıra ... tamamlayıb evə getdim.
4. Samiri dəstəkləmək üçün xeyli ... toplaşmışdı.
5. Təqdimatı hazırlamaq üçün bir çox ... istifadə etmişəm.
6. XX əsrin 90-cı ... Azərbaycanın tarixində mühüm hadisələrlə yadda qalıb.

2 Hansı ifadə mənaca "1890-cı illər" ifadəsindən fərqlidir?

- a. XIX əsrin sonları
- b. 1880–1890-cı illər
- c. 1890–1900-cü illər
- d. XIX əsrin 90-cı illəri

3 Göy rənglə verilmiş sözlərin mübtəda və ya tamamlıq olduğunu müəyyən edin.

1. Atam İstanbula **bilet** aldı.
2. Dənizdən hər gün tonlarla **neft** çıxarılır.
3. **Arzusu** bitib-tükənmirdi.
4. **Əkinçilər** həsrətlə **yağış** gözləyirdilər.
5. Məlum oldu ki, **kitabı Səlim** götürüb.

4 Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan söz tamamlıq vəzifəsindədir.
2. Mənsubiyyət şəkilçili söz mübtəda vəzifəsindədir.
3. Müəyyən təsirlik halda olan söz tamamlıq vəzifəsindədir.
- a. Hamı həsrətlə qələbəni gözləyirdi.
- b. Ürəyi hər zaman xalq üçün döyünür.
- c. Uşaqlar kinoteatrda maraqlı film izlədilər.

5 Hansı cümlələrdə sayla isim arasına numerativ söz artırmaq olar?

1. Bir ... adam bizə yaxınlaşdı.
2. Beş-altı ... corab alıb əsgərlərə yolladı.
3. Bağçada xeyli ... gül əkilmişdi.
4. Onlarla ... paraşütçü sahilə yerə enməyə başladı.

1-ci
fəsil

1a Oxuduğunuz nağılları və elmi-fantastik əsərləri xatırlayın. Onlara istinad etməklə aşağıdakı fikrin sehrli nağıllara, yoxsa elmi fantastikaya aid olduğunu müəyyənləşdirin.

- Qeyri-real hadisələr təsvir olunur və müəllif oxucunu onların mümkünlüyünə inandırmağa çalışır.

b Aşağıdakı cədvələ baxın və sübut edin ki, elmi-fantastik əsərlərdə təsvir olunan varlıq və hadisələr müəyyən zaman keçdikdən sonra gerçəkləşə bilər.

***Qeyd:** Məşhur fransız yazıçısı Jül Vern XIX əsrdə yaşayıb-yaratmışdır. Onun elmi-fantastik əsərləri bu gün də uşaqlar tərəfindən həvəslə oxunur.*

Əsər	Yazıldığı il	Təsvir olunan fantastik hadisə
Jül Vern. "Aya səyahət"	1865	Qəhrəmanlar Aya səyahət edirlər.
Jül Vern. "20 000 lyö su altı ilə"	1870	Kapitan Nemonun yaratdığı gəmi su altı ilə böyük sürətlə hərəkət edir.
Jül Vern. "Karpət qəsri"	1892	Bu romanda obrazlar canlı görüntüləri və səsləri bir otaqdan digərinə ötürmək üçün xüsusi cihazdan istifadə edirlər.

c Balıqlar məməlilərdən nə ilə fərqlənir? Sizcə, nə üçün insan su altında uzun müddət qala bilmir?

ç Hansı canlıları amfibiya adlandırırlar? Təbiət fənnindən əldə etdiyiniz bilgilərə əsasən şəkildə verilmiş canlıları birləşdirən ümumi xüsusiyyətləri sadalayın. Bu xüsusiyyətlərdən balıqlara və sürünənlərə aid olanları fərqləndirin.

- Yaşayış tərz
- Bədən örtüyü
- Tənəffüs sistemi
- Bədən temperaturu

Salamandra

Dəniz tısbağası

Qurbağa

Triton

Timsah

d Aleksandr Belyayevin “Amfibiya adam” əsərinin qısa məzmununu dinləyin. Bu mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- a. İxtiandr harada yaşayırdı?
- b. Mirvari axtaranlar İxtiandri nə üçün ələ keçirdilər?
- c. Doktor Salvator İxtiandrin amfibiya adama çevrilməsinə necə nail oldu?
- d. Doktor Salvatoru nə üçün həbs etdilər?

e Sizcə, insan orqanizmində hansı dəyişikliklər etmək lazımdır ki, o, suda da yaşaya bilsin?

2a “Amfibiya adam” əsərindən aşağıdakı parçanı oxuyun və cavabınızla müqayisə edin.

DOKTOR SALVATOR İTTİHAMLARI RƏDD EDİR

Məhkəmə sədri professor Salvatora söz verdi. Salvator təmkinlə ayağa qalxdı, məhkəmə salonuna nəzər salıb danışmağa başladı:

– Heyvanların, insanın orqanizmi mükəmməl deyil.

Düzəlişə ehtiyacı var. Ümid edirəm, salonda əyləşən hörmətli yepiskop fikrimi təsdiq edər. Ötən il onun orqanizmində də kiçik cərrahiyyə əməliyyatı apardım. Yadımdadır, ruhani **pasiyentim** o zaman orqanizmindəki bu düzəlişə etiraz etmədi. Məgər belə olmadımı? – Salvator yepiskopa baxıb istehza ilə gülümsədi.

Yepiskop qımıldanmırdı. Yalnız nazik barmaqları azacıq titrəyirdi.

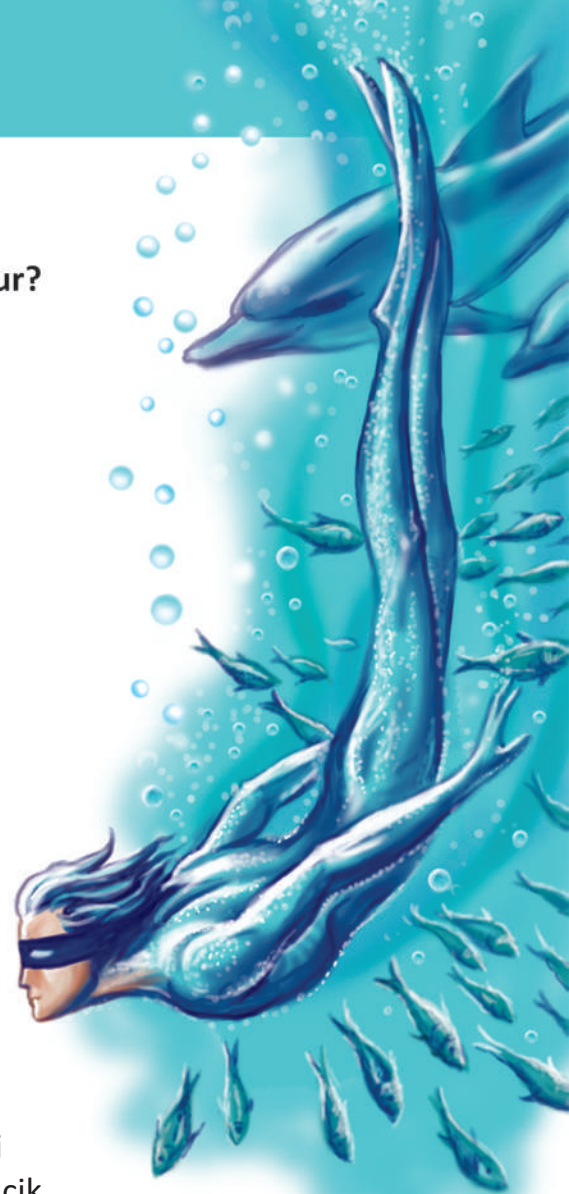
– Cavanlaşmaq üçün mənə müraciət edən hörmətli **prokuror** senyor Augusto de...

Bu sözləri eşidən prokuror etiraz etmək istədi, lakin camaatın gülüşü onun səsinə batırdı. Sədr sərt səslə dedi:

– Xahiş edirəm, məsələdən kənara çıxmayın.

Salvator sözünə davam etdi:

– Yəni bir cərrah kimi adamlara kömək etmişəm. Xəstələr üzərində cərrahiyyə əməliyyatı apararkən toxumaları, orqanları, vəziləri bir yerdən başqa yerə köçürməyə məcbur olurdu. Bu üsulu təkmilləşdirmək üçün heyvanlar üzərində təcrübələr aparmağa başladım. Tamamilə fərqlənən canlıların, məsələn, balıqlarla məməlilərin toxumalarının **mübadiləsi** məni xüsusilə maraqlandırır. Bu sahədə alimlərin ağlasığmaz hesab etdikləri işi gördüm. İxtiandr mənim fəxrimdir. Onu ölümcül xəstəlikdən xilas etmişəm. Körpə vaxtı onun bədənində cavan köpəkbalığının qəlsəmələrini köçürdüm və o həm quruda, həm də suda yaşamaq imkanı əldə etdi.

Camaat arasında heyvət sədaları eşidildi. Salondakı qəzet müxbirləri yeni xəbəri **redaksiyalara** tez çatdırmaq üçün telefonlara tərəf qaçdılar.

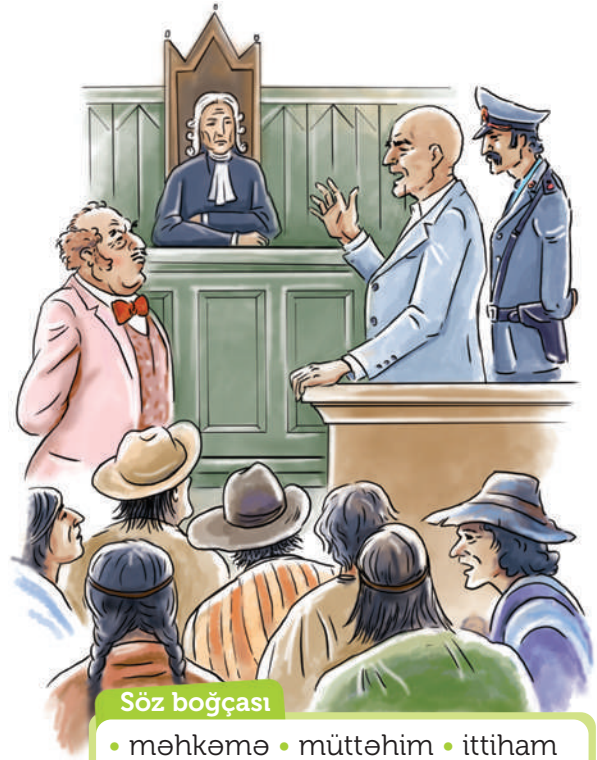
– Mənim sonuncu işim suda-quruda yaşayan meymundur. O həm quruda, həm də suyun altında istənilən müddət qala bilir. İxtiandr isə üç-dörd gündən çox susuz yaşaya bilmir. Ciyərləri yorulur, qəlsəmələri quruyur və böyürlərində sancı hiss etməyə başlayır. Təəssüf ki, İxtiandr təyin etdiyim rejimi son günlərdə pozmuşdur. O, havada çox qalmış, öz ciyərlərini yormuşdur. Artıq ciyərləri öz funksiyasını lazımınca yerinə yetirə bilmir. Buna görə də vaxtının çoxunu suda keçirməlidir ki, qəlsəmələri ilə nəfəs ala bilsin. İxtiandr getdikcə balıq adama çevrilir.

– İcazənizlə, **müttəhimə** sual verim, – deyə prokuror sədrə müraciət etdi. – Amfibiya adam yaratmaq fikri Salvatorun ağına haradan gəlmişdir və o hansı məqsədi güdmüşdür?

– Fikir həmin fikirdir: insan **mükəmməl** deyildir. **Təkamül** prosesində böyük inkişaf yolu keçmiş insan eyni zamanda bəzi üstünlüklərini itirmişdir; məsələn, suda yaşamaq qabiliyyətini. Bu imkanı insana niyə verməyə? Quruda yaşayan bütün heyvanlar və quşlar su heyvanlarından əmələ gəlmişlər, okeandan çıxmışlar. Sonralar onlardan bəziləri yenidən suya qayıtmışlar. Delfin balıq idi, quruya çıxıb məməli heyvan oldu, lakin yenidən suya qayıtdı, indi balina kimi o da məməlidir, ciyərləri ilə nəfəs alır. Adamlar suda yaşamağı bacarsaydılar, yer üzündə həyat tamamilə dəyişərdi. Okean tükənməz qida və enerji mənbəyidir. Buradakı enerji ehtiyatı quruda yoxdur. Elə təkcə Florida yaxınlığından keçən Qolfstrim axını saatda doxsan bir milyon ton su axıdır. Bu, böyük çayın axıtdığı sudan təxminən üç min dəfə çoxdur. Bəs dalğaların və qabarmaların gücü? Bəşəriyyət bu qüvvələrdən necə istifadə edir? Demək olar ki, heç cür. Balıq ovlayırıq, mərcan, mirvari, yosun yığıırıq, vəssalam.

Salvator susdu, tibb **ekspertlərinə** təbəssümlə baxıb sözünə davam etdi:

– İndi ekspertlər məni divanə adlandırır ruhi xəstəliklər sanatoriyasına göndərməyi təklif edirlər. Yox, mən divanə deyiləm. Məgər mən istədiyimi həyata keçirməmişəm? Əgər hərəkətlərimi cinayət saysanız, qanunun bütün ciddiliyi ilə mühakimə edin. Mən mərhəmət diləmirəm.

Söz boğçası

- məhkəmə • müttəhim • ittiham
- pasiyent • prokuror • mübadilə
- redaksiya • təkamül • mükəmməl

Aleksandr Belyayev

Söz ehtiyatı

- b** “Ekspertiza” sözünün izahını oxuyun. Bu izahdan çıxış edərək “ekspert” sözünün mənasını müəyyən edin.

Ekspertiza (lat.) – düzgün qərara gəlmək üçün hər hansı bir məsələnin mütəxəssislər tərəfindən öyrənilməsi, yoxlanması.

- c** Mətnə əsasən sözlərin izahı ilə bağlı uyğunluğu müəyyən edin.

prokuror, ittiham, məhkəmə, müttəhim

1. Məhkəmədə ittiham edilən adam
2. Cinayət əməlinə şübhəli bilinən şəxsə qarşı qaldırılan iddia
3. Cinayət işlərinə baxan dövlət idarəsi
4. Qanunların yerinə yetirilməsinə nəzarət edən və qanunu pozanları məsuliyyətə cəlb edən şəxs

Xatırla

Termin – müəyyən elm sahəsinə, ixtisas və peşəyə aid sözlər. Elmi-fantastik əsərlərdə müvafiq elm sahələrinə aid terminlərə tez-tez rast gəlinir.

- izahı verilmiş sözlərin hansı peşə sahəsinə aid olduğunu müəyyən edin.

- ç** Mətnə işlənmiş terminlərin hansı elm sahələrinə aid olduğunu müəyyən edin. Həmin terminləri izah etməklə fikrinizi əsaslandırın.

pasiyent, cərrahiyyə, toxuma, okean, vəzi, qəlsəmə, körfəz, axın, amfibiya, qabarma

- d** Şəkildə verilmiş nəqliyyat vasitələrini hansı xüsusiyyətinə görə *amfibiya* adlandırırlar? Bu sözün həqiqi və ya məcazi mənada işləndiyini müəyyən edin.

Amfibiya yunan sözü olub, *amfi* (iki tərəfdə) və *bios* (həyat) sözlərindən əmələ gəlmişdir.

amfibiya tank

amfibiya təyyarə

amfibiya avtomobil

- e** Sizcə, müəllif nə üçün baş qəhrəmanı *İxtiandr* adlandırır? Aşağıdakı sözlərin izahı bu sualı cavablandırmaqda sizə kömək edə bilər.

Android (yun. *andros* – kişi, *oid* – bənzəyən) – insan obrazında yaradılmış robot.

İxtiologiya (yun. *ixtis* – balıq, *loqos* – söz) – biologiya elminin balıqları öyrənən sahəsi.

Nə anladın?

3 a Mətnin məzmununa aid suallara cavab verin.

1. Doktor Salvator nə üçün heyvanlar üzərində təcrübələr aparırdı?
2. Doktor Salvator canlıların təkamülü prosesini necə izah edir?
3. Amfibiya meymunun İxtiandrla müqayisədə hansı üstünlükləri var idi?
4. Doktor Salvator insanı necə görmək istəyirdi?
5. Ekspertlər Doktor Salvator haqqında hansı nəticəyə gəlmişdilər?

b Mətnə və illüstrasiyaya əsasən İxtiandrlın xarici görünüşünü təsvir edin.

Düşün və cavab ver

- c** Doktor Salvatora qarşı hansı ittiham irəli sürülmüşdü? Professor özünü müdafiə etmək üçün hansı arqumentlərdən istifadə etdi?
- ç** Doktor Salvator İxtiandrlın amfibiya adamdan balıq adama çevrilməsini necə izah edir?
- d** Professor məhkəmədəki çıxışında okean sularının tükənməz enerji mənbəyi olduğunu bildirir. Sizcə, okeandakı su axınları və dalğaların gücündən enerji almaq məqsədilə istifadə etmək mümkündürmü? Fərziyyələrinizi söyləyin.
- e** “Amfibiya adam” əsərinin elmi-fantastik əsər olduğunu əsaslandırın.
- ə** Elmi-fantastik əsərlərin bədii və elmi əsərlərlə oxşar və fərqli cəhətləri haqqında fikirlərinizi söyləyin.

Xatırla

Elmi-fantastik əsərlərdə müəllif irəli sürdüyü ideyanı elmi cəhətdən əsaslandırır və oxucunu təsvir olunan hadisə və varlıqların mümkünlüyünə inandırmağa çalışır.

Yazı

4 a Verilmiş plan əsasında hekayə qurub yazın.

1. İstedadlı kompüter mühəndisi küçədə kimsəsiz bir adamla rastlaşıb onu evinə gətirir.
2. Mühəndis çoxdan planlaşdırdığı bir təcrübəni həyata keçirir: həmin adamın beyninə mikrosxem (çip) yerləşdirir.
3. Kimsəsiz adam superinsana çevrilir, lakin öz qüdrətindən insanlar üzərində hakimiyyəti ələ almaq üçün istifadə edir.

• **Qruplarla iş.** Hekayələrinizi müzakirə etdikdən sonra kompüter mühəndisi üzərində məhkəmə qurun. Rolları öz aranızda bölüşdürün: hakim, müttəhim, ittihamçılar və vəkillər (müdafiəçilər).

Hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlər

5a Fərqləndirilmiş sözlər ismin hansı halında işlənib?

1. Qürbət görməyən adam vətən qədrini bilməz.	a. Qeyri-müəyyən təsirlik hal
2. Vətən borclu deyil, biz borcluyuq vətənə.	b. Adlıq hal
3. Biz vətən seçmirik, vətən bizi seçir.	c. Qeyri-müəyyən yiyəlik hal

Yadda saxla Adlıq hal, qeyri-müəyyən yiyəlik və təsirlik hal

İsmin adlıq, qeyri-müəyyən yiyəlik və qeyri-müəyyən təsirlik halının xüsusi şəkilçisi yoxdur. Bu halları fərqləndirmək üçün kontekstə diqqət etmək lazımdır.

• Adlıq halda işlənən söz cümlədə, əsasən, subyekti – hərəkətin icraçısını bildirir:

***İdmançı** qızıl medal qazandı.*

• Qeyri-müəyyən təsirlik halda işlənən söz obyekt bildirir: *O, **kitab** oxuyur.*

• Qeyri-müəyyən yiyəlik hal ismi birləşmənin birinci tərəfi olur: ***dəniz** havası.*

Qeyri-müəyyən yiyəlik və təsirlik hallarda işlənən sözlərə çox vaxt müvafiq hal şəkilçilərini artırmaq olar.

Məsələn: ***Bulaq** (bulağın) suyu sərin*dir. *Uşaq **süd** (südün) içir.*

b Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər ismin hansı hallarındadır?

1. <u>Kitab</u> <u>bilik</u> mənbəyidir.	4. <u>Zəng</u> səsi məni yuxudan oyatdı.
2. İnşaatçılar burada <u>körpü</u> tikirlər.	5. <u>Usta</u> <u>maşın</u> təmir edir.
3. <u>Uşaq</u> <u>lıq</u> xatirələri əziz olur.	6. <u>Qala</u> divarları qədimdir.

c Hansı söz birləşmələrinin birinci tərəfinə yiyəlik hal şəkilçiləri əlavə etmək olar?

*qış fəsl*i, *valideyn qayğı*sı, *meyvə şirə*si, *istirahət gün*ü, *kitab üz*ü, *rəsm əsə*ri

ç Cümlələrdə qeyri-müəyyən təsirlik halda olan ismi müəyyən edin. Həmin ismin əvvəlinə o, bu işarə əvəzliliklərindən birini artırıb cümləni yenidən yazın. Bu zaman hansı dəyişiklik baş verir?

- Gülay kitabxanadan kitab aldı.
- Polad yarışda medal qazanıb.
- Biz xalça toxuyuruq.

Nümunə

*Sevdaya qələm verin. Sevdaya **bu** qələmi verin.*

d Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan ismi cümlənin əvvəlində işlədin. Bu zaman hansı dəyişiklik baş verir?

Nümunə

*Aygün dostuna **məktub** yazır. **Məktubu** Aygün dostuna yazır.*

- Nənəm nağıl danışır.
- Səbətdən alma götürdüm.
- Kombayn taxıl biçir.

e Əvvəlki iki tapşırıqdan çıxış edərək qeyri-müəyyən təsirlik halda olan isimlə adlıq halda olan ismi fərqləndirmək üçün qaydalar tərtib edin.

- 1 a** “Məktəbdə bir gün” mətnini xatırlayın. Nə üçün baş qəhrəman görünməz olmaq istəyirdi?

- b** 5-ci sinifdə təbiət fənnindən keçdiyiniz “İşıq və görmə” bölməsini xatırlayın.

- Hansı şəkildə pəncərədən mənzərə aydın görünür? Səbəbini izah edin.

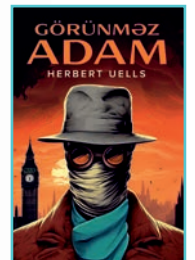
- c** “Görünməz adam” əsərinin annotasiyasını oxuyun.

Herbert Uells. GÖRÜNMƏZ ADAM

İngilis yazıçısı və alimi Herbert Uells (1866–1946) uşaq yaşlarında elmə və ədəbiyyata böyük maraq göstərüb. Sonralar biologiya və fiziologiya doktoru olan Uells yazdığı bədii əsərlərdə öz elmi biliklərindən məharətlə faydalanıb. Yazıçının qələmə aldığı “Görünməz adam”, “Zaman maşını”, “Doktor Moronun adası” dünya elmi-fantastik ədəbiyyatının şah əsərləri sayılır.

“Görünməz adam” romanının olduqca maraqlı süjet xətti var: əsərin qəhrəmanı Qriffin görünməz olmaq üçün öz üzərində təcrübə aparır və istəyinə nail olur. Lakin bundan sonra hadisələr başqa istiqamətdə cərəyan edir. Əsərin qəhrəmanı gözlənilməz hadisələrlə üzləşir.

- ç** Annotasiya sizdə əsərə maraq oyatdı mı? Bu əsəri oxumaq istəyərdiniz mi? Sizcə, nə üçün annotasiyada baş qəhrəmanın taleyi, əsərin sonluğu haqqında məlumat verilməyib?

GÖRÜNMƏZ ADAM

Kemp həyəcan içində otağa daxil oldu:

– Qriffin, bütün qəzetlər sizin sərgüzəştlərinizdən yazır. Hamı deyir ki, şəhərdə görünməz adam peyda olub. Sırrınızın üstü açılib. Mən sizin niyyətinizi bilmirəm, ancaq kömək etməyə hazıram.

Görünməz adam çarpayıda oturdu. Kemp sərbəst danışmağa çalışaraq dedi:

– Mən bilmək istərdim ki, siz necə görünməz olmusunuz?

– Bu, sadə və tamamilə mümkün olan bir şeydir. Əlbəttə, əvvəlcə bu mənə də möcüzə kimi göründü. Bilirsiniz ki, məni işıq problemi maraqlandırır. Özümə söz vermişdim ki, bütün həyatımı bu məsələyə həsr edəcəyəm. Gərgin araşdırmalardan sonra görünməzlik **düsturunu** tapdım. Bu düstura görə maddələri görünməz etmək mümkündür.

Kemp:

– Bu çox maraqlıdır. Lakin, mənə, bu üsulu siz daşa, metala tətbiq edə bilərdiniz. Amma insanı görünməz etmək ağlasığmazdır.

– Elədir ki var. Amma bir düşünün ki, gözə görünmək cisimlərin işığa reaksiyasından asılıdır. Cisim işığı ya udur, ya əks etdirir, ya da sındırır. Əgər işıq cisim üzərinə düşdükdə bunlardan heç biri baş vermirsə, bu zaman o görünə bilməz. Baxın, biz şüşəni suyun içinə yerləşdirdikdə şüşə görünməz olur...

Kemp:

– Bunlar hamısı belədir, – dedi. – Lakin axı insan şüşə deyildir.

– Doğrudur, – Qriffin dedi. – O daha şəffafdır.

– Boş sözdür!

– Gör bunu kim deyir – həkim! Əzizim Kemp, axı bu haqda **mühazirələrə** birlikdə qulaq asmışıq. Kim də olmasa, siz bilirsiniz ki, sümüklərin, əzələlərin, saçların, dırnaqların və sinirlərin lifləri də şəffafdır. Bir sözlə, qırmızı qan kürəciklərindən və saçın tünd **piqmentindən** başqa, insan orqanizminin böyük hissəsi şəffaf, rəngsiz toxumalardan ibarətdir.

– Doğrudur. Keçən gecə mən də meduzalar haqqında eyni şeyləri düşünürdüm.

– Hə, bax indi siz məni anladınız. Sizə qanı boyayan qırmızı maddə məlumdur. Onu şəffaf və rəngsiz etmək mümkündür.

Kemp heyrlətlə içini çəkdi.

– **Nəzəri** cəhətdən inandırıcı görünür! Amma bunu necə etmək olar?

Söz boğçası

- albinos
- düstur
- nəzəri
- mühazirə
- piqment

Qriffin ayağa qalxdı və gəzişməyə başladı:

– Mən ilk təcrübəni pişik üzərində apardım. Ona qanı ağardan dərman içirtdim və elektrik cərəyanı hasil edən cihazın qarşısına qoydum. Amma təcrübəm baş tutmadı. Pişiyin dırnaqlarını, bir də gözünün arxa divarındakı pigmenti ləğv edə bilmədim. Bədəni görünməz olsa da, gözlərinin yerində iki balaca ləkə qaldı. Birdən yadıma düşdü ki, axı mən **albinosam**. Bu, görünməz olmaq üçün mənə üstünlük verirdi.

– İndi anladım. Amma öz üzərinizdə təcrübə aparmaqla böyük riskə getmisiniz.

– İnanın, Kemp, kim olsa, bu kəşfdən yapışardı. Mən öz kəşfimlə birdən-birə dünyanı heyrdə buraxmaq, məşhur olmaq istəyirdim. Ona görə çox düşünmədən qanı rəngsizləşdirmək üçün hazırladığım dərmanı qəbul etdim. Mən gözəgörünməz idim, bunun mənə verdiyi üstünlükləri – sərbəstliyi, azadlığı dərk etdikcə ürəyim şiddətlə döyünürdü, başım gicəllənirdi. Düşünürdüm ki, mən cəza almadan nə istəsəm, edə bilərəm. Amma səhv etmişəm. Gərək əks çevrilmə haqqında təcrübə aparıb sonra onu öz üzərimdə sınayırdım...

Herbert Uells

Söz ehtiyatı

- d** Sözlərin izahını oxuyun. İzahlara və mətnə əsasən Qriffinin albinos olmasının üstünlüyünü izah edin.

Pigment – orqanizmdə dəri və toxumalara rəng verən maddə.

Albinos – insan və heyvanın dərisində, tükündə və gözündə normal pigmentin olmaması; bütün bunların ağ rəngdə olması.

Albinos insan

Albinos pələng

- e** Aşağıdakı izahın hansı sözə aid olduğunu müəyyənəldir. Həmin izahın köməyi ilə “yarımşəffaf” və “qeyri-şəffaf” sözlərini izah edin. Baxdıqda o biri tərəfi görünən, işığı asanlıqla buraxan, içindən keçirən

Nə anladın?

- a** Qriffin pişik üzərində təcrübəsini nə üçün uğursuz hesab edirdi?
- f** Qriffinin hansı arqumentləri inandırıcıdır? O, insanın görünməz olmasının mümkünlüyünü necə əsaslandırır?
- g** Qriffin elmi təcrübəsi ilə bağlı hansı səhvini etiraf edir?

Düşün və cavab ver

2a Mətnə çəkilmiş illüstrasiyaya əsasən Qriffinin xarici görünüşünü təsvir edin. Onun geyimini müzakirə edin. Nə üçün görünməz adam sarıqlı, eynəkli gəzirdi?

b Kemp Qriffinin fikirlərini təsdiq etmək üçün hansı xüsusiyyətinə görə meduzanı xatırladır?

1. Meduzanın bədənini 96% sudan ibarətdir.
2. Müxtəlif su temperaturuna asanlıqla uyğunlaşır, çox isti və ya çox soyuq suda yaşaya bilir.
3. Meduzanın bəzi növlərinin bədənini şəffafdır, onun bədənində qidanın necə hərəkət etdiyini görmək olar.
4. Quruya atılan meduza dərhal quruyur və hərəkət edə bilmir.

c Görünməz adam haqqında hansı qənaətə gəlmək olmaz?

- a. Qriffin insanlar arasında yalnız çılpaq gəzdikdə görünməz olurdu.
- b. Qriffin qida qəbul edən zaman insanlar onu görə bilərdi.
- c. Görünməz adamın əlindəki əşyalar da görünməz olurdu.

ç Annotasiyada verilmiş məlumatlara və mətnə əsasən Qriffinin taleyini müzakirə edin. İnsan üçün görünməz olmağın mənfi və müsbət cəhətləri nə ola bilər?

Dinləmə 13

d Əsərdən “Qriffinin etirafları” hissəsini dinləyin. Suallara cavab verin.

1. Görünməz adam hansı hallarda görünürdü? Səbəbini izah edin.
2. Görünməz adam teatr kostyumları satılan dükanə nə üçün getmişdi?
3. Qriffin görünməz olduğu üçün bir çox situasiyalarda cinayət işlətmək məcburiyyətində qalırdı. O, Kemplə söhbətində etdiyi əməllərə görə özünə haqq qazandırır. Onun fikirlərinə münasibətinizi bildirin.

Təyin

- 3a** Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər hansı suala cavab verir? Həmin sözlərin cümlədəki rolunu, vəzifəsini müəyyən edin.

– Qriffin, bütün qəzetlər sizin sərgüzəştlərinizdən yazır. Hamı deyir ki, şəhərdə görünməz adam peyda olub.

Yadda saxla Təyinin cümlədə rolu və ifadə vasitələri

İkinci dərəcəli cümlə üzvlərindən biri də təyindir. Təyin cümlədə isim və isimləşmiş sözlərlə ifadə olunan üzvləri izah edir, *necə? nə cür? hansı? neçə? nə qədər? neçənci?* suallarından birinə cavab verir.

Cümlədə təyin müxtəlif nitq hissələri və söz birləşmələri ilə də ifadə olunur:

Sifətlə: Axşamkı konsert maraqlı idi.

Zərflə: Yuxarı təşkilatlara müraciət etdik.

Sayla: Bulaqdan xeyli su götürdüm.

Feili sifətlə: Oxuduğum kitab maraqlı idi.

İsimlə: Anama qızıl saat hədiyyə etdik.

Əvəzliliklə: Belə iş diqqət tələb edir.

Söz birləşməsi ilə: Olimpiadanın qalibi Sənubər mənim rəfiqəmdir.

- b** Cümlələrdə təyini seçin, ifadə vasitələrini müəyyən edin.

1. Bu tədbirdə tanınmış yazıçılar iştirak edəcəklər.
2. Uşaqlar ac sərçələrə yem verirdilər.
3. Tədbirdə milli rəqslər təqdim olunacaq.
4. Beşikdə yatan körpə mənim bacımdır.
5. Qardaşıma dəri gödəkçə aldım.
6. Birdən səmanı qara buludlar örtüdü.

- c** Hansı cümlədə təyin söz birləşməsi ilə ifadə olunmuşdur?

- a. Kür çayı daşanda çətin vəziyyətə düşürük.
- b. Kəndimiz uca dağların əhatəsində yerləşir.
- c. Türkiyədə müalicə olunan dostum Bakıya qayıtdı.
- d. Arxeoloqlar qədim insan məskənləri tapıblar.

- ç** Cümlələrdə təyinləri müəyyən edin. Onlara aid xüsusiyyətləri cədvəlin müvafiq sütununda yazın.

1. Çalışqan və qabaqcıl şagirdlərə mükafatlar verildi.
2. Bişirdiyin tortu bütün uşaqlar çox bəyəndilər.
3. Bugünkü qəzetlər stolun üstündədir.
4. Biz həmişə əsgərlərimizdən xoş xəbərlər gözləyirik.
5. Ustalar birinci avtomobili dünən təmir elədilər.

Təyin	Sualı	İzah etdiyi cümlə üzvü	İfadə vasitəsi

- 1a** Siz hansı qeyri-adi bacarıqlara malik olmaq istərdiniz?
Arzuladığınız bacarıqlardan nə məqsədlə istifadə edərdiniz?

SKELLİQ

Mən onu bazar günü köhnə, uçuq-sökük qarajda tapdım. Biz bura bir gün əvvəl köçmüşdük. Qaraja girəndə qorxurdum ki, indi hər şey başıma uçaçaq. Ehtiyatla hər tərəfi işıqlandırdım və... onu gördüm. O, divara söykənib oturmuşdu. Ayaqlarını qabağa uzatmışdı. Ətrafda hər şey kimi, onu da toz və hörümçək toru basmışdı. Üzü solğun idi, saçlarına və çiynlərinə ölü milçəklər səpələnmişdi. Açıq gözləri düz mənə baxırdı. Ürəyim dəlicəsinə çırpınır, gumbuldayırdı.

Bu vaxt məni səslədilər:

– Maykl! Maykl!

Qərribə məxluqdan gözümü çəkmədən daldalı getdim, nələrsə ilişərək, nəhayət, bayıra çıxdım. Çağırən atam idi.

– Axı sənə xəbərdarlıq etmişdik. Bura hələlik təhlükəlidir. Üst-başını təmizlə! – atam güldü. – Bu kökdə ananın gözünə görünmə.

Ertəsi gün mən cəsarətimi toplayıb yenidən onun yanına getdim. Öyrəndim ki, adı Skelliqdır. Uzun müddətdir, burada qalır. Xəstəlik onu əldən salmışdı. Onun əsas qidası həşəratlar idi. Ona baxdıqca düşündüm ki, mən qeyri-adi yuxudayam.

Skelliq barəsində atamgilə heç nə demirdim. Onların başı onsuz da qarışıq idi: körpə bacım xəstəxanada idi, əməliyyat olunmalı idi.

Gördüklərimin yuxu olmadığını dəqiqləşdirməliydim. Buna görə də dostum Minanı Skelliqin yanına apardım. Biz qorxumuzu **yenib** ona kömək etməyi qərara aldığımız. Düşündük ki, Skelliqi Minagilin həyatındakı dama – təhlükəsiz və səliqəli yerə aparaq. O yeri bilmirdi. Biz onu qucağımıza alanda dəhşətə gəldik. O, quş kimi yüngül idi...

Skelliqə damda hər cür şərait yaratdıq. Ona geyim, qida, su, dərman gətirdik. Skelliqin əynini dəyişməsinə kömək etdik. Onun pencəyini çıxardanda gözlərimizə inanmadıq. Skelliqin qanadları vardı. Qanadlar pencəyin cəngindən yaxa qurtardığına sevinirmiş kimi açılmağa başladı. Onlar kələ-kötür, əzilmiş idi. Açıldıqca xırçıldayır və titrəyirdi. O, ağrıdan ufuldayır və zarıyırdı. Başını yastığa qoyan kimi yuxuya getdi.

Biz bir-birimizə baxdıq. İndicə lələklərə dəyən əllərim hələ də əsirdi. Barmaqlarımın ucları ilə yenə də onlara toxundum. Əsl lələklər idi, altında isə sümük, oynaq, **vəterlər**...

Mən pəncərəyə tərəf gedib dəlikdən küçəyə baxdım.

– Sən nə edirsən? – Mina pıçiltı ilə soruşdu.

– Yoxlayıram, görüm yaşadığımız dünya yerindədirmi?
Onun başına bir iş gəlməyib ki?

– Budur o, – Mina dedi. – **Arxeopteriks**. Uça bilən dinozavr.

O, qalın ensiklopediyanı ağacın altındakı otluğun üstünə qoydu. Biz rəsmdəki yöndəmsiz canlıya tamaşa etməyə başladıq. Mina sözünə davam etdi:

– Hesab edilir ki, dinozavrların nəslı kəsilib. Amma bəzilərinin fikrincə, bu canlıların **törəmələri** bizim aramızdadır. Ağacların başında, çardaqlarımızda yuva salıblar. Bu da onlardan biridir.

O, şəkildəki canlının qısa qanadlarını göstərdi:

– Görürsən, onların qanadları olsa da, ağır, iri sümüklüdür. Sən hələ quyruğuna bir bax! **Sanki**

lövbərdir. Belə ağır çəkili canlılar uzun məsafəyə uça bilmirdilər, təkcə budaqdan-budağa qonmağı bacarırdılar. Göylərə qalxıb istədikləri qədər qanad çalmağı yalnız quşlar öyrənilər. Çünki quşların sümüklərində içi hava ilə dolu boşluqlar var. Ona görə quşlar yüngül olur. Məhz bu onlara uçmaq imkanı verir.

O danışdıqca mən Skelliq qucağımıza aldığımızı xatırladım.

– Təkamülün sonu yoxdur. Biz yeniliklərə hazır olmalıyıq. Çox güman, insanın indiki görünüşü tezliklə dəyişəcək, – Mina dedi.

Skelliq yeyir, içirdi. Gözlərimizin qabağında cana gəlirdi. O gülərək dedi:

– Bilirsiniz, siz kimsiniz? İki **mələk**!

– Yox, mələk sizsiniz, Skelliq. Siz bacıma baş çəkmisiniz. Bacımın əməliyyatdan sağ çıxmaq şansı çox az idi. Anam deyir ki, əməliyyatdan öncə qanadları olan bir mələk cumbulunu qucağına alıb öpdü və o, əməliyyatdan sağ-salamat çıxdı.

– Hə, o elə qəşəngdir ki! Nə isə, dostlar, indi sağollaşmaq vaxtıdır.

– Siz bizi tərk edirsiniz?

Skelliq gözlərini yumub razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Mən əlimi onun soyuq əlinə toxundurdum.

– Axı siz kimsiniz? – astadan soruşdum.

O, yenə çiyinlərini çəkərək:

– Kimsə. Hamıya oxşayıram: insana, heyvana, quşa, mələyə. Belə bir məxluqam, – deyə güldü.

Skelliq əyilib hər ikimizi qucaqladı:

– Təşəkkür edirəm. Sağ olun ki, məni həyata qaytardınız.

David Almond

Söz boğçası

- mələk • vətər • arxeopteriks
- törəmə • lövbər • yenmək

Söz ehtiyatı

- b** “Lövbər” sözünün izahını oxuyun. Mina arxeopteriksin quyuğunu hansı əlamətlərinə görə lövbərə bənzədir?

Lövbər – gəmi və ya suda olan hər hansı bir obyektə sabit saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuş, çəkisi bir neçə ton olan metal konstruksiya.

Nə anladın?

- c** Cümlələri tamamlayın.

1. Mayklın valideynləri ona qaraja girməyə icazə vermirdilər, çünki
2. Maykl Skelliq barəsində valideynlərinə heç nə demirdi, çünki
3. Maykl və Mina Skelliqi başqa yerə apardılar, çünki
4. Mina ilə Maykl Skelliqi qucaqlarına alanda təəccübləndilər, çünki

Düşün və cavab ver

- 2 a** Mətnə baş verən hadisələrlə bağlı Mayklın keçirdiyi hissləri və onların səbəbini müəyyənlədin.
- b** Özünüzü Mayklın yerində təsəvvür edin. Mayklın davranışlarına və verdiyi qərarlara münasibətinizi bildirin. Bəs siz qorxularınıza qalib gəlmək üçün nə edirsiniz?
- c** Maykl və Mina nə üçün canlıların təkamülü haqqında araşdırma aparırdılar?
- ç** Mətnə altından xətt çəkilmiş cümləyə diqqət edin. Mayklın bu sözlərini izah edin.
- Yoxlayıram, görüm yaşadığımız dünya yerindədirmi?*
- d** Arxeopteriks haqqında mətni oxuyun. “Skelliq” mətnində bu canlı ilə bağlı verilmiş məlumatlarla müqayisə edin.

Arxeopteriks nəslə kəsilməmiş ən qədim quşdur. Dinozavrlarla eyni vaxtda yaşayıb. 1861-ci ildə Almaniya tapılan qalıqlara görə, bu quş sürünənlərə və quşlara xas əlamətləri birləşdirir. Lələklərinin və qanadlarının, içi boş sümüklərinin olmasına görə quşlara; dişlərinin, uzun quyuqlarının, qabırğalarının olmasına görə isə sürünənlərə oxşayıb.

- e** Mayklın xəstə bacısının sağ qalmasında Skelliqin rolunu izah edin. Müəllif onun qeyri-adi gücünü əsaslandırmağa çalışırmı?

Diqqət et

Min illər keçsə də, insanların mifoloji varlıqlara, sehrli qüvvələrə marağı azalmamışdır. Müasir əsərlərdə də belə obrazlara – qeyri-adi varlıqlara rast gəlirik. Lakin elmi-fantastik əsərdən fərqli olaraq, müəllif oxucunu bu varlıqların mövcudluğuna inandırmaq məqsədi güdmür.

Dinləmə 14

- 3 a** “Hörümçək adam” mətnini dinləyin. Hansı suala mətndə cavab yoxdur?

1. Hörümçək Piter Parkeri dişlədikdən sonra oğlanda hansı qeyri-adi bacarıq yarandı?
2. Tibb elminə görə zəhərli hörümçək dişləməsinin nəticəsi nə ola bilər?
3. Piter Parker qeyri-adi bacarığından hansı məqsədlər üçün istifadə edirdi?
4. Piter nə üçün oğrunu tutmaqda polislərə kömək etmədi?
5. Nə üçün Piter hər kəsin sevimlisinə çevrildi?

- b** Bu bölmədə tanış olduğunuz əsərlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini suallara cavab verməklə müqayisə edin.

1. Bu əsərlərin baş qəhrəmanları digər insanlardan nə ilə fərqlənir?
2. Hansı əsərlərdəki qeyri-adi hadisələrin səbəbi elmi cəhətdən əsaslandırılır?
3. Hansı xüsusiyyətlər bu əsərlərin hamısını birləşdirir?

- c** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərin baş qəhrəmanlarını müqayisə edin. Onların müsbət və ya mənfi obraz olduğunu əsaslandırın.

- ç** **Müzakirə.** Suallara cavab verməklə bədii əsərlərdə fantastik obrazlara münasibətinizi bildirin.

- Nə üçün fantastik obrazlar oxucunu cəlb edir?
- Bu cür əsərləri oxuyarkən sizi daha çox nə düşündürür?
 - a. obrazların qeyri-adi gücünün əsaslandırılması
 - b. obrazların taleyi, onların öz gücündən necə istifadə etməsi
- Bu cür əsərlər oxucunu daha çox əyləndirir, yoxsa düşündürür?

Zərflər

4a Zərf haqqında bildiklərinizi xatırlayın. Verilmiş cümlələrdə zərfləri seçin və onların məna növünü müəyyən edin.

1. Müzakirə zamanı Toğrul cəsarətlə danışdı.
2. Biz pilləkənlə yuxarı qalxdıq.

• İndi isə aşağıdakı cümlələrdə eyni suala cavab verən sözlərin aid olduğu nitq hissəsini və cümlədəki rolunu müəyyən edin.

1. Müzakirə zamanı Toğrul düşünmədən danışdı.
2. Biz pilləkənlə çardağa qalxdıq.

Yadda saxla Zərflərin cümlədə rolu

Zərflər, əsasən, feili xəbəre aid olur və onu müxtəlif cəhətdən izah edir.

Zərflərin məna növünə aşağıdakı növləri var:

Tərzi-hərəkət zərfləri: Şagirdlər imtahanlara **ciddi** (necə?) hazırlaşırlar.

Zaman zərfləri: **Sabah** (nə zaman?) hava isti olacaq.

Yer zərfləri: Dostlar **irəli** (haraya?) getdilər.

Kəmiyyət zərfləri: Bu gün **xeyli** (nə qədər?) işlədik.

Səbəb zərfləri: Uşaq **qorxduğu üçün** (nə üçün?) ağladı.

Məqsəd zərfləri: **Bir xəbər bilmək üçün** (nə məqsədlə?) ona zəng etdim.

b Cümlələrdə zərfləri müəyyən edin. Onlara aid xüsusiyyətləri cədvəlin müvafiq sütununda yazın.

1. Dünən burada zəfər paradı keçirildi.
2. Mən onu uşaqlıqdan tanıyıram.
3. Məktubu oxuyan oğlan gülərək dedi.
4. Qalib gəlmək üçün mübarizə aparmalısan.

Zərflik	Sualı	Məna növü

c Cümlələrdə zərflərin ifadə vasitələrini müəyyən edərək qaydanı tamamlayın.

1. Mən ehtiyatla içəri keçdim.
2. O, başını yastığa qoyan kimi yuxuya getdi.
3. Ürəyim şiddətlə çırpınırdı.
4. Biz bura dünən köçmüşük.
5. Biz onu qucağımıza alanda dəhşətə gəldik.
6. Onlar ağacların başında, çardaqlarımızda yuva qurublar.

Zərflik cümlədə ..., ..., ..., ... ilə ifadə olunur.

- 1a** Bəşər sivilizasiyasının tarixi ilə bağlı aşağıdakı məlumatları oxuyun. Təsəvvür edin ki, zaman maşını ilə 150 il sonraya səyahət etmişiniz. Həmin dövrü necə təsəvvür edirsiniz?

Ortalama insan ömrü	Neolit dövründə	Orta əsrlərdə	Müasir dövrdə
	25–28 il	35–40 il	70–72 il

Nəqliyyat: araba → hava şarı → qatar → avtomobil → təyyarə → kosmik gəmi → dron

Kommunikasiya: poçt → teleqraf → telefon → radio → televizor → internet

YADDAŞ

60 yaşında “hüceyrə yeniləmə” proseduruna başlayanda neçə il yaşayacağım barədə heç bir təsəvvürüm yox idi. Ortalama insan ömrünün 70 ildən 200 ilə qalxacağı mənə inandırıcı görünmürdü. İndi 180 yaşında hələ uzun illər yaşayacağımı düşünüb həyatdan zövq almağa çalışırdım. Odur ki 33D Holoqrafik **proyektorla** gəzintiyə çıxdım. Əvvəlcə Saturndakı lavanda **plantasiyasında** gəzdim, sonra yolumu Dumanlı Andromedaya saldı.

Nəhayət, **virtual** səyahətdən bezib ekranda “xatirə_2023” qovluğunu açdım. Şəkillərə, video-görüntülərə baxdım. Xəyal məni uşaqlıq illərimə apardı: Xəzərin sahilində qum qalası quran uşaqlar, qayalıqdan suya tullanan cavanlar... **Eh, indi kim risk edib suya girər, torpağa ayaq qoyar?!**

* **Holoqrafiya** – işıq dalğalarının köməyi ilə fəzada obyektin həcmli görüntüsü, reallığa daha yaxın təsvirinin yaradılması.

- b** Mətnin girişindən əsas obraz, məkan və zaman haqqında hansı məlumatları əldə etdiniz?
- c** Oxuduğunuz hissənin son cümləsini şərh edin. Sizcə, nə üçün əsərin qəhrəmanı su və torpaqla təmasda olmağı təhlükəli hesab edir?

Ekranda yanib-sönən signal məni düşüncələrdən ayırdı. 6-cı nəsilədən 8 yaşlı nəvəm Hestia görüş istəyirdi. Məni görən kimi həyəcanla sözə başladı:

- Baba, mənə kömək lazımdır.
- Buyur, Hestia, eşidirəm.
- Bax, baba, bu gördüyün – Yerin Aydakı **serveridir**, yəni yerdəkilər üçün yaddaş serveri. 800 hektarlıq ərazidə yerləşir.
- Hə, Hestia, bunu bilirəm, orada olmuşam, bunu mənə niyə deyirsən?

– İnsanlar bu serverdə, lazım oldu-olmadı, hər cür məlumatı saxlayırlar. Bir müddət sonra yaddaş üçün yer qalmayacaq. Yaxın 20 ilin ən **qlobal** problemi yaddaş yerinin qıtlığı olacaq.

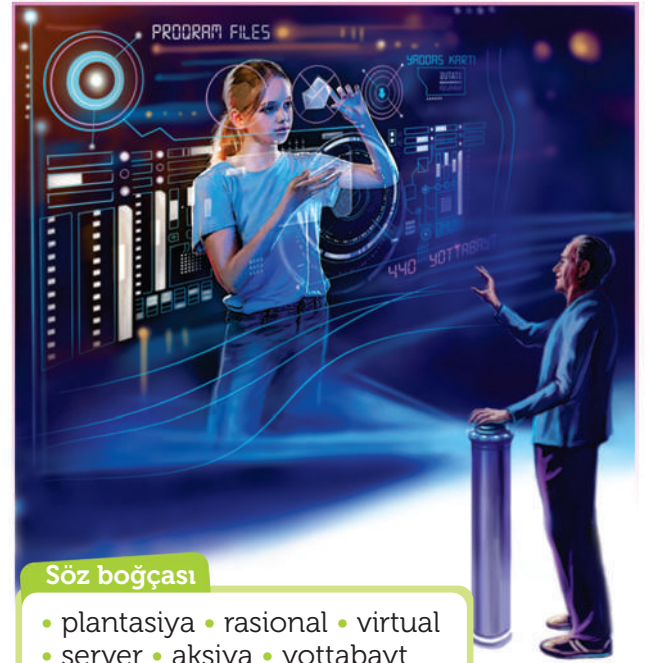
– Yaxşı, Hestiam, nə etməliyik?

– Mən 10 000 nəfəri inandırmalıyam ki, yaddaş arxivini 50% azaltsın. Müəllim tapşırığı yerinə yetirmək üçün dörd gün vaxt verib.

– Aydındır, mən sənə kömək edərdəm.

– Oldu, baba. İndi isə o biri babalarım ilə danışım.

Hestia ekrandan yox oldu. İndiki uşaqlar belədir də: nə salam var, nə sağ ol. Çox **rasional** olublar. Amma Hestianı çox istəyirəm. Ona mütləq kömək etməliyəm.

Söz boğçası

- plantasiya • rasional • virtual
- server • aksiya • yottabayt
- proyektor • qlobal • vloq

İşə başlamaq vaxtı idi. **Vloqumda** canlı yayım açmaq qərarına gəldim. Hamının gözü qabağında arxivimin 50%-ni silmək və hər kəsi bu **aksiyaya** dəvət etməklə nəvəmə kömək edə bilərdim.

Arxivimə daxil oldum. 440 **yottabayt**! Deməli, ən azı 220 yottabayt silməliyəm. Fayllarımı nəzərdən keçirməyə başladım. Mesajlar arxivi, filmlər, lazımsız sənədlər – bütün bunlar 222 yottabayt yer tuturdu. Onları “zibil qutusu”na göndərmək olardı.

Bir də xatirələr qovluğum var idi – bayaq açdığım qovluq. Orada ailəmlə, gənclik dostlarımla keçirdiyim anların görüntüləri qorunurdu: anam və atamla gəzdiyimiz yerlər, həyat yoldaşım ilə ilk tanışlığımız, bir sözlə, **qapalı həyata keçməzdən əvvəl** yaşadığım günlər. Bu, toxunulmaz qovluq idi.

Ç Fərqləndirilmiş ifadəyə diqqət yetirin. Siz qapalı həyatı necə təsəvvür edirsiniz? Sizcə, nə üçün mətndə təsvir olunan dövrdə insanlar qapalı həyat sürürlər?

Çox düşünmədən yaddaş kartımı iki diskə ayırdım, birinin adını “önəmli”, o birinin adını “silinməli” qoydum.

Saat 14:00-da canlı yayım açdım. Yayımın adını “Yaddaşımın 50%-ni silirəm” qoydum. Bir anda güclü maraq yarandı. Yayıma qoşulanların sayı durmadan artırdı. Sonra Hestia da qoşuldu. O, serverdən qənaətlə istifadənin vacibliyi haqqında danışdı. İllər öncə ətraf mühiti qorunmadığımızı, hava və suyu zəhərlədiyimizi, nəticədə qapalı həyata keçməyimizi xatırlatdı. Hər kəs duyğulandı.

* Yottabayt – 10^{24} bayt yaddaş anlayışını ifadə edir. 1 yottabayt – 1 trilyon terabayta bərabərdir.

Sonda mən qərarımı bəyan etdim:

– Əziz izləyicilərim, mən bu addımı atır, serverdəki yaddaşımın 50%-ni silirəm. Nəvəm Hestia və gələcəyimiz naminə sizdən xahiş edirəm: sizə faydası olmayan fayllarınızı seçin və onları serverin yaddaşından silin.

Bunu deyib “silinməli” diskini seçdim, “sil” əmrini verdim. Fayllar silinməyə başladı, 1%... 4%... 7%... saniyələr sonra “silinməli” diskində sıfır bayt qaldı.

Canlı yayım bitdi. Nəvəmə kömək etdiyim üçün bir baba kimi qürur duyurdum. Amma birdən qəribə narahatlıq məni bürüdü. Ayağa qalxıb ekrana “açıl” əmri verdim, yaddaşa daxil oldum, “önəmli” diskini açdım. İlk qovluq adını oxuyanda məni soyuq tər basdı: “filmlər”, sonra “mahnılar”, “mesajlar”... Deməli, yanlış disk silmişəm, bütün xatirələrim yox olub. İçimdə qorxu, həyəcan, kədər, üzüntü hissləri bir-birinə qarışdı. Geri qaytarmağın yollarını axtardım, tanıdığım kompüter mühəndislərinə müraciət etdim. Amma heç bir xeyri olmadı, hər kəs birmənalı şəkildə “yox” dedi.

Özümü qınadım, çoxdan itirdiyim yaxınlarım qarşısında xəcalətdən ürəyim sıxıldı. Onlarsız bu lənətə gəlmiş qapalı həyatın mənasız olduğunu dərk etdim...

Nizami Hüseynov

Söz ehtiyatı

d Sözlərlə izahların uyğunluğunu müəyyən edin.

1. İnsanın öz gündəlik həyatını videoçəkilişlə əks etdirməsi	a. server
2. Bütün Yer kürəsini bürüyən, dünya miqyaslı	b. proyektor
3. Kompüter şəbəkəsində əsas qurğu, informasiyanı toplayan və ötürən, xüsusi proqramlarla təmin olunmuş kompüter	c. qlobal
4. Təsvirilərin böyük ekranda göstərilməsi üçün istifadə olunan optik cihaz	ç. vloq

e Yottabayt haqqında verilmiş cədvələ diqqət yetirin. Əgər 1 terabayt 10^{12} bayt kimi ifadə olunursa, bir yottabayt neçə terabaytdır?

kilobayt	10^3 bayt
meqabayt	10^6 bayt
geqabayt	10^9 bayt
terabayt	10^{12} bayt
yottabayt	10^{24} bayt

ə Rəşadət sözünü izah edin. Sizcə, nə üçün baba nəvəsini belə adlandırdı?

Nə anladın?

f Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Babanın uzun ömür sürməsinin səbəbi nə idi?
2. Hestia nə üçün babasından kömək istəmişdi?
3. Hestia nə üçün yaddaşa bağlı məsələni qlobal problem adlandırır?
4. Baba Hestiaya necə kömək etdi?

Düşün və cavab ver

- g** Verilmiş məlumatı oxuyun. Sizcə, nə üçün müəllif əsərin baş qəhrəmanını Hestia adlandırıb?

Hestia – yunan dilində “ocaq” deməkdir. Yunan mifologiyasında Hestia ev, ocaq və ailə tanrısı hesab edilirdi. O, evlərin ocağını sönməyə qoymur, ailədə barışıq yaratmağa kömək edirdi.

Təqdimat

- 2a** Mətnə Hestia yaddaş yerinin qıtlığı ilə bağlı müraciətində bu gün bizim üçün aktual olan ətraf mühitə münasibət problemlərinə də toxunur. Təsəvvür edin ki, sosial şəbəkədə insanlara bu problemlə bağlı müraciət etmək imkanınız var. Araşdırma aparıb bu mövzuda təqdimat hazırlayın.

1. Son 20–30 ildə ətraf mühitin çirklənməsi ilə bağlı informasiya toplayın. Statistik məlumatları əks etdirən cədvəl və ya diaqram hazırlayın.
2. Müraciətinizdə oxuduğunuz “Yaddaş” hekayəsinə də istinad edin və qapalı həyatın məhrumiyyətləri haqqında danışın.
3. Müraciət üçün aşağıdakı vasitələrdən birini seçin:

audiomüraciət

videomüraciət

cədvəl və diaqramlarla
müşayiət olunan yazılı müraciət

- 3a** Əsəri oxuyarkən sizi daha çox hansı motiv cəlb etdi? Fikrinizi əsaslandırın.

- a. Gələcək həyatda ailə münasibətləri
- b. 150 il sonra dünyada baş verəcək texnoloji yeniliklər
- c. Qapalı həyata keçmiş baş qəhrəmanın taleyi

Diqqət et

Elmi-fantastik əsərlərdə, adətən, gələcəkdə baş verəcək texnoloji yeniliklər təsvir olunur. Ancaq müəllifin məqsədi yalnız bu yenilikləri çatdırmaq deyil. Hər bir bədii əsər kimi, burada da əsas məqsəd oxucunu təsvir olunan hadisələr və insan taleyi barədə düşündürmək, duyğulandırmadır.

Dinləmə 15

- b** Yusif Vəzir Çəmənzhəminlinin “Gələcək şəhər” hekayəsini dinləyin. Hekayənin 1933-cü ildə yazıldığını nəzərə alaraq gələcəklə bağlı hansı təxminlərin həyata keçdiyini sadalayın.
- c** “Gələcək şəhər” və “Yaddaş” hekayələrini mövzu, məzmun, ideya baxımından müqayisə edin.

Söz birləşmələri cümlə üzvü kimi

- 4a** Nöqtələrin yerinə müvafiq suala cavab verən söz birləşmələrini yazmaqla cümlələri tamamlayın. Həmin söz birləşmələrinin cümlədəki rolunu müəyyən edin.

xalq qəhrəmanı, ayın əvvəli, oğlunun uğurlarını eşidən, dağların zirvəsi, köynəyin düyməsi

1. (*hansı?*) ana çox sevindi.
2. (*hara?*) qarla örtülmüşdü.
3. Babək (*kimdir?*).
4. (*nə zaman?*) imtahanımız olacaq.
5. (*nəyi?*) tikdim.

Yadda saxla

Söz birləşmələri, o cümlədən frazeoloji birləşmələr cümlə üzvü rolunda çıxış edir. Bir çox söz birləşmələri bütövlükdə cümlənin bir üzvü olur:

Həm ^{*hansı?*}**divardan asılmış** xəritəyə baxırdı. (*təyin – feili birləşmə*)

Uşaqlar nağıla diqqətlə ^{*nə edirdilər?*}**qulaq asırdılar**. (*xəbər – frazeoloji birləşmə*)

^{*nə?*}**Maşının sürəti** getdikcə azalırdı. (*mübtəda – ismi birləşmə*)

İsmi birləşmələrin birinci tərəfi say, sifət, feili sifət və ya sifətləşmiş sözlərlə ifadə olunduqda həmin tərəf ayrıca cümlə üzvü – təyin kimi çıxış edir:

Yağışlı (*təyin*) **hava** (*mübtəda*) **əkinçiləri sevindirdi**.

- b** Cümlələrdəki söz birləşmələrini seçin, hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirin.

1. Tut ağacı həyəətə kölgə salırdı.
2. Alma şirəsini soyuducuya qoydum.
3. Evimizin qabağında park var.
4. Həkim bizim qonşumuzdur.

- c** Cümlələrə aid fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. Qatar gecəyarısı yola düşdü. → *Xəbərin ifadə vasitəsi frazeoloji birləşmədir.*
2. Məktubu yazarkən diqqətli ol. → *Cümlə tamamlıq, zərflik və xəbərdən ibarətdir.*
3. Qonaqları qarşılamaq mənə tapşırılmışdı. → *Mübtəda feili birləşmə ilə ifadə olunub.*
4. Bağban ağacların gövdəsini ağardırdı. → *Tamamlıq ismi birləşmə ilə ifadə olunub.*
5. Küçədə qonşumuzun qızı Səbinəni gördüm. → *Tamamlıq ismi birləşmə ilə ifadə olunub.*

Ümumiləşdirici təkrar

1 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər ismin hansı halındadır?

1. <u>Qələbə</u> xəbəri hamını sevindirdi.	a. adlıq hal
2. Ağac dibindən <u>su</u> içər.	b. qeyri-müəyyən yiyəlik hal
3. <u>Ekskursiya</u> maraqlı keçdi.	c. qeyri-müəyyən təsirlik hal

2 Hansı cümlədə təyin feili sifətlə ifadə olunub?

- a. Çayda kiçik qayıqlar gözə dəyirdi.
- b. Üç idmançı qızıl medal qazandı.
- c. Şiddətli külək işıq dirəyini aşırı.
- d. Tanınmış aktyorlarla görüş keçirildi.

3 Söz birləşmələri ilə ifadə olunan cümlə üzvü artırmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Güclü külək (tamamlıq) titrədirdi.	4. Babamgil (təyin) mənzildə yaşayırlar.
2. Uşaqlar arı pətəyini (zərflik) apardılar.	5. (Mübtəda) yanğın bölgəsinə yola salındı.
3. Qaranquş (zərflik) yuva qurmuşdu.	6. Bu maraqlı kitab (xəbər).

4 Hansı atalar sözlərində söz birləşməsinin birinci tərəfi ayrılıqda cümlə üzvüdür?

1. Artıq tamah baş yarar.	4. Yalan danışan hamını qanmaz bilər.
2. Sözüün doğrusunu zarafatla deyərler.	5. Örtülü bazar dostluğu pozar.
3. Yaxşı söz bağlı qapını açar.	6. Düzlük xoşbəxtliyin açarıdır.

5 Şeir parçasında təyinləri seçin, hər birinin ifadə vasitəsini müəyyənləşdirin.

Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durnagözlü bulaqlardan,
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan Arazları,
Sınamışam dostu, yarı. (S.Vurğun)

6 Cümlələrdə zərflikləri və onların məna növünü müəyyənləşdirin.

- 1. Bir saat əvvəl rəfiqələr dəhlizdə söhbət edirdilər.
- 2. Rəfiqəm məni yola salanda xeyli ağladı.
- 3. Bu məsələ ilə bağlı müzakirələr gərgin keçdi.
- 4. Daş-kəsəkli yol qalanın içərisinədək uzanırdı.
- 5. O, dünənki tədbirə məndən incidiyinə görə gəlmədi.
- 6. Oğlunu görmək üçün hərbi hissəyə getdi.

- 1a** Hansı nəqliyyat növlərini tanıyırsınız?
- b** Aşağı siniflərdə təkərin ixtirası ilə bağlı öyrəndiklərinizi xatırlayın. Niyə təkər ən mühüm ixtiralardan biri hesab olunur?

Avtomobil necə yarandı?

Bu gün avtomobilin kim tərəfindən ixtira olunduğu hamıya məlumdur. Kimdən soruşsanız, deyər ki, bu, alman **mexaniki** Karl Bensdir. Doğrudanmı belədir? Gəlin tələsməyək, avtomobilin yaranma tarixinə birlikdə nəzər salaq.

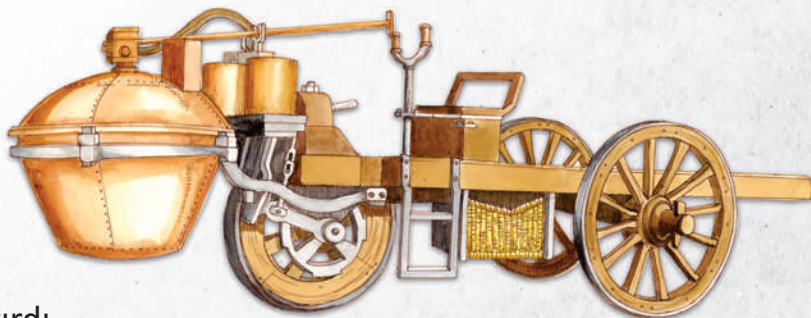
Buxar mühərriki

Təkərin ixtirasından sonra yaranan ilk nəqliyyat vasitəsi araba oldu. Lakin arabanın hərəkət etməsi üçün onu ata, öküzə qoşmaq lazım idi. Özü hərəkət edən nəqliyyat vasitəsinin yaranması üçün, ilk növbədə, mühərrik ixtira olunmalı idi.

Avtomobil sözü “özü hərəkət edən” deməkdir: yunanca *autos* – “özü”, latınca *mobilis* – “hərəkət edən” mənasını verir.

Mühərriki XVI əsrdə türk alimi Takiyüddin ibn Maruf ixtira etdi. Bu mühərrik buxarın yaratdığı **təzyiq** hesabına işləyirdi: su qaynayan zaman yaranan buxar mühərriyə ötürülürdü və mexanizm hərəkətə gəlirdi. Buxar mühərrikindən, əsasən, su nasoslarında istifadə olunurdu.

Bundan 200 il sonra fransız ixtiraçısı Nikola Künyo qərara gəldi ki, buxar mühərriki arabaya qoşsun. Beləliklə, o, buxar mühərriki ilə işləyən avtomobil yaratdı. Künyonun avtomobili saatda 4-5 km sürət yığirdı.

Buxar mühərriki ilə işləyən avtomobillər çox yayılmasa da, gəmilərdə və qatarlarda bu mühərrikdən geniş istifadə olundu. İndiyə qədər də paroxod və parovozlar məhz bu mühərriklə işləyir.

Bir çox dillərdə sürücüyə “**şofer**” deyirlər. Fransız dilindən tərcümədə bu söz “ocaqçı” mənasını verir. Çünki buxar mühərriki ilə işləyən avtomobil sürücülərinin əsas işi ocaq qalayıb su qazanını qaynatmaq idi.

Daxiliyanma mühərriki (DYM)

Müasir avtomobillərin əksəriyyətində mühərrik benzin və ya **dizel** yanacağı ilə işləyir. Belə mühərrik daxiliyanma mühərriki adlanır. Çünki yanacaq bilavasitə mühərrikin içərisində alışıq və bu zaman əmələ gələn qaz güclü təzyiq yaradır. Bu təzyiq avtomobilin hərəkətə gəlməsinə səbəb olur.

Daxiliyanma mühərrikini 1860-cı ildə belçikalı mühəndis Etyen Lenuar ixtira etdi. Amma onun mühərriki qazla işləyirdi. Lenuar qaz mühərriki ilə işləyən avtomobil düzəltdi. Bu avtomobilin sürəti saatda 3-4 km idi.

Karl Bensin avtomobili

1878-ci ildə alman mexaniki Karl Bens benzinlə işləyən daxiliyanma mühərriki ixtira etdi. 1885-ci ildə isə o, gündəlik istifadə üçün yararlı olan avtomobil düzəltdi. Onun ilk avtomobili üçtəkərli idi. Karl Bens DYM-lə işləyən avtomobilə patent almağı da unutmadı.

Avtomobil yeni yaranan dövrlərdə ona maraq az idi. Bu nəqliyyat vasitəsinin istehsalı baha başa gəlirdi. Karl Bens 7 il ərzində cəmi 25 avtomobil sata bildi. Onun üçtəkərli avtomobili araba yollarında tez-tez xarab olurdu, çünki qabaq təkər yolun daş-kəsəkli hissəsinə düşürdü. Sürətinə görə də at qoşulmuş arabadan bir o qədər fərqlənmirdi.

Söz boğçası

• mexanik • təzyiq • dizel • konsern

Patent – ixtiraçının müəlliflik hüququnu təsdiq edən sənəd, şəhadətnamə.

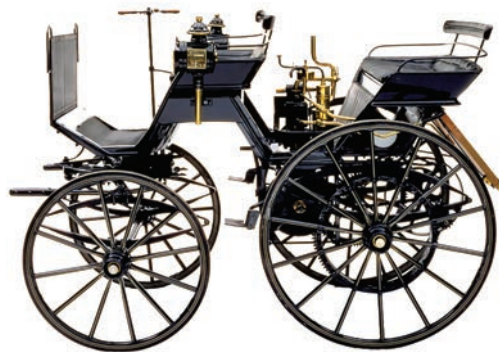
Karl Bensin avtomobilinin məşhurlaşmasında onun həyat yoldaşı Berta Bensin böyük rolu olmuşdur. Bir gün Berta avtomobilə minib başqa şəhərə getdi. O, gün ərzində 106 km yol qət etdi. Həmin dövr üçün bu, görünməmiş hadisə idi. Bir çox qəzetlər bu haqda yazdılar.

Qotlib Daymler

Karl Benslə eyni vaxtda Almaniyanın başqa bir şəhərində Qotlib Daymlerin şirkəti benzinlə işləyən daxiliyanma mühərriki istehsal edirdi. Daymler istedadlı mühəndis və sənayeçi idi. O, tarixdə motosiklet ixtiraçısı kimi də qalmışdır. Daymlerin istehsal etdiyi mühərriklər yalnız avtomobillərdə deyil, gəmilərdə, təyyarələrdə də istifadə olunurdu.

1886-cı ildə Daymler benzin mühərriki ilə işləyən dördtəkərli avtomobil də düzəltmişdi.

XIX əsrin sonlarında bir-birinin ardınca yeni avtomobillər meydana çıxdı. Faytona bənzəyən bu arabaların mühərrikləri həcmcə böyük, gücü isə az idi. Onlar səs-küylə işləyir, hərəkət zamanı arabanı titrədirdi. Bundan başqa, o dövrdə hələ ki yanacaq-doldurma məntəqələri yaradılmamışdı. Benzin yalnız mağaza və apteklərdə kiçik şüşələrdə satılırdı.

Müasir tipli avtomobil

Nəhayət, 1901-ci ildə Qotlib Daymlerin şirkəti yeni avtomobil modeli hazırladı.

“Mercedes” (Mersedes) adlanan bu model müasir tipli avtomobillərin ilk nümunəsi idi və saatda 72 km sürət yığa bilirdi.

Avstriyalı iş adamı Emil Yellinek Daymlerlə əməkdaşlıq edirdi: onun avtomobillərini Avropa ölkələrində satırdı. “Mercedes” modelini də o sifariş etmişdi. Emil təklif etdi ki, yeni avtomobil İsa peyğəmbərin anası Şəfqətli Məryəm Ananın (María de las Mercedes) şərəfinə Mercedes adlandırılınsın. Əslində isə, o, avtomobili öz qızı Adrianın şərəfinə adlandırmışdı. O zaman 12 yaşı olan Adrianı evdə nəvazişlə Mercedes deyər çağırırdılar.

İlk avtomobilin ixtirasından 40 il sonra – 1926-cı ildə Bens və Daymlerin şirkətləri birləşdi və dünyanın ən iri avtomobil **konsernlərindən** biri – “Daimler-Benz” yarandı. Sonradan bir-birinin ardınca başqa avtomobil şirkətləri də meydana çıxdı. Bu gün də avtomobil sənayesi durmadan inkişaf edir: yeni avtomobil **markaları** və **modelləri** yaranır, dizel və benzinlə işləyən avtomobilləri elektromobillər əvəz edir.

Beləliklə, avtomobilin ixtirası bir neçə əsri əhatə edir və çox adamın adı ilə bağlıdır. Lakin məhz Karl Bensin adı avtomobil ixtiraçısı kimi yaddaşlarda qaldı.

Söz ehtiyatı

- С** “Marka” və “model” sözlərinin mətnə uyğun mənasını müəyyən edin. Sözləri hər bir izaha uyğun cümlədə işlədin.

Marka:

- Poçtla məktub göndərərkən zərfə yapışdırılan, üzərində müəyyən şəkil olan və qiyməti göstərilən kiçik kağız parçası
- Hər hansı şirkətə məxsus məhsulun növü, adı; ticarət nişanı
- Əvvəllər Avropanın bir sıra ölkələrində istifadə olunan pul vahidi

Model:

- Kütləvi istehsal üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun maketi
- Moda göstərən şəxs, maneken
- Müəyyən markaya aid olan məhsul növlərindən biri

- С** “Avtomobil” sözünün mətndə verilmiş etimoloji mənasından çıxış edərək “avtoportret” və “avtopilot” sözlərinin mənalarını təxmin edin.

Nə anladın?

- d** Mətnə əsasən sualları cavablandırın.

- Buxar mühərriki daxiliyanma mühərrikindən nə ilə fərqlənir?
- Buxar mühərrikindən daha çox hansı nəqliyyat növlərində istifadə olunurdu?
- Lenuarın və Bensin ixtira etdiyi daxiliyanma mühərrikləri nə ilə fərqlənirdi?
- Nə üçün XIX əsrin sonlarında avtomobillərə ehtiyac az idi?

Düşün və cavab ver

- 2a** Şəkillərə əsasən Qotlib Daymlerin ilk avtomobili ilə (1886) müasir tipli “Mercedes” avtomobilini (1901) müqayisə edin. 15 il ərzində avtomobil konstruksiyasında hansı dəyişikliklər baş verdi?
- b** Mətdən avtomobillərin inkişafı ilə bağlı ən vacib məqamları qeyd edin.
- c** Mətni yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir? Mətnin giriş və sonluq hissələrini bir daha oxuyun və mövzu ilə bağlı müəllifin mövqeyini müəyyənləşdirin.
- С** Sizcə, nə üçün məhz Karl Bens tarixin yaddaşında avtomobil ixtiraçısı kimi qaldı? Siz bunu haqlı sayırsınızmı?
- d** Mətdə hansı hissələr izahedici xarakter daşıyır?
- e** Mətdə bəzi məlumatlar haşiyədə verilib. Bunun səbəbini izah edin.

- 2** Mətnəki yarımbaşlıqları nəzərdən keçirin. Hər bir hissənin əhatə etdiyi tarixi dövrü müəyyənləşdirin. Həmin dövrdə avtomobilin ixtirası ilə bağlı əsas məlumat haqqında danışın.

Diqqət et

Bir çox informativ mətnlərdə məlumatlar xronoloji ardıcılıqla verilir. Bu zaman mətnin strukturunu müəyyən edərkən hadisələrin inkişafındakı ən vacib mərhələlər əsas götürülür. Məsələn, "Avtomobil necə yarandı?" mətninin strukturu avtomobilin ixtirasında əsas dövrləri və vacib hadisələri əks etdirir:

Yarımbaşlıqlar	Dövr	Əsas hadisə
1. Buxar mühərriki	XVI-XVIII əsrlər	Buxar mühərriki və ilk avtomobil
2. Daxiliyanma mühərriki	1860-cı il	Qazla işləyən daxiliyanma mühərriki
3. Karl Bensin avtomobili	1878–1885-ci illər	Benzinlə işləyən üçtəkərli avtomobil
4. Qotlib Daymler	1886-cı il	Benzinlə işləyən dördtəkərli avtomobil
5. Müasir tipli avtomobil	1901-ci il və sonra	İlk müasir tipli avtomobil – "Mercedes"

Yazı. Dinləmə 16

- 3a** "Avtomobil markaları və onların yaradıcıları" mətnində xronoloji ardıcılıq pozulub. Mətni dinlədikcə qeydlər götürün və məlumatlar əsasında informativ xronoloji mətn yazın.

- Mətnə adı çəkilən şəxsiyyət haqqında aşağıdakı nümunəyə uyğun yaddaş xəritəsi tərtib edin və vacib məqamları xəritədə qeyd edin.

Ferruccio Lamborghini		
Yaşadığı illər (1916-1993)	Milliyyəti italyan	İxtisası biznesmen, traktor istehsalçısı
Yaratdığı avtomobil markası: Lamborghini		
Markanın yaranma tarixi: 1963		
Avtomobilin özəllikləri: bahalı idman avtomobili		
Maraqlı məlumatlar: Enzo Ferrari ilə görüş		

Cümlədə söz sırası

4 a Cümlə üzvlərini müəyyənləşdirin. Cümlədə söz sırası ilə bağlı qaydaları tamamlayın.

1. XVI əsrdə türk alimi Takiyüddin ibn Maruf buxar mühərriki ixtira etdi.
2. Nikola Künyo XVIII əsrdə buxar mühərriki ilə işləyən avtomobil yaratdı.

- Təyin aid olduğu cümlə üzvündən ... gəlir.
- Xəbər cümlənin ... işlənir.
- Zərflik cümlənin ... və ya ... işlənə bilər.

b Cümlələri tələffüz edin. Hansı cümlədə mübtəda daha yüksək intonasiya ilə deyilir?

1. 1878-ci ildə Karl Bens benzinlə işləyən daxiliyanma mühərriki ixtira etdi.
2. Daxiliyanma mühərrikini 1860-cı ildə belçikalı mühəndis Etyen Lenuar ixtira etdi.

Yadda saxla Məntiqi vurğu

Bəzən cümlədə diqqəti müəyyən bir sözə (söz birləşməsinə) yönəltmək üçün onu digərlərinə nisbətən yüksək tonla tələffüz edirik. Buna **məntiqi vurğu** deyilir.

Məntiqi vurğulu söz (söz birləşməsi) xəbərdən əvvəl gəlir. Məsələn:

*Azərbaycan Ordusu torpaqlarımızı işğaldan **44 gün ərzində** azad etdi.
Torpaqlarımızı 44 gün ərzində işğaldan **Azərbaycan Ordusu** azad etdi.*

c Fərqləndirilmiş sözü xəbərin yanında işlədin və məntiqi vurğu ilə tələffüz edin.

1. **Nənəsi** yorğanı uşağın üstünə çəkdi.
2. Gülşən **dünən** kitabxanada növbətçi idi.
3. Sən **muzeyə** dostunla gedirsən?
4. Səməd **bir azdan** kəndə yola düşəcək.

ç Söz sırasını bərpa edərək cümlələri bir daha oxuyun. Fərqi izah edin.

Dil açanda ilk dəfə “Ana” söyləyirik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz. (*Bəxtiyar Vahabzadə*)

Yadda saxla İnversiya

Cümlədə söz sırasının pozulması **inversiya** adlanır. İnversiyaya daha çox nəzm əsərlərində rast gəlinir. O, şeirlərdə emosionallığı artırır, ahəng və qafiyənin yaranmasına xidmət edir.

d Fərqləndirilmiş sözlərdən qafiyə kimi istifadə etməklə cümlələri nəzmlə ifadə edin. Cümlə üzvləri arasındakı yerdəyişməni şərh edin.

Hər arif **kəşi** bu hikməti bilir:
Yaxşının **işi** pis nəticə verməz. (*Nizami Gəncəvi*)

Havada uçuş

- 1a** Jül Vernin “Beş həftə hava şarında”, “Sirli ada” əsərlərini xatırlayın. Bu əsərlərdə qəhrəmanlar hansı nəqliyyat vasitəsilə səyahət edirlər? Bu nəqliyyat vasitəsi haqqında nə bilirsiniz?

Ulduzlara doğru

1783-cü il iyunun 5-də Fransanın kiçik bir şəhərində xeyli adam toplaşmışdı. Həmin gün həmişəlik tarixə düşəcək bir hadisə baş verdi. Amma camaat, əlbəttə ki, hələ bundan xəbərsiz idi. Adamlar növbəti bir əyləncə görmək arzusu ilə toplaşmışdılar.

Öz ixtirasını nümayiş etdirməyə hazırlaşan iki qardaş isə çox həyəcanlı idi. Monqolfye qardaşları – Jozef-Mişel və Jak-Etyen əsəbi halda hazırlıq işlərini izləyir, bəzən də lazımı göstərişlər verirdilər. Yaxınlıqda şəhərin xüsusi olaraq dəvət edilmiş hörmətli adamları durmuşdular. Sınaq uğurla başa çatsa, onlar bunu rəsmi şəkildə təsdiq etməli idilər.

Yerdə nəhəng torba vardı. Monqolfye qardaşları isə vəd etmişdilər ki, bu torba havaya qalxıb uçacaq. Amma buna inananlar az idi. Adamlar inamsızlıqla başını yelləyir, bununla da öz şübhələrini ifadə edirdilər. Onlar çərpələnglərin necə uçduğunu görmüşdülər. Amma çərpələngləri külək uçururdu, həm də onlar yüngül olurdu. Bu parça **konstruksiyanın** çəkisi isə 200 kiloqramdan çox idi. O özü ilə havaya insan qaldırmağı idi. Buna inanmaq çox çətin idi!

– Hə, qardaş, məncə, artıq vaxtdır, – böyük qardaş Jozef-Mişel həyəcanlı səsle diləndi.

Kiçik qardaş başını tərpətdi. O da çox həyəcanlı idi. Bir vaxtlar Monqolfye ailəsindən təkə o, böyük qardaşının ideyasına maraq göstərmişdi. Qardaşlar birlikdə elə bir cihaz düzəltmək arzusunda idilər ki, insan onda uça bilsin.

Şübhəsiz, onlara qədər də uçmaq istəyənlər çox olub. İndi də Monqolfye qardaşlarına öz ixtiralarını təcrübədə yoxlamaq şansı qismət olmuşdu.

– Yandırın, – Jak-Etyen köməkçisinə dedi, – amma ehtiyatlı olun. Elə etmək lazımdır ki, isti hava torbanın içinə daxil olsun, amma od parçanı yandırmasın.

O, sakit səsle danışmağa çalışırdı ki, öz həyəcanını köməkçilərinə ötürməsin. Halbuki heç özü də hər şeyin istədiyi kimi alınacağına əmin deyildi.

Jak-Etyen böyük qardaşı ilə bu vaxta qədər bir neçə uğurlu eksperiment keçirmişdi. Amma kiçik obyektlərlə! Diametri 10 metrdən çox olan bu şar isə insanları havaya qaldıra bilərdi.

Şar yavaş-yavaş odun istisindən şişməyə başlayırdı. Bu, Monqolfye qardaşları üçün ən çətin və həyəcanlı dəqiqələr idi. Adamlar da nəfəs almadan nəhəng parçanın yuxarı qalxdığını və şar forması aldığını müşahidə edirdilər.

“Görəsən, uçacaq?” – hər kəsin beynində yalnız bu fikir dolaşırdı. İxtiraçı qardaşlar üçün isə bu, həyatın mənası idi.

İndi biz artıq bilirik ki, həmin gün şar uçdu və bu hadisə böyük **əks-səda** doğurdu. Qardaşları Versal sarayına dəvət etdilər ki, bu möcüzəni Fransa kralına da göstərsinlər. İlk sərnəşinlər heyvanlar oldu: şarın səbətində qoyun, ördək və xoruz yerləşdirdilər. Heyvanlar uçuşu yaxşı keçirdilər. Sonra insanların növbəsi çatdı. İki cəsur adam 1 kilometr hündürlüyə qalxdı və 25 dəqiqə ərzində 8 kilometrdən çox məsafə qət etdi.

Monqolfye qardaşlarının ixtirası onlara böyük şöhrət gətirdi. Onlar **Elmlər Akademiyasının** üzvü oldular, kral isə onlara **zadəgan** titulu və gerb verdi. Gerbin devizi belə idi: “Ulduzlara doğru”.

Zamanla insanlar müxtəlif uçuş aparatları icad etdilər və hava səyahəti adıləşdi. Hava şarından sonra yüngül qazların köməyi ilə uçan **dirijabl** meydana çıxdı, Rayt qardaşları təyyarə ixtira etdilər. Daha sonra təyyarələrin müxtəlif növləri, helikopterlər, kosmik gəmilər...

Amma bütün bunlar sonra baş verdi. Həmin yay günündə isə Monqolfye qardaşları xoşbəxt anlarını yaşayırdılar. Adamların heyrətli qışqırıqları altında onlar şarın yerdən ayrılaraq səmaya qalxmasını izləyirdilər. İlk dəfə olaraq insan səmanı fəth edirdi...

Söz boğçası

- konstruksiya • əks-səda • dirijabl
- Elmlər Akademiyası • zadəgan

Düşün və cavab ver

- b** Mətni yazmaqda müəllifin məqsədi nədir?
- İki qardaşın hava səyahətindən danışmaq
 - Hava şarının ixtirası barədə məlumat vermək
 - Hava şarının uçuş prinsipini izah etmək
 - Hava şarının Monqolfye qardaşları tərəfindən icad olunduğunu sübut etmək
- c** “Ulduzlara doğru” mətninin hansı hissələri müəllifin təxəyyülünə əsasən yazılmışdır? Fikrinizi əsaslandırın.

Diqqət et

İnformativ mətnlərdə bəzən real hadisə və faktlar haqqında bədii, obrazlı şəkildə məlumat verilir. Bu cür mətnlərdə şəxslərin dialoqları, düşüncələri, hiss-həyəcanı təsvir oluna bilər. Burada məqsəd informasiyanı oxucuya daha maraqlı və cəlbedici şəkildə çatdırmaqdır.

- ç** Aşağıdakı mətni oxuyun, onu mövzu və məzmun baxımından “Ulduzlara doğru” mətni ilə müqayisə edin.

Kağız üzərində qalan ideyalar

Monqolfye qardaşlarına qədər bir çoxları uçmaq üçün müxtəlif üsullar tapmağa çalışmışdı. Böyük rəssam və ixtiraçı Leonardo da Vinçi insanın uça biləcəyinə inanırdı. O, uçuş aparatlarından deltaplanın, helikopterin eskizlərini çəkmişdi. Amma bunları sınaqdan keçirə bilməmişdi.

İstanbul üzərində uçuş

Türk alimi və ixtiraçısı Əhməd Çaləbi quşların uçuşunu tədqiq etmiş, uzun müddət uçuşa hazırlaşmışdır. Övliya Çaləbi “Səyahətnamə” əsərində yazır ki, alim küləkli bir gündə İstanbuldakı Qalata qülləsindən quş qanadlarına bənzəyən qurğu ilə havada 3 kilometrədən çox məsafə qət etmişdi. Bu hadisə Osmanlı dövlətində əks-səda yaratmış və türk sultanı IV Murad tərəfindən bəyənilmişdi.

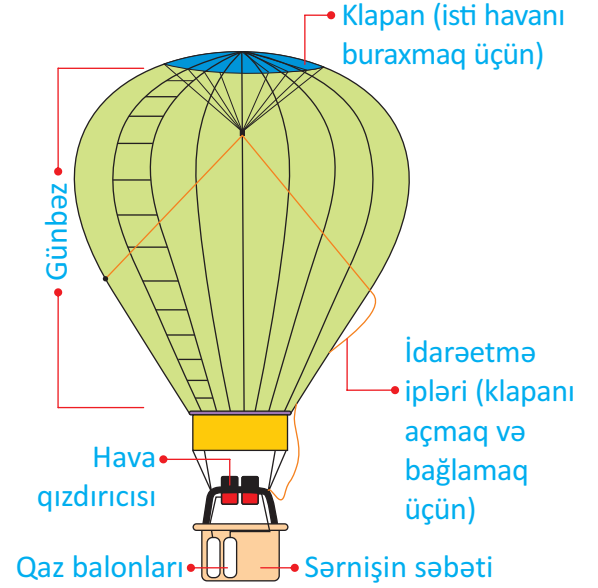
- 2a** Hava şarının uçuş prinsipi haqqında aşağıdakı məlumatlarla tanış olun və sualları cavablandırın.

Hava şarının idarə olunması

Hava şarının uçuş prinsipi çox sadədir. Qaz balonları və qızdırıcı vasitəsilə günbəzin daxilindəki hava qızdırılır. Məlumdur ki, isti havanın sıxlığı az olduğu üçün o, soyuq havadan yüngül olur. Buna görə də şar yuxarı qalxır.

Bundan sonra sənişin səbətində duran pilot hava şarını iki qurğu ilə idarə edir: qaz balonlarına qoşulmuş hava qızdırıcısı və idarəetmə ipləri ilə. Pilotun vəzifəsi hava şarını lazımi hündürlükdə saxlamaqdır. Bunun üçün isə günbəzin içindəki havanın temperaturunu tənzimləmək lazım gəlir.

Hava şarının mühərriki, sükanı və qanadları olmur.

- b** Hansı sualların cavabı informasiya materialında açıq şəkildə ifadə olunmayıb?

1. Günbəzin daxilindəki hava nə üçün qızdırılır?
2. İdarəetmə ipləri vasitəsilə günbəzdəki havanın temperaturu necə tənzimlənir?
3. Hava şarının müasir uçuş aparatlarından (təyyarə, helikopter və s.) fərqi nədir?

- c** Aşağıdakı fikirlərdən hansı ilə razısınız? Seçiminizi əsaslandırın.

- a. İzahedici mətnidir.
- b. Arqumentativ mətnidir.

- ç** Verilmiş izahlardan və mətndən çıxış edərək *aerodinamika* və *termodinamika* sözlərinin mənasını təxmin edin. Bu sözləri hava şarının uçuş mexanizmi ilə əlaqələndirin.

Aero (yun. *aeros* – hava) – mürəkkəb sözlərin hava, fəza ilə bağlı mənalar yaradan birinci hissəsi

Termo (yun. *termos* – isti) – mürəkkəb sözlərin istilik mənası yaradan birinci hissəsi

Dinamika – qüvvələrin təsirindən asılı olaraq cisimlərin hərəkət qanunlarından bəhs edən sahə

Yazı

- d** Bu fəsildə əldə etdiyiniz məlumatlardan çıxış edərək “Hava şarının ixtirası” mövzusunda 12–15 cümlədən ibarət informativ mətn yazın.

Xəbər vəzifəsində olan feillərin deyilişi və yazılışı

- 3a** Altından xətt çəkilmiş feilləri tələffüz edin. Onların yazılışı ilə tələffüzü arasında fərqi olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

1. İnanıram ki, bu il sinifdə birinci olacağam.
2. Sən bu mövzuları artıq öyrənmişsən.
3. Səyahətə nə vaxt çixacaqsınız?
4. Uşaqlar idman zalında basketbol oynayırırlar.

Yadda saxla

Feillərdə bəzi şəxs və zaman şəkilçilərinin deyilişi və yazılışı fərqli olur:

-**acaq**² (I şəxsin təkinə aid olanda): **yazacağam** [yazacam], **deyəcəyəm** [deyəcəm].

-**sınız**⁴: **deyirsiniz** [deyirsiz], **yazarsınız** [yazarsız].

-**ır**⁴, **-ar**² (III şəxsin cəminə aid olanda): **deyirlər** [deyillər], **yazarlar** [yazallar].

II şəxsə olan feillərə **-miş**⁴ şəkilçisi artırıldıqda şəkilçinin son samiti (ş) həm yazıda, həm də tələffüzdə düşə bilər: **demi(ş)sən**, **yazmı(ş)sınız**.

- b** Transkripsiyada verilmiş sözləri düzgün yazın.

1. Xalçanı yun və ipək saplardan [toxuyullar].
2. Mən o filmə [baxmıyacam].
3. Siz həmişə tapşırıqları yerinə [yetirirsiniz].
4. Baharda qaranquşlar doğma yurdlarına geri [dönüllər].
5. Uşaqlar, dərslərə ciddi [hazırşaşarsız].
6. Sabah rəfiqəmlə görüşüb söhbət [edəcəm].

- c** **-miş**⁴ şəkilçisini artırmaqla “söyləmək” feilini şəxslər üzrə dəyişin.

- ç** Dördündən biri orfoqrafik normalara uyğun deyil:

a. çəkərsiz	b. aldım	c. danışib	d. düşünərik
a. çəkmişik	b. alıram	c. danışallar	d. düşünür
a. çəkdilər	b. alacam	c. danışarıq	d. düşünmüşəm
a. çəkəcəklər	b. almışam	c. danışacaq	d. düşünüllər

- d** Fərqləndirilmiş feilləri müvafiq qrammatik formada işlətməklə cümlələri köçürün.

1. Tətili harada **keçir**... ? **Gələcək zaman, 2-ci şəxsin cəmi**
2. Axşama kimi işləri **bitir**... . **Gələcək zaman, 1-ci şəxsin təki**
3. Dənizin üstündə qağayılar **uç**... . **İndiki zaman, 3-cü şəxsin cəmi**
4. Uzaqdakı neft buruqlarını **gör**... ? **Keçmiş zaman, 2-ci şəxsin cəmi**

Relslər üzərində hərəkət

- 1a** 1-ci fəsildə buxar mühərrikləri haqqında əldə etdiyiniz məlumatları xatırlayın. Sizcə, nə üçün bu mühərriklə işləyən avtomobillərdən geniş istifadə olunmadı?

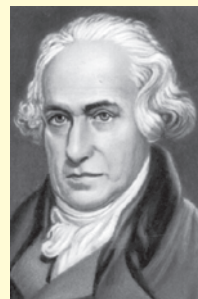
Buxar mühərriki yaradıldıqdan sonra onun ən çox tətbiq edildiyi nəqliyyat növü gəmi oldu. XVIII əsrin sonundan etibarən iri su hövzələrində borusundan tüstü çıxan yelkənsiz gəmilərə – paroxodlara rast gəlmək mümkün idi. **Artıq su nəqliyyatı küləyin istiqamətindən və suyun axarından asılı deyildi.**

Hər hansı nəqliyyat vasitəsinə buxar mühərriki quraşdırmaq üçün geniş yer lazımdır. Burada su qazanı, yanacaq anbarı və mühərrik üçün yer olmalıdır. Belə bir mexanizm o dövrün daş-kəsəkli yolları ilə uzun məsafələri qət edə bilməzdi. Ona görə də mühəndislər buxar mühərriki ilə işləyən nəqliyyat vasitələri – **lokomotivlər** (parovozlar) üçün xüsusi yollar (**relslər**) haqqında düşünməyə başladılar. Beləliklə, dəmir yolu ideyası yarandı.

İlk dəmir yolunu ingilis mühəndisi Corc Stefenson inşa etmişdir. Stefenson uzun müddət lokomotivlərin təkmilləşdirilməsi üzərində çalışmışdı. Daha sonra o, əvvəllər istifadə olunan çuqun relsləri dəmir relslərlə əvəz etdi. Beləliklə, ixtiraçı mühəndis 1825-ci ildə İngiltərədə ilk dəmir yolu xəttini açdı. Bu xəttin uzunluğu 26 mil (təxminən 40 km) idi.

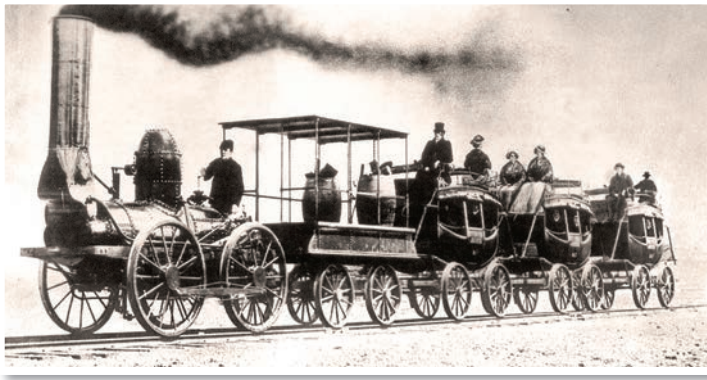
Bu, maraqlıdır

İlk buxar maşınlarının yaradılmasında XVIII əsr şotland alimi Ceyms Vattın böyük xidmətləri olmuşdur. O, mühərrikin gücünü ifadə etmək üçün “at gücü” deyilən ölçü vahidi təklif etmişdi. 1882-ci ildə alimlər onun xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq güc vahidini “vatt” adlandırdılar.

Corc Stefenson

İlk vaxtlar sərnişinlərin daşınması üçün adi ekipajlar və karetlərdən istifadə olunurdu. Daha sonra lokomotivə vaqonlar qoşmağa başladılar. Soyuq vaqonlarda işıq və rahat oturmaqlar yox idi. Sərnişinlər titrəyiş və səs-küydən əziyyət çəkirdilər.

Amma tədricən bu vəziyyət dəyişdi. Rahat səfərlər üçün hər cür şərait yaratmağa başladılar.

Bu dəyişikliklərin əsas simvolu o dövrün ən məşhur qatarı – “Şərq ekspresi” oldu. Bu möhtəşəm qatar o dövr üçün ən sürətli **parovoz**, yataq vaqonları, vaqon-restoran və rahat **kupelərlə** təchiz olunmuşdu. “Şərq ekspresi” Parisdən İstanbula səfər edir, Avropanın bir çox paytaxt şəhərlərindən keçirdi. Qatarın şəraiti və sərnişinlərə xidmət dünyanın ən yaxşı hotellərindəki kimi idi. Bu qatarla o dövrün ən zəngin adamları, hətta dövlət başçıları səyahət edirdilər. Məşhur detektiv yazıçısı Aqata Kristinin “Şərq ekspresində qətl” romanında hadisələr məhz bu qatarda baş verir.

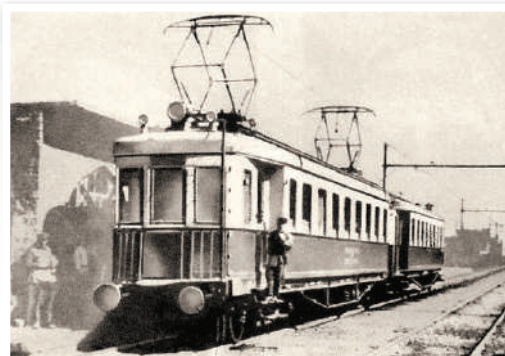
Dəmir yolu dünya iqtisadiyyatının, ölkələr arasında mal mübadiləsinin inkişafına güclü təkan verdi. Artıq qatarlar irihəcmli, ağır yükləri bir şəhərdən digərinə daşıyır, gəmilərə boşaltmaq üçün dəniz limanlarına çatdırırdılar.

XIX əsrin 2-ci yarısında neftlə zəngin olan Bakı sənaye mərkəzinə çevrilmişdi. Hökumət və iri sənayeçilər mədənlərdə hasil olunan minlərlə ton maye yanacaq neft emalı zavodlarına və başqa ölkələrə çatdırmaq üçün asan və ucuz yollar axtarırdılar. Bu, Azərbaycanda ilk dəmir yolunun açılmasına səbəb oldu.

1880-ci ildə **istismara** verilmiş Bakı – Suraxanı – Sabunçu dəmir yolunun uzunluğu cəmi 20 km idi. Bu dəmir yolundan, əsasən, nefti zavodlara daşımaq üçün istifadə olunurdu. Üç il sonra isə Bakı – Tbilisi dəmir yolu ilə qatarlar Bakı neftini Gürcüstana, oradan isə Avropaya çatdırırdı. Bu marşrutla ilk dəfə olaraq neft sisternlərlə daşınmağa başlandı.

XIX əsrin sonlarında dünyada dəmir yolları minlərlə kilometri əhatə edirdi. Qatarlar sənişin və yük daşınmasını həyata keçirən əsas nəqliyyat vasitəsinə çevrilmişdi. Lakin qatarların fasiləsiz hərəkətini təmin etmək üçün stansiyalarda su və yanacaq ehtiyatı olmalı idi. Bütün bunlar çoxlu güc və zaman tələb edirdi. Buna görə də XX əsrin əvvəllərində ölkələr dəmir yollarını elektricləşdirməyə başladılar. Beləliklə, elektrovozlar meydana çıxdı və əsas dəmiryol nəqliyyatına çevrildi. 1924-cü ildə keçmiş SSRİ məkanında ilk olaraq Bakı – Suraxanı – Sabunçu dəmir yolu elektricləşdirildi.

Artıq 200 ilə yaxındır ki, dəmir yolu dünya nəqliyyat **sistemində** mühüm yer tutur. Əminliklə demək olar ki, qatar və dəmir yolunun ixtirası dünyada nəqliyyatın **lokomotivinə** çevrildi.

Söz boğçası

- istismar • lokomotiv • parovoz
- rels • ekspres • kupe • sistern

Söz ehtiyatı

b Şəkildə lokomotivi göstərin.

c “Lokomotiv” sözünün etimoloji mənası ilə tanış olun və tapşırıqları yerinə yetirin.

Lokomotiv sözü latın dilində “yerindən tərpətmək” mənasını verir.
Loko – “yer”, **moveo** – “tərpətmək, hərəkətə gətirmək” deməkdir.

• Verilmiş sözlərin izahlarını oxuyun və onların “lokomotiv” sözü ilə etimoloji bağlılığını izah edin.

Motivasiya – insanı məqsədyönlü hərəkətlərə sövq edən, stimullaşdırıcı səbəb.

Lokal – məhdud bir yerə aid olan, həmin ərazinin hüdudlarından kənara çıxmıyan.

ç Mətnin sonuncu cümləsində işlənmiş “lokomotiv” sözünün kontekstə uyğun mənasını izah edin. Məcəzi mənada işləndiyini əsaslandırın.

- d Müzakirə.** Mətnə *lokomotiv* və *parovoz* sözləri sinonim kimi işlədilmişdir. *Parovoz* sözünün etimoloji mənası ilə tanış olun. Sizcə, Azərbaycan dilində bu sözlərdən hansını işlətmək daha düzgün olardı?

Parovoz sözü rus dilində “par” (buxar) və “voz” (daşıma) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır.

Düşün və cavab ver

- 2 a** 1-ci abzasda fərqləndirilmiş cümləni izah edin və həmin fikri genişləndirin.
- b** Mətnə verilmiş ən vacib məlumatları sadalayın. Bu məlumatlar hansı dövrü əhatə edir? Sübut edin ki, mətnə həm xronoloji ardıcılıq, həm də səbəb-nəticə əlaqəsi var.
- c** Ceyms Vatt haqqında haşiyədə verilmiş informasiya mətnin hansı hissəsinə uyğun gəlir?
- ç** Rəssamın çəkdiyi illüstrasiyanı nəzərdən keçirin. Bu şəkli mətnin hansı hissəsinə aid etmək olar? Illüstrasiyaya əsasən həmin hissəni genişləndirib nəql edin.

Yazı. Dinləmə 17

- d** Faktları qeyd etməklə “Metropoliten” mətnini dinləyin. Verilmiş plan əsasında informativ mətn yazın.
1. İlk metro
 2. London metrosunun açılışı
 3. Metronun üstün cəhətləri
 4. Bakı metropoliteni
- e** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnləri müqayisə edin. Mətnlərdəki mövzu və məzmun yaxınlığını izah edin.

“L” samiti ilə başlayan bəzi şəkilçilərin tələffüzü

3a Fərqləndirilmiş sözlərin tərkibini müəyyən edin.

Nümunə asanlaşır – asan+laş+ır

asan – sifət, -laş – sifətdən feil düzəldən şəkilçi, -ır – indiki zaman şəkilçisi

1. Dərslər saat neçədə qurtaracaq?
2. Biz sanki **sehrli** aləmə düşmüşdük.
3. Gəmi sahilə **yaxınlaşdı**.
4. Nicatı **səslə**, tez gəlsin.
5. Gecə külək daha da **şiddətləndi**.
6. **Əsgərlikdə** olan qardaşım tezliklə evə qayıdacaq.

Yadda saxla “l” samiti ilə başlayan bəzi şəkilçilər

Samitlə bitən bəzi sözlərə “l” samiti ilə başlayan şəkilçilər qoşulduqda şəkilçinin ilk samiti fərqli tələffüz olunur: *atlı* [atdı], *canlı* [cannı], *dəyərli* [dəyərrı], *buzluq* [buzdux], *əsgərlər* [əsgərrər], *qızlar* [qızdar], *dərdləşmək* [dərtdeşməx'], *alqışlanmaq* [alqışdammax], *dənizlər* [dənizdər], *daşlıq* [daşdıx] və s.

b Cümlələrdə səhv yazılmış sözləri müəyyən edin.

1. Bağdan topladığımız narrardan şirə hazırlayacağıq.
2. Quyunun dərinniyi çox idi.
3. Ayxan sədaqətdi yoldaşdır.
4. Balığı duzdamax lazımdır.
5. Təmindən sonra parkın ərazisi genişdəndi.
6. Biz artıq dosdaşmışıq.

c **Qruplarla iş.** Tələffüz formasında verilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın. Nümunəyə əsasən orfoepik qaydalar tərtib edin.

I qrup: [sözdüx'], [uzunnux], [me:marrıx]

II qrup: [hazırramax], [izdəməx'], [düyünnəməx']

III qrup: [cəsa:rətdəmməx'], [tumarramax], [dannamax]

IV qrup: [fikirrəşməx'], [sərtdeşməx'], [cavannaşmax]

Nümunə

[qanatdı] – qanadlı, [şannı] – şanlı, [qarrı] – qarlı;

-lı⁴ şəkilçisi qoşulduğu sözdən asılı olaraq [-dı⁴], [-rı⁴], [-nı⁴] kimi tələffüz oluna bilər.

Gələcəyin nəqliyyatı

1a Gələcəyin nəqliyyatını necə təsəvvür edirsiniz? Hər bir nəqliyyat növü haqqında təxəyyülünüzdə uyğun danışın.

- Gələcəyin avtomobili
- Gələcəyin qatarı
- Gələcəkdə kosmosun fəthi

İlon Mask. Uğurun sirləri

Uğursuzluq pis bir şey deyil. Həyatda heç vaxt uğursuzluqla üzləşməmişinizsə, deməli, uğur qazanmaq üçün heç vaxt cəhd etməmişiniz.

İlon Mask

Amerikalı ixtiraçı və biznesmen İlon Mask 1971-ci ildə Cənubi Afrika Respublikasında doğulub. İlk qazancını 12 yaşında kompüter oyunları hazırlayıb satmaqla əldə edib. Daha sonra Kanadaya, oradan isə ABŞ-yə köçüb. Burada o, qardaşı ilə birlikdə şirkətlər üçün proqram təminatı hazırlamağa başlayıb, sonradan daha mürəkkəb layihələrlə məşğul olub.

“SpaceX”

2002-ci ildə İlon Mask “SpaceX” (Speys iks) adlı şirkət təsis etdi. O, planetlərarası nəqliyyat sisteminin yaradılması üzrə ağılsız layihələr hazırladı. Bu layihələrdə kosmik turizmin inkişafı, Ayda və Mars planetində insanlar üçün yaşayış məntəqələrinin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Şirkətin hazırladığı kosmik gəmi Marsa 100 adam və 120 ton yük çatdırmaq iqtidarındadır. İlon Maskın fikrincə, bəzi **asteroidlərdə** xeyli faydalı ehtiyatlar, habelə qiymətli metallar var. Onun layihələri bu ehtiyatlardan bəşəriyyətin gələcəyi üçün istifadə etməyə imkan verə bilər.

Maskın kosmosla bağlı başqa bir layihəsi “Starlink” adlanır. Bu layihəyə görə, insanlar planetimizin istənilən nöqtəsində sürətli internetlə təmin olunurlar. Bunun üçün kosmik gəmilər Yerətrafi orbitə internet-peyklər çıxarır. 2023-cü ilin sonuna qədər “SpaceX” kosmosa 1800-ə qədər internet-peyk göndərmişdi. İlon Mask elan edib ki, yaxın zamanlarda onların sayı 30 000-ə çatacaq.

“Hyperloop”

2012-ci ildə İlon Mask jurnalistlərə **intervüsündə** özünün “Hyperloop” (Hayperlup) layihəsini elan etdi. Bu layihə **vakuumlu** boruda sürətlə hərəkət edən qatarların yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Maskın dediyinə görə, bu qatar təyyarədən sürətli və sənişinlərin daşınması üçün çox rahat olacaq.

Az bir müddətdə “Hyperloop”un sınaq modeli yaradıldı. Dünyanın bir neçə ölkəsində bu layihəni geniş miqyasda həyata keçirmək üçün hazırlıq işlərinə başlandı.

“Tesla”

2003-cü ildə ABŞ-də elektromobillər istehsal edən “Tesla” şirkəti yaradıldı. Lakin bu şirkət uzun müddət uğurlu fəaliyyət göstərə bilmədi. Nəhayət, İlon Mask “Tesla”nın baş direktoru seçildikdən sonra avtomobil həvəskarlarının bu markaya marağı artdı. 2015-ci ildə *Tesla* “əsrin avtomobili” adına layiq görüldü. Bu bir daha sübut etdi ki, İlon Mask istedadlı mühəndis və ixtiraçı olmaqla yanaşı, həm də bacarıqlı biznesmendir.

Mask ilk dəfə olaraq elektromobillərə günəş panelləri quraşdırdı və, beləliklə, batareyaların enerji ilə fasiləsiz qidalanmasını təmin etdi. Onun ixtira etdiyi avtopilot proqramı yoldan asılı olaraq maşının sürətini və istiqamətini tənzimləyir.

Süni intellekt

İlon Maskın yaratdığı şirkətlərdən biri də “OpenAI” (Açıq Süni İntellekt) adlanır. İxtiraçının fikrincə, gələcəkdə robotlar nəzarətdən çıxarsa, bəşəriyyət üçün böyük təhlükə yarana bilər. Ona görə də hər bir süni intellekt qurğusu insanlara fayda gətirmək üçün yaradılmalıdır.

2019-cu ildə İlon Mask süni intellekt sahəsində özünün son layihəsini – N1 beyin çipini nümayiş etdirdi. O bildirdi ki, bu çipi canlıların beyninə yerləşdirməklə onları daha ağıllı etmək mümkündür. Belə insan həm təbii, həm də süni intellektin üstünlüklərini özündə birləşdirə bilər.

“Dəmir adam”

İlon Mask dünyanın ən zəngin insanıdır. 2021-ci ildə onun varidatı 300 milyard dollara çatdı. Bununla belə, milyarder durmadan yeni möhtəşəm layihələr üzərində çalışır, onları həyata keçirmək üçün əlindən gələni edir.

İlk baxışdan elə təsəvvür yaranır ki, Maskın bütün planları çox asanlıqla həyata keçir. Amma bu nəhəng işlərin arxasında çətinliklər, maneələr, uğursuzluqlar və bütün bunları dəf etməyə imkan verən böyük əzm və cəsarət dayanır.

Uşaqlıqdan elmi fantastika **pərəstişkarı** olan Mask “Ulduz müharibələri” filmindəki kosmik gəminin adını ixtira etdiyi raketə vermişdi. “Falkon” adlı bu raket üç dəfə sınaqdan keçirilən zaman partlamışdır. İlon Mask xatirələrində yazır ki, əgər 4-cü sınaq da uğursuz olsa idi, “SpaceX” şirkəti **müflis** olacaqdı. Buna baxmayaraq, o, riskə gedir və sonuncu sınaq uğurla nəticələnir.

“Tesla” avtomobillərinin ilk vaxtlar alışıb yanması bu maşınların təhlükəsizliyinə şübhə oyatmışdı. Müxtəlif vaxtlarda maşınlardakı nasazlıqlar onların istehsalında ləngiməyə səbəb olmuşdu. Lakin İlon Maskın söyləri nəticəsində “Tesla” nəinki istehsalını dayandırmadı, hətta avtomobil sənayesində ön sıralara çıxdı. Bu gün elektromobil dedikdə yada düşən ilk marka “Tesla” olur.

Mask kimi insanlar heç vaxt təslim olmurlar, hər dəfə yığıldıqdan sonra yenidən ayağa durub mübarizəni davam etdirirlər. Məhz belə insanlar başqalarına örnək olur, bəşəriyyəti irəliyə doğru aparırlar.

Bu, maraqlıdır

“Dəmir adam” filminin rejissoru superqəhrəman Toni Stark obrazını İlon Maskdan ilhamlanaraq yaratmışdır. Hətta filmin bəzi epizodları “SpaceX” şirkətində çəkilmişdir.

Söz boğçası

- asteroid • intervü • vakuum
- pərəstişkar • müflis

Nə anladın?

b Mətnə İlon Maskın hansı layihələri haqqında danışılır?

- Günəş panelləri istehsal edən “SolarCity” (Solar siti) şirkətinin yaradılması
- Müasir tipli elektromobillərin istehsalı
- İnternet-peyklərin kosmosa göndərilməsi
- “PayPal” (Pey Pal) elektron ödəniş sisteminin yaradılması
- Vakuumda hərəkət edən sürətli qatarların yaradılması
- İnsan beyninə süni intellekt daşıyıcısının yerləşdirilməsi
- Avtomobillər üçün yeraltı yollar şəbəkəsinin yaradılması
- “Twitter” (Tvitteer) sosial şəbəkəsinin yenidən qurulması

Düşün və cavab ver

- c** Mətnin hansı hissəsi epigrafdə verilmiş fikri təsdiq edir?
- ç** Mətni yazmaqda müəllifin məqsədi ilə bağlı fikirlərdən birini seçin və mətnə istinad etməklə seçiminizi əsaslandırın.
- a) gələcəyə yol açan texnologiyalar haqqında məlumat vermək
 - b) oxucunu İlon Maskın fəaliyyəti ilə tanış etmək
 - c) İlon Maskın xarakterini açmaq
 - d) böyük yeniliklərin insan xarakteri ilə bağlı olduğunu sübut etmək
- d** Oxuduğunuz mətnə istinad etməklə aşağıdakı aforizmləri əsaslandırın və ya təkzib edin.
1. Şans beynini işlədənlərin üzünə gülür.
Lui Paster (1822–1895), fransız kimyaçısı
 2. Artıq hər şey icad olunub, yeni heç nə qalmayıb.
Çarlz Duell (1850–1920), Amerika Patent İdarəsinin rəhbəri
 3. Ən böyük uğur heç vaxt yığılmamaq deyil, hər dəfə yığılandan sonra ayağa qalxmamaqdır.
N.Mandela (1918–2013), Cənubi Afrika Respublikasının prezidenti

- 2 a** Təsəvvür edin ki, İlon Maskın Marsda şəhərsalma, kosmik turizm layihələri həyata keçib və siz Marsa səyahət imkanı əldə etmişiniz. Bu planetdə insanların həyatı və yaşayış məntəqəsini necə təsəvvür edirsiniz?
- Təxəyyülünüzdən və aşağıdakı təlimatdan istifadə etməklə “Mars planetində bir gün” mövzusunda reportaj hazırlayın.
- Şəhəri adlandırın.
 - Şəhər sakinlərini, onların geyimini təsvir edin.
 - Planetlərarası kosmik uçuşlar barədə məlumat verin.
 - Şəhər nəqliyyatı (“Hyperloop” və s.) ilə hərəkətinizi nəql edin.
 - Süni intellektin tətbiqi ilə bağlı məlumat verin.

Dinləmə 18

- 3 a** Qeydlər götürməklə “Elektromobilin tarixi” mətnini dinləyin. Götürdüyünüz qeydləri yaddaş xəritəsi üzrə qruplaşdırın.
1. Elektromobillər haqqında yanlış fikir
 2. Elektromobilin qızıl dövrü
 3. Elektromobil və “Tesla”

“-la” şəkilçisinin funksiyaları

4a Cümlələrdə fərqləndirilmiş “-la”nın funksiyasını müəyyən edin.

1. Gülayla Sevdə rəfiqədirlər.	a. İsimdən zərf düzəldib.
2. Bahar filmə həyəcanla baxırdı.	b. Qoşmanın şəkilçiləşmiş formasıdır.
3. Biz Gəncəyə qatarla getdik.	c. <i>İlə</i> bağlayıcısının şəkilçiləşmiş formasıdır.

Yadda saxla “-la” – bağlayıcı, qoşma, yoxsa zərf düzəldən şəkilçi?

*-la*² şəkilçisi sözlərə qoşularaq müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir:

1. ***İlə* bağlayıcısının** ixtisar forması kimi çıxış edir. Bu halda *-la*² sadalanan sözlər arasında işlənərək və bağlayıcısını əvəz edir: *Atamlə anam səfərdən qayıtdılar.*
 2. ***İlə* qoşmasının** ixtisar forması kimi çıxış edərək vasitə, birgəlik mənası yaradır: *Qələmlə işarə etdi. Nigarla görüşdü.*
 3. Əsasən, mücərrəd isimlərə qoşularaq **zərf düzəldir**: *Qəzəblə dilləndi. Həvəslə işlədik.*
- Hər bir halda *-la*² şəkilçisi [-nan²] şəklində tələffüz olunur: *maşınla* [maşınnan], *hirsle* [hirsnen].

b Fərqləndirilmiş sözlərdə tələffüz formasında verilmiş şəkilçilərin funksiyasını müəyyən edin.

1. Torpağın nəmliyini əlimnen yoxladım.
2. Yaşıl kələmnen ispanaq göz üçün faydalıdır.
3. Gəlişinizi səbirsizliknen gözləyəcəyik.

Yadda saxla Saitlə bitən sözlərdə “ilə” köməkçi sözünün deyilişi və yazılışı

İlə qoşması və bağlayıcısı saitle bitən sözlərdən sonra ayrı yazılır və [-ynan²] kimi tələffüz olunur: *gəmi ilə* [gəmiynən], *səliqə ilə* [səliqəynən], *bacısı ilə* [bacısıynən]. Aşağıdakı ifadələrdə *ilə* sözə bitişik yazılır:

etibarilə, məqsədilə, münasibətilə, vasitəsilə, vaxtilə

c Fərqləndirilmiş sözləri düzgün yazın. Onların tələffüzü ilə yazılışı arasındakı fərqi izah edin.

1. Ora **metroyla** getmək yaxşı olar.
2. Rəssam **fırçaynan** boyanı çantasına qoydu.
3. Sizi bayram **münasibəti ilə** təbrik edirəm.
4. Bu haqda radio **vasitəsiynən** elan verildi.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1** Söz sırasını bərpa etməklə cümlələr qurun. Cümlədə söz sırası ilə bağlı qaydalardan çıxış edərək cavabınızı əsaslandırın.
 1. Dəhlizində dibçək məktəbin qoyulmuşdu çoxlu geniş
 2. Külək yarpaqlarını şiddətli töküdü yerə ağacların
 3. Teatrda tamaşaya uşaqlar baxdılar maraqlı
- 2** Cümlədə söz sırasını elə dəyişin ki, fərqləndirilmiş söz məntiqi vurğu ilə deyilsin.
 1. Kamran **noyabrda** kitab sərgisinə gedəcək.
 2. **Müəllim** şagirdləri ekskursiyaya apardı.
- 3** Hansı cümlələrdə inversiya baş verib? Həmin cümlələrdə söz sırasını bərpa edin.
 1. Yayda çəkar zəhməti, qışda görər ləzzəti. (*Atalar sözü*)
 2. Ortada yeyir, qıraqda gəzir. (*Atalar sözü*)
 3. Açdı çiçəkli güllər,
Dilə gəldi bülbüllər. (*S.Vurğun*)
 4. Ulduzlar havanın bağrını dəlir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir. (*S.Vurğun*)
- 4** Cümlələrdə səhv yazılmış sözləri müəyyənləşdirin. Səhvləri izah edin.
 1. Çobanlar mal-qaranı yaylağa çıxarıllar.
 2. Bizimlə gəzintiyə gedərsiz?
 3. Mən bu il marafonda iştirak edəcəm.
- 5** Orfoqrafik normalara uyğun olaraq sözlərə şəkilçi artırın.
 1. Sərnişin... (nər/lər) avtobus... (lara/dara) mindilər.
 2. Atam günortaya qədər bağda iş... (dədi/lədi).
 3. XVIII əsrdə Azərbaycanda xan... (lıqlar/nıxlar) yarandı.
 4. Təhsilli və savad... (lı/dı) olmaq hər zaman vacibdir.
- 6** Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin yazılışında yol verilmiş səhvi izah edin.
 1. Mən dik yoxuşu **gücnən** çıxdım.
 2. Cahid **qardaşıynan** məşqə getdi.
 3. İkimiz də **aramnan** addımlayırdıq.
 4. **Babamnan** Səməd əmi müharibə veteranıdır.

1-ci
fəsil

1a Aşağıda verilmiş məlumatlara əsasən “Müasir dövrdə kitab necə ərsəyə gəlir?” mövzusunda danışın.

Qlossari

Nəşriyyat – əsərin redaktə, bədii-texniki tərtibat işlərini həyata keçirən, eləcə də onun kitab şəklində istehsalını və yayımını təşkil edən yaradıcılıq müəssisəsi.

Mətbəə – çap məhsulları (kitab, qəzet, jurnal, məcmuə və s.) istehsal edən fabrik; poliqrafiya müəssisəsi.

Redaktə – əsərin dil-üslub, eləcə də məzmun-struktur cəhətdən təkmilləşdirilməsi.

Tərtibat – kitabdakı materialların estetik normalara uyğun düzülüşü; dizayn.

Qəlib – məhsulu istehsal etmək, çoxaltmaq üçün istifadə olunan forma; şablon.

I mərhələ. NƏŞRİYYATDA

Müəllif əsərini nəşriyyata təqdim edir.

Əsər redaktə olunur.

Rəsm-tərtibat işləri görülür.

II mərhələ. MƏTBƏƏDƏ

Kitabın qəlibi hazırlanır.

Səhifələr çap olunur.

Kitab cildlənir.

b Yazı yazmaq üçün istifadə olunan hansı materialları tanıyırsınız? Onların işlənmə ardıcılığını müəyyən etməklə bu haqda bildiklərinizi danışın.

a. ipək b. kağız c. papirus ç. perqament d. daş e. gil

Qədimdə kitab işi

Bəzi ixtiralar tarixin axarını dəyişdirməklə bütövlükdə bəşəriyyətin, **sivilizasiyanın** inkişafında böyük rol oynayıb. Məsələn, yazının və kağızın ixtirası kitabın yaranmasına **zəmin** yaradıb. Bəs, görəsən, nəşriyyat və **poliqrafiyanın** olmadığı dövrdə kitablar necə hazırlanırdı?

Yaxın Şərqi bir çox ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da hökmdar saraylarında kitab emalatxanaları fəaliyyət göstərirdi. Burada kitab üzü köçürmək, tərcümə etmək, cildləmək və s. üçün hər şərait yaradılırdı. Emalatxanalarda xəttatlar, miniatürçülər, cildçilər çalışırdılar.

Gözəl xətti olan xəttatlar müəlliflərin əsərlərinin üzünü köçürürdülər. Ona görə də bu dövrdə yaradılan kitablar “əlyazma” adlandırılır. Bu, bilik, zəhmət və zaman tələb edən məsuliyyətli bir iş idi. Elə buna görə də qədimdə xəttatlıq nüfuzlu sənət növlərindən biri sayılırdı. Məşhur xəttatların adları kitab müəllifləri ilə yanaşı çəkiliirdi.

Yəqin ki, oxucu üçün maraqlı olar: xəttat gündə neçə misra yazı bilərdi? Ustad xəttatlar gündə səkkiz-on beytə qədər şeir köçürə bilirdilər. Lakin ustalıq yalnız məhsuldarlıqla ölçülmürdü. Tarixi mənbələrdə bununla bağlı belə bir rəvayət var.

Bir dəfə Buxara xanı Əbdüləziz öz sarayının baş xəttatı Xacə Yadigara tapşırır ki, Hafizin “Divan”ının üzünü köçürsün və ondan soruşur:

- Ustad, gündə neçə beyt köçürə bilərsən?
- Əgər çalışsam, gündə on beyt köçürə bilərəm.

Əbdüləziz deyir:

– Mən eşitmişəm ki, Çində qırx ilə bir çini qab düzəldirlər, Bağdadda isə gündə yüz ədəd. Bunların hər ikisinin qiymətini sən, sözsüz ki, bilirsən. Bu sənət də belədir. Gündə on beyt köçürülən xətdə nə gözəllik ola bilər? Əgər səbrin çatırsa, gündə bir beyt, çatmazsa, iki beyt köçür.

Xacə Yadigar bu tapşırıqdan sonra Hafizin “Divan”ını 7 ilə tamamlamışdı. Bu hesabla “Xəmsə” (N.Gəncəvi), “Şahnamə” (Ə.Firdovsi) kimi şah əsərlərin üzünün neçə ilə köçürüldüyünü təsəvvür etmək olar.

Tanınmış xəttatların zəhmət haqqı xeyli baha olurdu. Deyilənə görə, adlı-sanlı xəttatlara bir beytin üzünü köçürmək üçün bir qızıl onluq verirdilər.

Kitab işində miniatürçülərin rolu əvəzsiz idi. Bu sənətkarlar kitabların səhifələrini, cildlərini **nəfis** miniatürlərlə bəzəyirdilər. Orta əsrlərin ən görkəmli rəssamlarından biri Sultan Məhəmməd olub. O, Firdovsinin “Şahnamə”sinə, Hafizin “**Divan**”ına, Nizaminin “Xəmsə”sinə **misilsiz** rəsmlər çəkib. Onun bu nadir yaradıcılıq nümunələri indi də dünyanın ən məşhur muzey və kitabxanalarında saxlanılır.

Mahir **cildçilər** də kitab mədəniyyətinə layiqli **töhfələr** vermişlər. Məsələn, XVI əsrin məşhur rəssamı, xəttatı, şairi Mir Seyidəli kitab cildləri hazırlamaqda çox məharətli idi. O, Nəvainin “Divan”ının cildini hazırlamışdı. Londonda keçirilmiş sərgidə bu kitab nəfis cild tərtibatına və miniatürlərinə görə sərginin ən dəyərli eksponatı kimi qiymətləndirilmişdi.

Beləliklə, elmin və ədəbiyyat nümunələrinin gələcək nəsillərə ötürülməsində, xalqın intellektual-mədəni səviyyəsinin yüksəlməsində kitab ustalarının böyük rolu olmuşdur.

Söz boğçası

- poliqrafiya • cildçi • misilsiz • divan
- sivilizasiya • töhfə • zəmin • nəfis

Söz ehtiyatı

C Hansı cümlədə “divan” sözü mətndəki mənasında işlənmişdir?

1. Oturmaq və uzanmaq üçün taxt. *Babam divanda oturub qəzet oxuyurdu.*
2. Bir şairin şeirlər külliyyatı (lirik şeirlər məcmuəsi). *Füzulinin “Divan”ı Şərq poeziyasının ən gözəl nümunələrindəndir.*
3. Orta əsrlərdə Yaxın Şərq ölkələrində məhkəmə, dəftərxana funksiyası yerinə yetirən dövlət qurumu. *Divanın qərarını eşidib məyus oldu.*

- “Divan qurmaq”, “divan tutmaq” ifadələri “divan” sözünün hansı mənası ilə bağlıdır?

- Ç** Aşağıdakı cümlədə “şah” sözünün məcazi mənada işləndiyini sübut edin. Həmin mənanın həqiqi mənə ilə əlaqəsini müəyyənləşdirin.

Bu hesabla “Xəmsə” (N.Gəncəvi), “Şahnamə” (Ə.Firdovsi) kimi şah əsərlərin üzünün neçə ilə köçürüldüyünü təsəvvür etmək olar.

Nə anladın?

- d** Mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- Orta əsrlərdə Yaxın Şərqdə kitab emalatxanaları harada yaradılırdı?
- Kitab emalatxanalarında hansı peşə sahibləri fəaliyyət göstərirdilər?
- Azərbaycanda hazırlanan ilk kitab hansıdır?
- Xəttatlıq sənəti nə üçün böyük nüfuz qazanmışdı?

Düşün və cavab ver

- 2 a** “Qədimdə kitab işi” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir? Məqsəddən asılı olaraq mətnin növünü müəyyən edin.

- Yazı və kağızın ixtirasının bəşər tarixi üçün önəmli olduğunu *sübut etmək*
- Kitabın hazırlanması texnologiyasını *izah etmək*
- Orta əsrlərdə Yaxın Şərqdə kitab mədəniyyəti haqqında *məlumat vermək*

- b** Haşiyədə verilmiş rəvayət mətndəki hansı fikri təsdiq edir?

- c** Mətni məzmunu uyğun yarımbaşlıqlarla adlandırın.

- Ç** Aşağıdakı məlumatlardan istifadə etməklə “Qədimdə kitab işi” mətninin hansı hissələrini genişləndirmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

Azərbaycanın məşhur xəttatlarından biri də Cəfər Təbrizi idi. O, “Xəmsə” (N.Gəncəvi), “Gülüstən” (S.Şirazi), “Şahnamə” (Ə.Firdovsi) kimi əsərlərin üzünü köçürmüşdü. Bu kitablar hazırda İstanbul, Tehran kimi şəhərlərin kitabxanalarında saxlanılır.

Hər bir xalqın yazısı, yazı alətləri, yazı materialları, kitab və kitabxana tarixi dünya mədəniyyəti tarixinin bir qolu, tərkib hissəsidir. Azərbaycan xalqının da yazı və kitab tarixi çox qədim zamanlara gedib çıxır.

Diqqət et

Mətn yazarkən müəllif tərəfindən seçilən söz və ifadələr, cümlə quruluşları onun üslubunu müəyyənləşdirir. Bədii mətnlərdə məcazi mənali söz və ifadələrdən, danışq tərzinə yaxın cümlələrdən istifadə edilir. Qeyri-bədii mətnlərdə isə daha çox terminlərə, elmi ifadələrə və s. rast gəlirik.

- d** “Qədimdə kitab işi” mətnində haşiyədəki hissə hansı xüsusiyyətlərinə görə əsas mətndən fərqlənir? Sizcə, qeyri-bədii mətnlərdə bədii üslubdan hansı məqsədlə istifadə edilir? Oxuduğunuz mətnə istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.

Dinləmə 19

- 3 a** “Zər qədrini zərgər bilər” mətnini dinləyin. Mətnə hansı tarixi şəxsiyyətlərin adı çəkilir? Əlavə biliklərinizə əsasən bu şəxsiyyətlər haqqında danışın.

- b** Dinlədiyiniz mətni “Qədimdə kitab işi” mətninin hansı hissəsinə əlavə edərdiniz?

Yazı

- c** Sizcə, “Qədimdə kitab işi” mətni xronoloji mətndir, yoxsa qeyri-xronoloji? Fikrinizi əsaslandırın.
- ç** Bu mövzuda xronoloji mətn yazsaydınız, məzmununda və strukturunda hansı dəyişikliklər edərdiniz?

Diqqət et

Bəzi informativ mətnlərdə hadisələrin zaman ardıcılığı gözlənilmir. Bu cür qeyri-xronoloji mətnlər ümumi mövzunun komponentləri olan altmövzular üzrə yarımbaşlıqlara bölünür. Məsələn, “Qədimdə kitab işi” mətninin əsas hissəsini üç yarımbaşlıq ayırmaq olar: 1. Xəttatlar. 2. Miniaturçular. 3. Cildçilər.

- d** Aldığınız məlumatlara və aşağıdakı cədvələ əsasən “Qədimdə və müasir dövrdə kitab işi” mövzusunda qeyri-xronoloji mətn yazın.

Qədimdə	Müasir dövrdə	
Kitab emalatxanaları	Nəşriyyat	Mətbəə
Xəttat • Əsərlərin uzunun köçürülməsi Miniaturçu • Rəsmlərin çəkilməsi Cildçi • Cildin hazırlanması, kitabın cildlənməsi	Naşir • Kitabın nəşri və yayımı prosesinin təşkili Redaktor • Əsərin redaktəsi Dizayner • Tərtibat işləri	Çapaqədərki proses • Qələbin hazırlanması Çap prosesi • Səhifələrin çapı Çapdan sonrakı proses • Cildləmə

Mənsubiyyət şəkilçisinin yazılışı

- 4 a** Verilmiş sözlərə mənsubiyyət şəkilçisi artırın. Şəkilçilər arasındakı fərqi səbəbini izah edin.

mənim $\begin{cases} \text{dəftər...} \\ \text{quzu...} \end{cases}$

sənin $\begin{cases} \text{dəftər...} \\ \text{quzu...} \end{cases}$

onun $\begin{cases} \text{dəftər...} \\ \text{quzu...} \end{cases}$

bizim $\begin{cases} \text{dəftər...} \\ \text{quzu...} \end{cases}$

sizin $\begin{cases} \text{dəftər...} \\ \text{quzu...} \end{cases}$

onların $\begin{cases} \text{dəftər...} \\ \text{quzu...} \end{cases}$

Yadda saxla

Tale, mənafe, mənbə, mənsə, mövqe, nə, su sözlərinə mənsubiyyət şəkilçisi artırıqda köklə şəkilçi arasına *y* bitişdirici samiti əlavə edilir:
tale-yim, mənafe-yin, mənbə-yi, nə-yimiz, mövqe-yiniz, mənsə-yi, su-yumuz.

- b** Sözləri uyğun gələn mənsubiyyət şəkilçisi ilə yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Etimologiya sözlərin mənşə...ni öyrənir.
2. Bu məsələ ilə bağlı öz mövqe...mi bildirməliyəm.
3. O yaşlı qadın sənin nə...dir?

- c** Cümlələrdə rəqəmlə yazılmış saylara diqqət yetirin. Hansı şəkilçi yazıda ixtisar olunub?

1. Noyabrın 8-də atəşfəşanlıq olacaq.
2. Sənin ad günün ayın 30-dadır?
3. Yeni binaların 4-də sakinlər yaşayır.

Yadda saxla Rəqəmlə yazılan miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı

Rəqəmlə yazılan saylara mənsubiyyət və hal şəkilçisi qoşulduqda mənsubiyyət şəkilçisi ixtisar olunur:

Almaların 3-nü (üçünü) götürdüm.

Martın 2-nə (ikisinə) kimi görüşəcəyik.

Tədbir ayın 8-dədir (səkkizindədir).

Rəqəmlə yazılan saylara mənsubiyyət və xəbərlilik şəkilçiləri qoşulduqda hər iki şəkilçi yazılır: *Bu gün ayın 12-sidir (on ikisidir).*

- ç** Sözlə verilmiş sayları rəqəmlə yazın. Şəkilçilərin yazılışı ilə bağlı fikrinizi əsaslandırın.

1. Şagirdlərin ikisi növbətçi olacaq.
2. İclasımız ayın dördündədir.
3. Yanvarın iyirmi yeddisində qış tətili başlayır.

Kitab çapı

- 1a Sizcə, hansı ixtira kitab işinin inkişafına səbəb olmuşdur?
- b Mətni oxuyun və kitab işinin inkişafı ilə bağlı vacib məqamları qeyd edin.

Kitab nəşrində ilk addımlar

Dövr, zaman dəyişdikcə kitabə maraq artdıqca əlyazma kitablar oxucu tələbatını ödəyə bilmirdi. Buna görə də kitab çapı, yəni kitabların üzünün **mexaniki** üsulla çoxaldılması insanları düşündürməyə başladı. Aydınır ki, nəyi isə **kütləvi** sayda çoxaltmaq üçün əvvəlcə onun qəlibini hazırlamaq lazımdır. Kitab çapında atılan ilk addımlar da bu sadə ideyanın dərk olunması ilə başladı.

Kitabların əlyazma deyil, mexaniki üsulla hazırlanması ideyası ilk dəfə VIII əsrdə Çində və Koreyada yaranmışdı. Lakin Şərqdə yaranan çap üsulu o qədər də səmərəli deyildi, bu səbəbdən dünyada geniş yayılmadı. Buna görə də Avropada kimsə yenidən “velosiped icad etməli” idi.

İohan Qutenberq

Tarix boyu bir çox şəxslər öz kəşfləri və ixtiraları ilə həyatın gedışatını dəyişdiriblər. Bu ixtiraçılar arasında İohan Qutenberq xüsusi yer tutur. Tarixçilər onun haqqında belə deyirlər: *“O, dünyanı zənginləşdirmək və maarifləndirmək üçün bilik və müdriklik xəzinəsini zülmətdən çıxarmağa imkan verdi”*. Həqiqətən də, kitab çapının ixtirası bəşəriyyət üçün təkerin ixtirası qədər əhəmiyyətli olub.

XV əsrdə alman ixtiraçısı İohan Qutenberq çap **dəzgahı** yaratdı. Bir müddət sonra isə çap prosesini avtomatlaşdıraraq bu işi daha da təkmilləşdirdi. Onun yaratdığı dəzgah hər hansı mətnin surətini az bir zamanda çoxlu sayda çıxarmağa imkan verirdi. Qutenberq 1445-ci ildə “Bibliya”dan 42 sətirlik bir hissə çap etdi. Bu, dünya tarixində ilk çap nümunəsi sayılır.

Çap maşınının ixtirası ilə Avropada kitab istehsalı geniş yayılmağa başladı. Mətbəələrin sayı günü-gündən artırdı. XV əsrin sonlarında yalnız Almaniyada 50-yə yaxın mətbəə fəaliyyət göstərirdi.

Müasir kitabın ixtiraçısı

Dünyada kitab nəşrinin inkişafında böyük rol oynamış nəşirlərdən biri də Aldo Manutsi olmuşdur. 1490-cı ildə İtaliyanın Venesiya şəhərində mətbəə qurmuş Manutsi yaradıcı və **novator** insan idi. O, qısa müddətdə kitabçılıq işində bir çox **innovasiyalara** imza atdı. İtalyan nəşirin gətirdiyi yeniliklərin çoxu bu gün də nəşriyyat işində geniş istifadə olunur.

Manutsi mətnləri aydın və oxunaqlı etmək üçün, ilk növbədə, durğu işarələrini **standartlaşdırdı**. Qədimdə yazıda durğu işarələrindən istifadə olunmurdu. Orta əsrlərdə isə hər bir müəllif mətn yazarkən özünəməxsus durğu işarələri işlədirdi. Bu müxtəliflik nəşirlər və oxucular üçün çətinlik yaradır, anlaşılmaqlıq səbəb olurdu. Manutsi bu çətinliyi aradan qaldırmaq məqsədilə “Müəlliflər üçün məsləhətlər” adlı kitabça hazırladı. Bu kitabı durğu işarələrindən istifadəyə dair ilk təlimat kitabı hesab etmək olar.

Aldo Manutsi çap **kalliqrafiyası** sahəsində də yeniliklər etdi. Onun yaratdığı bir çox şriftlərdən müasir dövrdə də istifadə olunur. Bundan başqa, istedadlı nəşir nazik, zərif və azca maili olan yeni şrift işləyib hazırladı. Əl yazısını xatırladan bu şrift “**kursiv**” adlandı. Ondan, əsasən, məndəki bəzi hissələri fərqləndirmək üçün istifadə edilir.

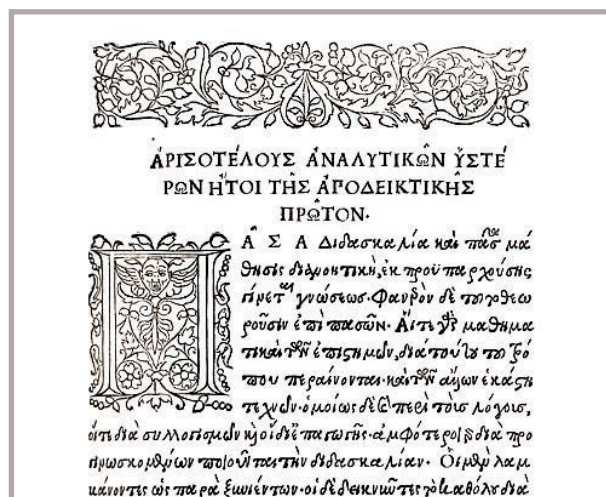
Manutsini ilk kitab dizayneri hesab etmək olar. O, çap səhifəsinin dizaynında normalar yaratdı: səhifələr nömrələndi, şriftlərin və mətnin kənarındakı boşluqların ölçüləri dəqiq riyazi prinsiplərə uyğun verildi.

Söz boğçası

- mexaniki • dəzgah • kursiv • novator
- format • qəlib • kütləvi • innovasiya
- standartlaşdırmaq • kalliqrafiya

Aldo Manutsi

Manutsinin ən diqqətçəkən tapıntısı kiçik **formatlı** kitabçaların çapı idi. Cib ölçüsünə uyğun hazırlanan kitabçalar ucuzluğuna və asan daşındığına görə oxucular üçün daha əlçatan oldu. Klassik və müasir əsərləri kiçik formatda nəşr etməklə nəşir geniş oxucu auditoriyası yaratdı. Artıq mütaliə etmək təkcə yazıçı və alimlərin deyil, hər kəsin sevimli məşğuliyyətinə çevrildi.

Beləliklə, kitab çapının ixtirası ədəbi əsərlərin və elmi fikirlərin tez bir zamanda geniş yayılmasına səbəb oldu. Bu da öz növbəsində maarifin, elmin, ədəbiyyatın, təhsilin inkişafına böyük təkan verdi.

Söz ehtiyatı

c Hansı cümlədə “format” sözü mətndəki mənasında işlənmişdir?

1. Hər hansı tədbirin təşkili və keçirilmə qaydası. *Veriliş tok-şou formatında hazırlanmışdı.*
2. Çap materiallarının (kağız, kitab və s.) standart ölçüsü. *A5 formatı.*
3. Kompüterdə saxlanılan faylın strukturu. *Faylları müxtəlif formatda (doc, pdf və s.) saxlaya bilərsiniz.*

ç Kursiv şriftlərə “italik” də deyilir? Mətnə əsaslanaraq bunun səbəbini təxmin edin.

d İzahlara əsasən “innovasiya” və “novator” sözünün eyni mənşəli olduğunu sübut edin.

Innovasiya [innovasiya] (lat. *innovato* – yenilənmə) – *isim* elmdə, iqtisadiyyatda və s.-də yenilik; texnoloji baxımdan təzə olan bir şey. □ *Innovasiya mərkəzi.*

Novator [navator] (lat. *novator* – yeniləşdirən) – *isim* müəyyən fəaliyyət sahəsində yeni ideya, forma və üsullar irəli sürən və gerçəkləşdirən şəxs. □ *Novator sənətkar.*

• Hər bir sözün izahını tərkib hissələrinə ayırın və aşağıda verilmiş ifadələrlə uyğunlaşdırın.

Glossari

• **Baş söz** – lüğətdə izahı verilən söz.

etimoloji mənə • nümunə • baş söz • nitq hissəsi • izah • tələffüz forması

e Kontekstə əsasən “velosiped icad etmək” ifadəsinin mənasını təxmin edin. Müəllimin izahını təxminlərinizlə müqayisə edin.

Nə anladın?

ə Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Kitabların mexaniki üsulla hazırlanması ideyası ilk dəfə nə vaxt və harada yaranmışdı?
2. Qutenberqin yaratdığı çap dəzgahı nə ilə fərqlənirdi?
3. Aldo Manutsi kitab işinə hansı yenilikləri gətirdi?

Düşün və cavab ver

- 2 a** Sizcə, kitab çapının ixtirası nə üçün məhz təkərin ixtirası ilə müqayisə edilib?
- Mətnin 1-ci hissəsində Qutenberq haqqında kursivlə verilmiş sözləri oxuyun və həmin fikri şərh edin.
 - *Əgər çap üsulu ixtira edilməsəydi...* cümləsini davam etdirərək kitab çapının ixtirasının əhəmiyyəti haqqında danışın.
- b** Mətnə əsasən İohan Qutenberq və Aldo Manutsinin kitab nəşri sahəsinə gətirdiyi yeniliklər haqqında danışın. Sizcə, onlardan hansının bu sahənin inkişafında daha böyük rolu var?
- c** Sizcə, Manutsini nə üçün “Müasir kitabın ixtiraçısı” adlandırırdılar?
- ç** Mətni yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir?
- İohan Qutenberq və Aldo Manutsinin tərcümeyi-halını vermək
 - Kitab çapı ixtirasının əhəmiyyətini vurğulamaq
- d** Təsəvvür edin ki, İohan Qutenberq və Aldo Manutsi haqqında bioqrafik mətn yazırsınız. Bunun üçün hansı məlumatları toplamaq lazımdır?

Dinləmə 20

- 3 a** “Yavaş-yavaş tələs” mətnini dinləyin. Suallara cavab verin.

- Manutsinin nəşriyyatı necə adlanırdı?
- Manutsinin nəşr etdiyi kitablar nə ilə fərqlənirdi?
- Yenilikçi nəşir oxucuların diqqətini necə cəlb edirdi?
- Manutsinin devizi nə idi?

- b** Hansı şəkildə Manutsinin yaratdığı nəşriyyatın emblemi verilmişdir?

- c** “Aldine” nəşriyyatının devizi haqqında fikirlərinizi bildirin.
- ç** Təsəvvür edin ki, nəşriyyat sahibisiniz. Bir nəşir kimi nəşriyyatınız üçün emblem və deviz hazırlayın. Emblemi və devizi sinfə təqdim edib izahını və seçiminizin səbəbini açıqlayın.

“O” və “bu” əvəzliliklərindən sonra vergül

- 4 a** “Kitab nəşrində ilk addımlar” mətnində deyilir: “Manutsi mətnləri oxunaqlı və anlaşıqlı etmək üçün durğu işarələrini standartlaşdırdı”. Sizcə, mətnin anlaşıqlı olmasında durğu işarələrinin hansı rolu var?
- b** Aşağıdakı cümlələri oxuyun. Hansı cümlə iki mənada başa düşülə bilər? Fikrinizi əsaslandırın.
1. O qoca balıqçı ilə dostluq edir.
 2. Bu isə Humayın oyuncağıdır.
 3. Bu gənc müəllimi narahat edirdi.
 4. O bizi məğlubiyyətdən xilas etdi.

Yadda saxla

O, bu əvəzlilikləri təyin vəzifəsində işləndikdə onlardan sonra vergül qoyulmur. Mübtəda vəzifəsində olanda isə *bu* əvəzliliklərdən sonra gələn sözlərə diqqət etmək lazımdır. Mübtəda vəzifəsində olan *o, bu* əvəzliliklərindən sonra:

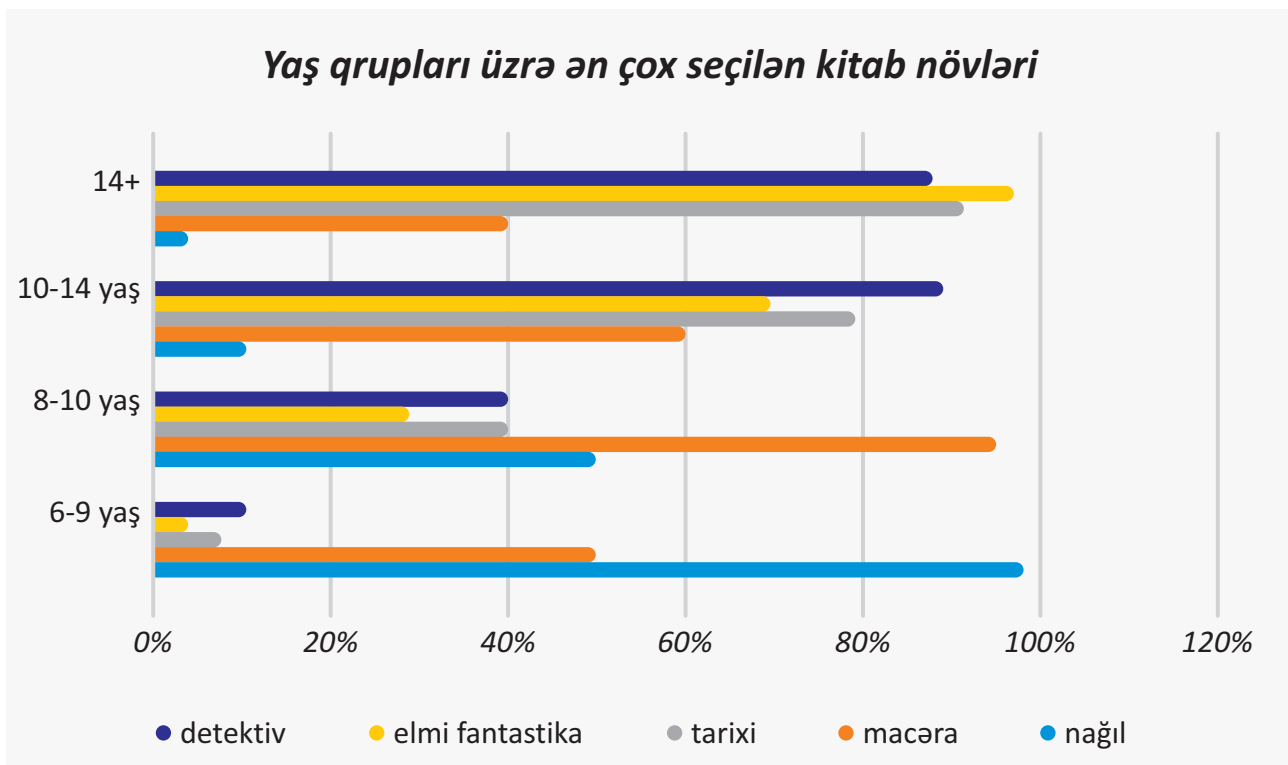
<i>isim, sifət, say, zərf, feili sifət gələrsə,</i> vergül qoyulur:	<i>əvəzlilik, feil, köməkçi nitq hissələri gələrsə,</i> vergül qoyulmur:
• <i>O, rəfdən kitab götürdü.</i> • <i>Bu, Sonanı çox narahat edirdi.</i>	• <i>O da olimpiadada iştirak edir.</i> • <i>Bu öz günahı idi.</i> • <i>O dedi ki, gec gələcək.</i>

- c** Hansı cümlələrdə “o” və “bu” əvəzliliklərindən sonra vergül qoyulmalıdır? Fikrinizi qaydalara uyğun əsaslandırın.
1. O heç bizə tərəf baxmırdı da.
 2. O Azərbaycanın Milli Qəhrəmanıdır.
 3. Bu maraqlı hekayədir.
 4. Bu sənin şəxsi fikrindir?
- ç** Hansı cümlələrdə “o” və “bu” əvəzlilikləri həm mübtəda, həm də təyin vəzifəsində düşünülə bilər?
1. O mağazanın sahibidir.
 2. Bu gülləri güldana qoyun.
 3. O hadisədən hələ çox danışılacaq.
 4. Bu qatarla gedəcək.

Naşirlər və oxucular

1a Diaqram əsasən suallara cavab verin:

1. Diaqramdakı məlumatlar hansı sorğunun nəticələrini əks etdirir?
2. Diaqramdakı üfüqi xətlər nəyi ifadə edir?
3. Hansı yaş qrupu nağıl oxumağı daha çox sevir?
4. Hər bir yaş qrupunda ən çox üstünlük verilən kitab növünü müəyyən edin və səbəbi haqqında fikirlərinizi söyləyin.

b Sınıfdə sorğu keçirin: hansı növ kitabları müətləə edirsiniz? Sorğunun nəticələrini diaqramda əks etdirin.

c Oxuduğunuz hər hansı bir kitab haqqında məlumat verin.

Təlimat

1. Kitabın adı və müəllifi haqqında məlumat verin.
2. Nəşr edildiyi ili və nəşriyyatın adını qeyd edin.
3. Mövzusu, qısa məzmunu haqda danışın.
4. Məhz bu kitabı seçməyinizin səbəbini qeyd edin. Kitab haqqında rəy bildirin.
5. Yoldaşlarınızın da bu kitabı oxuması üçün təşviqat aparın.

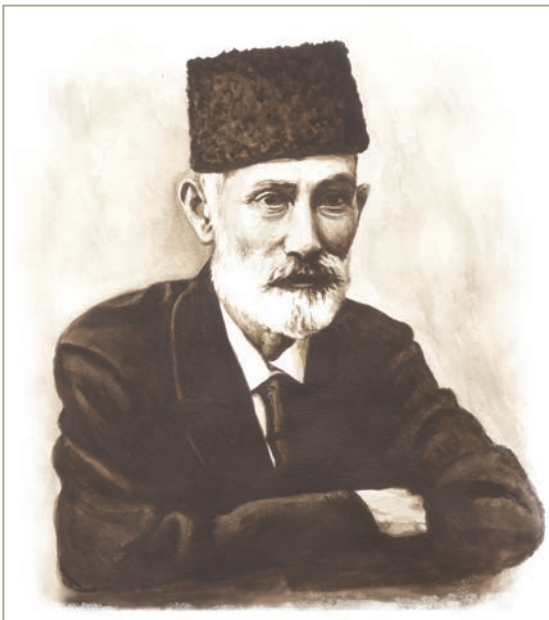
Azərbaycanda ilk nəşirlər

- 2a** Mütaliə etdiyiniz kitabın hansı nəşriyyatda hazırlandığına diqqət etmisinizmi? Hansı nəşriyyatların kitablarına üstünlük verirsiniz? Cavabınızı əsaslandırın.

Avropada çap üsulunun yaranmasından artıq 400 ildən çox bir vaxt keçmişdi. Amma Azərbaycanda kitablar hələ də əlyazma şəklində çoxaldılıb yayılırdı. Xəttat qələmi ilə kitabları kütləviləşdirmək gec və çətin başa gəlirdi. Buna görə də bəzi yazıçılar öz kitablarını Azərbaycandan kənarda başqa dillərdə çap etdirməli olurdular. Məsələn, Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları Tiflisdə rus dilində, Tehranda isə fars dilində çap olunurdu.

Bu problem Azərbaycan ziyalılarını mətbəə yaratmaq haqqında düşünməyə məcbur edirdi. Azərbaycanda ilk çap dəzgahı hələ XIX əsrin əvvəllərində Təbrizdə quraşdırılmışdı. Daha sonra, 1830-cu ildə Şuşada mətbəə fəaliyyətə başladı. Lakin bu mətbəələr müxtəlif səbəblərdən çox az müddət fəaliyyət göstərə bildilər.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan maarifçisi Həsən bəy Zərdabi Bakıda mətbəə,

kitabxana, təhsil ocaqları yaratmağa çalışan ziyalıların önündə gedirdi. Çətinliklə olsa da, görkəmli maarifçi “Əkinçi” qəzetinin nəşrinə icazə ala bildi. Qəzetin nəşri üçün Zərdabi İstanbuldan lazım olan mətbəə şriftləri gətizdirdi və, nəhayət, xeyli əziyyətdən sonra 1875-ci il iyulun 22-də Bakıda qəzetin ilk nömrəsi işıq üzü gördü. Bir çox yazıçı və şairlər öz əsərlərini “Əkinçi”nin səhifələrində dərc etdirirdilər.

“Əkinçi”nin ayağı Azərbaycan mətbuatı və kitab nəşri üçün düşərli oldu. Bir sıra yazıçılar vəsait tapan kimi mətbəə açmağa çalışırdılar.

XIX əsrin sonunda Azərbaycanda nəşriyyat işinin inkişafında Səid, Cəlil və Kamal Ünsizadə qardaşlarının böyük rolu olmuşdur. Onların

mətbəəsində, kiçik **tirajla** da olsa, bir sıra dini kitablar, Azərbaycan yazıçılarının əsərləri və dünya ədəbiyyatı nümunələri çap olunurdu.

XX əsrin əvvəllərində görkəmli yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə və dostu Ömər Faiq Nemanzadə mətbəə açmışdılar. Bu mətbəədə elmi-kütləvi və bədii ədəbiyyat, dərslilər çap olunurdu. Mətbəədə işıq üzü görən ilk kitablardan biri C.Məmmədquluzadənin yazdığı “Poçt qutusu” idi.

Söz boğçası

- əmlak • mesenat • kataloq
- tiraj • arena • dövri mətbuat

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ən böyük və məşhur nəşriyyat Orucov qardaşlarına məxsus idi. Qardaşlar ata-babalarından qalma mülkü və **əmlakı** satıb vəsait əldə etmişdilər. Bu vəsaitlə Almaniyadan Bakıya yeni mətbəə avadanlığı gətirmişdilər. Beləliklə, o dövr üçün kifayət qədər güclü və müasir mətbəə qurmuşdular. Bu, Bakıda elektrik enerjisi ilə işləyən ilk mətbəə idi.

Oruc, Qənbər və Abuzər Orucov qardaşları yüksək səviyyəli təhsil almışdılar. Rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilmələri onların jurnalist, tərcüməçi və redaktor kimi işləmələrinə imkan verirdi.

Nəşriyyat buraxdığı kitabların **dövri mətbuatda** reklamına da xüsusi diqqət yetirir, vaxtaşırı qəzetlərdə həmin kitablar haqqında kiçik elanlar yerləşdirirdi. Orucov qardaşlarının mətbəəsi oxucular arasında kitabların təbliği məqsədilə vaxtaşırı müxtəlif kitab **kataloqları** buraxırdı. Bu kataloqlarda nəşr olunmuş kitablar sahələr üzrə qruplaşdırılır, annotasiyaları verilirdi. Beləliklə, Orucov qardaşları, sözün əsl mənasında, nəşriyyat biznesini müasir səviyyədə qurmuş iş adamları idilər.

Orucovlar bir çox qəzet və jurnalların nəşiri olmuş, görkəmli Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini oxuculara təqdim etmişdilər. Eyni zamanda dünya ədəbiyyatından tərcümə olunmuş kitablar da nəşriyyatın iş planında mühüm yer tuturdu.

Azərbaycanda nəşriyyat işinin inkişafında **mese-natların** da rolu böyük idi. Xalqın maariflənməsində nəşriyyat və mətbəənin rolunu çox gözəl anlayan Hacı Zeynalabdin Tağıyev bir çox maarif ocaqlarının açılmasına təmənnasız yardımlar etmişdi. O, “Qızlar məktəbi”nin binasında Orucov qardaşlarının nəşriyyatına yer vermişdi. Nəşriyyat isə icarə haqqı əvəzinə məktəbin məzunları üçün “Quran” kitabı çap edirdi.

Kitab elm və ədəbiyyat sahəsində nailiyyətləri əks etdirən bir vasitədir. Onun vasitəsilə hər bir xalq beynəlxalq **arenada** öz milli dəyərlərini nümayiş etdirir. Bu gün Azərbaycan nəşirləri də beynəlxalq kitab sərgilərində iştirak edir, Azərbaycan kitabını layiqincə təmsil edirlər.

Söz ehtiyatı

- b** “Mesenat” sözünün etimologiyası ilə bağlı məlumatı oxuyun. Mətnə istinad edərək H.Z.Tağıyevin mesenat adlandırılmasının səbəbini izah edin.

“Mesenat” sözü Romanın rəssamlarına və şairlərinə himayədarlıq edən dövlət xadimi Messenatın (e.ə. I əsr) adından götürülmüşdür.

Nə anladın?

- c** Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Azərbaycan yazıçıları nə üçün kitablarını Vətəndən kənarda çap etdirirdilər?
2. Azərbaycanda mətbəə yaratmaq üçün çalışan ziyalıların adını çəkin.
3. Orucov qardaşlarının mətbəəsi nə ilə fərqlənirdi?

Düşün və cavab ver

- ç** Bu bölmədə əldə etdiyiniz məlumatlardan çıxış edərək Azərbaycanda kitab işinin tarixini dövrlərə bölün və Azərbaycanda kitab nəşrinin tarixi haqqında danışın.
- d** Orucov qardaşları kitabların təbliği üçün nə edirdilər? Sizcə, kitabın reklamını başqa hansı vasitələrlə təşkil etmək olar?

- 3 a** Hər hansı bir kitab nəşriyyatına ekskursiya təşkil edin. Naşirlə müsahibəyə hazırlaşın.
- Sualları hazırlayın.
 - Müsahibə prosesini məşq edin.

Təqdimat

“Azərbaycan nəşriyyatları” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

Plan:

- Nəşriyyatın adı, loqosu, devizi
- Daha çox nəşr etdiyi kitab kateqoriyaları
- Uğurları
- Nəşrləri haqqında rəy
- Ən çox bəyəndiyim kitabı

Müasir kitablar

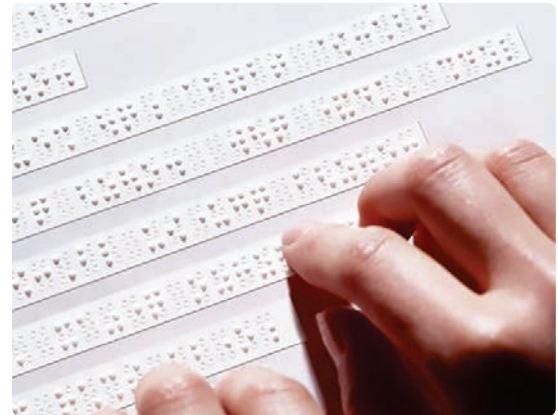
1a Araşdırmalar zamanı hansı elektron resurslardan (mənbələrdən) istifadə edirsiniz?

Kompüter texnikasının inkişafı ilə nəşirlərin işi də xeyli dərəcədə asanlaşdı. Kitab nəşri üçün xüsusi nəşriyyat proqramları hazırlandı. Müasir dövrdə kitab mətninin yığılması, dizaynı, hətta illüstrasiyaların çəkilməsi kompüterdə aparılır.

Nəhayət, kitab işində yeni bir səhifə açıldı, qeyri-ənənəvi kitab növləri peyda oldu: elektron kitablar, **audiokitablar**, Brayl əlifbası ilə yazılan kitablar və sairə.

Bu gün həyatımızın bütün sahələrinə daxil olan, ən müxtəlif informasiyaları anında əldə etməyə imkan verən internet var. İndi hamını bir sual düşündürür: internet, elektron kitablar əsrlər boyu bilik mənbəyi olmuş ənənəvi kağız kitabları əvəz edə bilərmir?

Bu məsələ ilə bağlı gənclər arasında keçirilən sorğuya əsasən demək olar ki, kağız və elektron kitabların hər birinin öz üstünlüyü var.

Brayl əlifbasını 1829-cu ildə görmə məhdudiyyətli Lui Brayl yaradıb.

Bədii əsərləri oxumaq üçün nəfis çap olunmuş kitabların yerini heç nə verə bilməz. Kitabsevərlər qeyd edirlər ki, ənənəvi kitabın qoxusunu almaq zövqvericidir, hər bir kitabın öz qoxusu olur və bu qoxunu elektron kitabdan almaq mümkün deyil. Bundan əlavə, çap olunmuş kitablar daha “etibarlıdır”, batareya və ya elektrik tələb etmir. Onları internet və Wi-Fi girişi olmayan yerlərdə də oxumaq olar. Kağız kitabların sağlamlığa heç bir ziyanı yoxdur. Elektron qurğuların monitorlarından

fərqli olaraq, onlar şüa buraxmır.

Sorğu ədəbiyyatı – lüğət və ensiklopediyalarla işləyərkən elektron **resursların** üstünlüyü açıq-aşkar hiss olunur. Çoxcildli qalın sorğu kitablarını hər yerə özünlə daşımaq çətinidir. Bundan əlavə, çap olunmuş lüğət və ya ensiklopediyalarda hər hansı bir sözü axtarmaq da xeyli vaxt aparır. Xüsusi proqramla yazılmış elektron lüğətdə isə istənilən sözün izahını tapmaq üçün həmin sözü yazıb axtarış vermək kifayət edir.

Söz boğçası

• resurs • audiokitab • multimedia

Eyni zamanda elektron informasiya materiallarında **multimedia** imkanlarını – audio və videonu unutmaq olmaz. Kitabların səsli versiyası kitabsevərlər tərəfindən xüsusilə sevilir. Danışan kitablar görmə əngəlli insanlar üçün çox dəyərli səsli kitabxanadır.

Səsli kitablar məktəbəqədər təhsildə də geniş istifadə edilir. Erkən yaş dövründə uşaqlar üçün bilikləri mənimsəməyin ən gözəl yolu dinlətmədir.

Hər kəsin kağız və ya elektron kitablara üstünlük verməsinin müəyyən səbəbi ola bilər. Məlumdur ki, hər zaman köhnə ilə yeni arasında mövqe mübarizəsi gedir. Lakin çox vaxt bu mübarizədə tam qələbə heç birinə qismət olmur.

Söz ehtiyatı

- b** “Audio” sözünün izahına əsasən “audiokitab”, “audiomaterial”, “audioinformasiya” sözlərinin mənalarını təxmin edin.

Audio... (lat. *audi* – eşitmək, dinləmək) – səs mənası ilə bağlı olan bir sıra mürəkkəb sözlərin birinci hissəsi. □ *Audiofayl*

- c** Aşağıdakı izah “Söz boğçası”ndakı hansı sözə aiddir?

Məlumatları eyni zamanda müxtəlif formalarda (mətn, səs, şəkil, video) təqdim etmək imkanı verən informasiya sistemi

Nə anladın?

- ç** Biri kağız kitabın üstünlüyü kimi verilə bilməz:

- a. Elektrik enerjisinə ehtiyacı yoxdur.
- b. İnternetsiz istifadə mümkündür.
- c. Sürətli axtarışa imkan verir.
- d. Sağlamlığa zərəri yoxdur.

Düşün və cavab ver

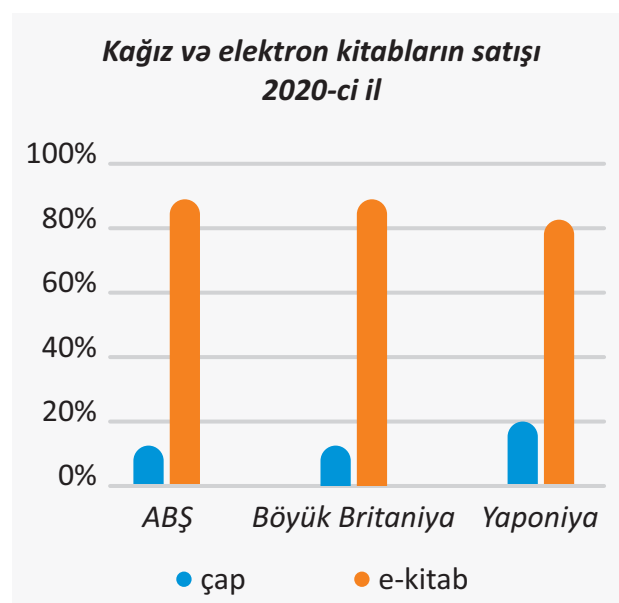
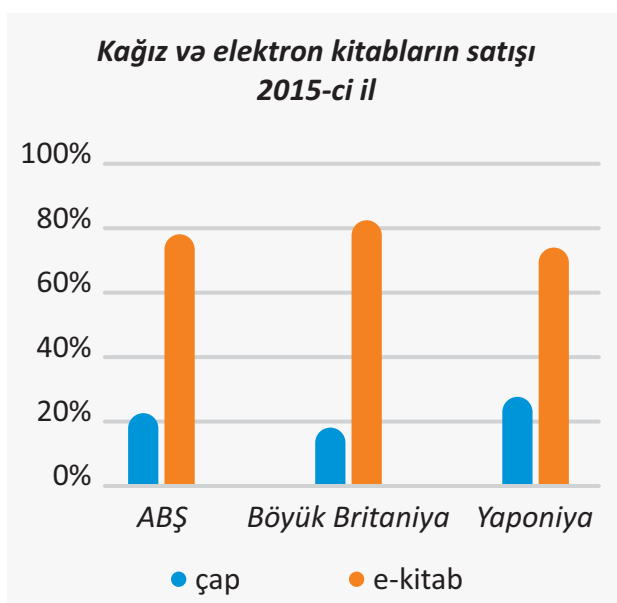
- d** Hansı lüğətlərdən daha çox istifadə edirsiniz: çap olunmuş, yoxsa elektron? Mətnə və şəxsi təcrübənizə əsasən çap olunmuş və elektron lüğətlərlə iş prosesinin fərqi izah edin.
- e** Sizcə, mətni yazmaqda müəllifin məqsədi nədir? Seçiminizi əsaslandırın.
- a. elektron kitabların üstünlüyünü sübut etmək
 - b. əks-argumentləri qarşılaşdıraraq oxucunun diqqətini aktual məsələyə cəlb etmək
 - c. elektron kitabların yaradılması mexanizmini izah etmək

- 2 a** “Müasir kitablar” mətnində hansı mövzu müzakirə olunur?
Bu mövzuda verilmiş fikir və arqumentləri uyğunlaşdırın.

Fikirlər	Arqumentlər
1. Ağır çəkili kitabları daşımaq çətin olur.	a. Səhifələr çevrildikcə irəliləmə duyğusu verir, bu da oxucuda diqqət formalaşdırır və məlumatı daha yaxşı qavramağa kömək edir.
2. Gözəl hədiyyə seçimidir.	b. Viktor Hüqonun “Səfillər” romanı kimi irihəcmli əsərləri oxuduğunuzu təsəvvür edin. Səyahətə çıxarkən bu cür kitablar yükünüzü xeyli dərəcədə ağırlaşdırır bilər.
3. Oxumağa həvəs yaradır.	c. Bəzi kitablar çox xırda şriftlərlə çap olunur. Belə kitabların oxunmasında bəzən çətinlik yaranır.
4. Şriftin ölçüsünü dəyişmək imkanı var.	ç. Dostunuzun bağışladığı kitabların daşıdığı xatirələri elektron kitablar əvəzləyə bilməz.

- b** **Debat.** Siz hansı kitablardan istifadəyə üstünlük verirsiniz: e-kitablar, yoxsa kağız kitablar? Yuxarıda verilmiş fikir və arqumentlərdən də istifadə edərək müzakirəni davam etdirin.

- c** Aşağıdakı diaqramı aid suallar tərtib edin. Sualları cavablandırın və diaqramı şərh edin.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Saylardan sonra gələn isimlərin yazılışına diqqət edin. Cümlələrdəki qrammatik səhvləri düzəldin.

1. Uşaqlar bir sıra tapşırığı yenidən yazdılar.
2. Azadlıq meydanına bir çox insan toplaşmışdı.
3. Bu işdə xeyli insanların zəhməti var idi.
4. Az adamlar var ki, həqiqəti deməkdən çəkinmir.

2 Verilmiş sözləri həm isim, həm də numerativ söz kimi cümlədə işlədib yazın.
stəkan, yeşik, kisa, göz

3 Tamamlıqları seçin, ismin hansı halında olduğunu müəyyən edin.

1. Uşaqlar bağçadan bir dəstə gül dərdilər.
2. Balıqçı vedrədəki xırda balıqları ona verdi.
3. Biz qamışdan daxma qurduq.
4. Uşaqlar bu xəbəri Samirdən eşitmişdilər.

4 Tamamlıqları və onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

1. Məmməd bu hadisəni heç kimə danışmadı.
2. Səhnəyə üçüncüləri dəvət etdilər.
3. Oğlanlar dünənki futbol oyununu müzakirə edirdilər.
4. Əkib-becərməyi babasından öyrənmişdi.

5 Cümlələrdəki “neft” sözü ismin hansı halındadır? Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Adlıq 2. Qeyri-müəyyən yiyəlik 3. Qeyri-müəyyən təsirlik
- a. Bu ərazi neft yataqları ilə zəngindir.
b. Ölkəmiz hər il milyonlarla ton neft ixrac edir.
c. Neft Azərbaycanın əsas sərvətlərindən biridir.

6 Cümlələrdə təyinləri müəyyən edin. Cədvəli tamamlayın.

1. Səttar Bəhlulzadə məşhur rəssamdır.
2. Rübabə dəri gödəkçəsini sevə-sevə geyinirdi.
3. Olimpiadada qalib gələn şagirdlər mükafat aldılar.
4. Kitabxanaçı yeni kitabları yuxarı rəflərə düzdü.

Təyin	Sualı	İfadə vasitəsi	Aid olduğu cümlə üzvü

7 Cümlələrdəki zərflərin sualını, növünü və ifadə vasitələrini müəyyən edin.

1. Quş yem gətirmək üçün yuvasından uçdu.
2. Sevdə xəstələndiyi üçün dərəcə gəlməmişdi.
3. Alovun qarşısını güclə aldılar.
4. Mən onu uşaqlıqdan tanıyıram.
5. İrəlində çoxlu qaraltı görünürdü.
6. Bu məsələni sizə dəfələrlə xatırlatmışam.

8 Hansı misralarda söz sırası pozulub? Söz sırasını bərpa etməklə həmin cümlələri bir daha oxuyun. Fərqi izah edin.

Mən səndən bir yaşıl budaq istədim,
Sən mənə bəxş etdin zümrüd meşələr.
(Əliağa Kürçaylı)

Dəyişir donunu meşə, dağ, dərə.
Al-əlvan geyinir hər təpə, hər dağ.
(Abdulla Şaiq)

9 Dördündən biri orfoqrafik normalara uyğun deyil:

a. görünürsüz	b. oxudu	c. bilməz	d. düşünüb
a. qırdıq	b. büküb	c. baxallar	d. bəzəmişdir
a. qurdular	b. çıxarlar	c. bişirmişəm	d. düzəcəm
a. işləmisiniz	b. vurmusuz	c. gülərlər	d. oxuyub

10 Fərqləndirilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın. Bu sözlərin tərkibində işlənmiş “-la²”nın funksiyasına görə uyğunluğu müəyyən edin.

1. qoşma 2. bağlayıcı 3. zərf düzəldən şəkilçi

- a. *Gülərnən* Əli sərgidə iştirak edəcəklər.
- b. Nənəm artıq *eynəknən* də yaxşı görmür.
- c. Balaca olmasına baxmayaraq, *cəsəratnən* cavab verdi.

11 “Mənşə” və “növbə” sözlərini mənsubiyyətə görə dəyişin. Fərqi izah edin.

12 Miqdar sayları ilə işlənmiş şəkilçilərin yazılışına diqqət edin. Cümlələrdəki qrammatik səhvləri düzəldin.

1. Dekabr ayının 2-sində Türkiyəyə yola düşəcəyəm.
2. Yeni kitab mağazasının açılışı bu ayın 15-indədir.

İZAHLI SÖZLÜK

İxtisarlər: *is.* – *isim*; *sif.* – *sifət*; *z.* – *zərf*; *f.* – *feil*; *fr.* – *frazеoloji birləşmə*; *məc.* – *məcəzi mənə*

aksiya *is.* – müəyyən məqsədə çatmaq üçün gerçəkləşdirilən ictimai fəaliyyət.

arena *is.* – 1. Tamaşa və ya konsert verilən yer; səhnə. 2. *məc.* Hər hansı fəaliyyət sahəsi; məsələn, siyasi arena.

arxeopteriks *is.* – nəslə kəsilmiş quş.

asteroid *is.* – planetlərə nisbətən kiçik ölçülərə malik səma cismi.

audiokitab *is.* – dinləmək üçün səsləndirilmiş əsər.

cildçi *is.* – kitablara cild çəkən poliqrafiya mütəxəssisi.

detal *is.* – təfəsilat, təfərrüat, xırdalıq.

dəzgah *is.* – ağac, metal və başqa materialları emal edən və müxtəlif şeylər hazırlayan maşın.

dirijabl *is.* – içərisi qazla doldurulmuş, mühərrikli uçuş aparatı.

divan *is.* – 1. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında əlifba sırası ilə düzülmüş şeirlər məcmuəsi. 2. Qədimdə dövlət əhəmiyyətli qərarların verildiyi hökumət idarəsi.

dizel *is.* – daxiliyanma mühərrikində istifadə olunan maye yanacaq.

dövri mətbuat – müəyyən müntəzəmliklə nəşr olunan qəzet, jurnal və s.

düstur *is.* – qanun, qayda, əsas, üsul.

ekspres *is.* – sürətli nəqliyyat vasitəsi (qatar, gəmi, avtobus).

Elmlər Akademiyası – nüfuzlu alimlərin çalışdığı elmi-araşdırma mərkəzi.

əks-səda *is.* – səsin maneəyə toxunaraq geri qayıtması.

əmlak *is.* – mal və mülkün məcmusu.

format *is.* – standart kitab ölçüsü.

hava *is.* – musiqi, melodiya.

intervü *is.* – jurnalistin hər hansı bir şəxsdən aldığı müsahibə.

ismət *is.* – namus, həya, abır, pərdə.

istismar *is.* – 1. Hər hansı məqsəd üçün istifadə etmə, faydalanma, işlətmə. 2. Başqasının əməyindən istifadə etmə, faydalanma, işlətmə.

ittiham *is.* – birinə qarşı irəli sürülən günah, təqsir, suç.

kalliqrafiya *is.* – dəqiq, səlis və gözəl yazmaq sənəti.

kataloq *is.* – kitabların müəyyən qayda üzrə tərtib edilmiş siyahısı.

kətil *is.* – söykənəcəyi olmayan sadə stul, kürsü; taburet.

klavesin *is.* – klavişli musiqi aləti.

konsern *is.* – vahid rəhbərliyə tabe olan şirkətlər birliyi.

konstruksiya *is.* – qarşılıqlı əlaqədə olan hissələrdən ibarət qurğu, bina.

kupe *is.* – vaqonda bir neçə sərnəşin üçün ayrıca bölmə, otaq.

kursiv *is.* – çap şrifti formalarından biri; mətnin müəyyən hissəsini fərqləndirmək məqsədilə hərflərin sağa meyilli, əlyazmaya bənzər forması.

kütləvi sif. – kütlə üçün, çox, külli miqdarda, geniş miqyasda.

qələb *is.* – müəyyən bir məhsulu kütləvi sayda istehsal etmək üçün hazırlanmış forma; şablon.

qlobal sif. – bütün Yer kürəsini bürüyən, dünya miqyaslı; hərtərəfli, əhatəli, universal.

qrafinya *is.* – zadəgan titulu daşıyan şəxsin – qrafın həyat yoldaşı, yaxud qızı.

lokomotiv *is.* – qatarı çəkib aparmaq üçün mühərrikli vaqon.

mexanik *is.* – mexanika mütəxəssisi.

mexaniki sif. – mexanizmlər vasitəsilə işləyən, hərəkətə gətirilən.

mesaj *is.* – birbaşa söylənilməyən, lakin anlaşılan məlumat.

mesenat *is.* – elm, təhsil və mədəniyyətə himayədarlıq edən xeyriyyəçi.

mələk *is.* – çox gözəl və ya məsum, xoşxasiyyət adam haqqında.

məhkəmə *is.* – cinayət işlərinə baxan dövlət idarəsi.

misilsiz sif. – tayı-bərabəri olmayan; nadir.

multimedia *is.* – mətni, qrafik təsvirləri, görüntünü və səsi birləşdirən və canlandıran qurğu.

mübadilə *is.* – bir şey verib əvəzində başqa bir şey alma; dəyişmə.

müflis *sif.* – var-yoxu əlindən çıxmış, yoxsullaşmış.

mühazirə *is.* – ali məktəbdə hər hansı bir fənnin professor və ya müəllim tərəfindən şifahi şərh.

mükəmməl *sif.* – heç bir qüsuru olmayan; kəmkərsiz, ideal.

müttəhim *is.* – məhkəmədə ittiham edilən adam; müqəssir.

nəbat *sif.* – bitki şəklində olan.

nəfis *sif.* – son dərəcə zərif, incə, gözəl.

nəzəri *sif.* – elmi, məntiqi cəhətdən əsaslandırılan.

obyektiv *sif.* – qərəzsiz, tərəf tutmayan, bitərəf.

ornament *is.* – həndəsi elementlərdən və ya bitki, heyvan motivlərindən ibarət naxış, bəzək.

parik *is.* – başa taxmaq üçün parçaya tikilmiş süni saç.

parovoz *is.* – buxar mühərrikli lokomotiv.

pasiyent *is.* – tibbi yardım alan insan, həkimin yanına müalicəyə gəlmiş xəstə.

pərəstişkar *is.* – kimə və ya nəyə isə vurğun olan, onu çox sevən adam.

plantasiya *is.* – müəyyən məhsul növü üzrə ixtisaslaşmış əkinçilik sahəsi.

poliqrafiya *is.* – çap məhsulları istehsalı ilə məşğul olan sənaye sahəsi.

prokuror *is.* – qanunların yerinə yetirilməsinə nəzarət edən vəzifəli şəxs.

proyektor *is.* – təsvirlərin böyük ekranda göstərilməsi üçün istifadə olunan optik cihaz.

rasional *sif.* – duyğulara deyil, ağıl və məntiqə əsaslanan.

redaksiya *is.* – qəzet, jurnal və s.-nin çapa hazırlanmasını həyata keçirən əməkdaşlar kollektivi.

rels *is.* – üzərində qatarların hərəkət etdiyi ensiz polad tir.

resurs *is.* – hər hansı sahədə istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulan ehtiyat bazası, mənbələr.

server *is.* – informasiya resurslarını saxlamaq üçün yüksək konfigurasiyalı kompüter.

serviz *is.* – müəyyən miqdar şəxs üçün qab-qacaq komplekti.

səyyar *sif.* – yerini dəyişən, bir yerdə durmayıb istənilən tərəfə daşınan.

sistern *is.* – maye saxlamaq və ya daşımaq üçün böyük çən.

sivilizasiya *is.* – mədəniyyətin müəyyən ictimai inkişaf mərhələsi.

standartlaşdırmaq *f.* – hər hansı bir şey üçün standart təyin etmək, standart şəkllə salmaq.

təcəssüm *is.* – bir şeyin maddi, cismani ifadəsi, təzahürü.

təkamül *is.* – kamilliyə doğru dəyişmə, inkişaf.

təmənnasız *sif.* – özü üçün bir məqsəd, fayda, mənfəət güdməyən.

tərəf-müqabil *is.* – film, tamaşa, rəqs və s. zamanı eyni səhnədə iştirak edən tərəflərdən biri.

tərəkamə *is.* – 1. Köçəri. 2. Azərbaycan xalq oyun havalarından biri.

təzyiq *is.* – qazların və mayələrin elastiklik dərəcəsi.

tiraj *is.* – buraxılmış çap nəşrləri nüsxələrinin sayı.

töhfə *is.* – hədiyyə, bəxş, pay.

törəmə *is.* – nəsil; övlad

vakuum *is.* – boş, havasız məkan; atmosfer təzyiqinin hədsiz aşağı olduğu sahə.

vətar *is.* – əzələləri sümüklərə bağlayan elastik törəmə.

virtual *sif.* – fiziki baxımdan (reallıqda) mövcud olmayan.

vloq *is.* – internet vasitəsilə ötürülən videoinformasiya; videobloq.

yapıncı *is.* – yundan hazırlanan pləşa oxşar qolsuz, uzun geyim.

yaşmanmaq *f.* – kişilərdən gizlənmək məqsədilə yaşmaqla üzünü örtmək.

yenmək *f.* – məğlub etmək, qalib gəlmək.

yottabayt *is.* – elektron informasiyanın ölçü vahidi.

zadəgan *is.* – kübar, əsilzadə, aristokrat.

zəmin *is.* – bir şeyin əsası, bünövrəsi.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə
dərslük (II hissə)*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər	Rafiq İsmaylov Ülkər Nurullayeva Aysel Xanahyeva Reyhan Həbibli Sahibə Məmmədova
Redaktor	Nəriman Abdulov
Rəyçi	Cəbrail Həşimov
Texniki redaktor	Rəşad Nəbiyev
Dizayner	Səbinə Vəzirova
Rəssam	Elçin Cabarov
Korrektor	Fidan Məmmədova
Mətnləri səsləndirən	Elnarə Qurbanzadə

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2025-014

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun
hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron
informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

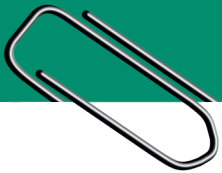
Fiziki çap vərəqi 12. Səhifə sayı 96.
Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5.
Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 14 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş ____ . Tirajı . Bakı – 2025.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix:

Çap məhsulunu hazırlayan:
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:
"CN Poliqraf" MMC (Bakı ş., A.M.Şərifzadə küç., 29/31).

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

